

FORRAS

2022. ÁPRILIS

SZÉPIRODALOM | SZOCIOGRÁFIA | MŰVÉSZET

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ SZAKADT NAPTÁR

„EGYETLEN METAFORA SE HAGYTA EL A SZÁMAT”

(LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓVAL BORSODI L. LÁSZLÓ BESZÉLGET)

BUDA BORSI A NAGYMAMÁK A NAGYPAPÁK

NÓGRÁDI GÁBOR AZ ÁLDOZAT

FRIED ISTVÁN ELŐSZÓ (EGY ELKÉPZELT JÓKAI-MONOGRÁFIÁHOZ)

BRUNNER ATTILA AZ ELSŐ KÖZKERTEK KECSKEMÉTEN ÉS KÖRNYÉKÉN I.

MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT MŰALKOTÁSKÉNT MEGFORMÁLT ÉLET

TRAPP DOMINIKA KÉPEI

TARTALOM

Lövétei Lázár László	Szakadt naptár	3
►	„Egyetlen metafora se hagyta el a számát” (Lövétei Lázár Lászlóval Borsodi L. László beszélget)	6
Harkai Vass Éva	Work in progress (vers)	21
Kontra Ferenc	Hat vendég	25
Acsai Roland	Holnap kinyit; A fények; Varjak a (versek)	30
Nógrádi Gábor	Az áldozat	32
Buda Borsi	A nagymamák a nagypapák (vers)	37
Fried István	Előszó (egy elképzelt Jókai-monográfiához)	38
Schranz Áron	„S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja!” (Bácska-toposzok Papp Dániel Tündérlak Magyarhonban című elbeszélés-ciklusában)	51
Büky László	„És bizonyos tekintetben mindig rúgnak hátulról” – Füst, Karinthy és Weöres vulgáris apróságai	69
Miklós-völgyi Zsolt	Műalkotásként megformált élet (Trapp Dominika újabb műveiről)	77
Brunner Attila	Az első városi közkertek Kecskeméten és környékén I. (Szempontok az alföldi parkok kutatásához)	97
Staar Gyula	Emlékezés Iványosi-Szabó Tiborra	114
Szántai Márk	Haláltánc Zomborban (Hász Róbert: Fábian Marcell és a táncoló halál)	125
Sztáray Kézdy Éva	Milyen egy jó szociográfia? (Gondolatok Friesz-Kovács Kamilla Volt egyszer egy Orion... című könyvéről)	129

Trapp Dominika művei (A címlapon: Zöld és fekete – Farkas István azonos című képének parafrázisa, 2016)

FORRAS

54. ÉVFOLYAM | 2022. 4. SZÁM

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► **Főszerkesztő:** Füzi László
► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; **Felelős kiadó:** Barta Dóra ügyvezető ► **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma:** 76/482-223; **Honlapcím:** www.forrasfolyoirat.hu; **E-mail cím:** forras@forrasfolyoirat.hu ► **Tördelés:** VideoPix Bt., Kecskemét; **Tel.:** 76/508-160; videopix@videopix.hu ► **Nyomdai kivitelezés:** Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; **Tel.:** 76/501-240; **Felelős vezető:** Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Lövétei Lázár László

Szakadt naptár

Január 1.

Szenzációs ötlet:
minden újrakezdhető –
máma a korábbi új
végre régivé lett.

2022. február 2.

– 1 db disztichon, születésnapomra –

Ötvenedik születésnapját ünnepli az ember.
Fél évszázada él. Hagyjuk „örülni” szegényt.

Március 15.

Ne haragudj, kedves Petőfi Sándor, de március idusá-
ról nekem mostanában Julius Caesar, akarom monda-
ni: Brutus (alias William Shakespeare) jut eszembe:

„Let’s kill him boldly, but not wrathfully;
Let’s carve him as a dish fit for the gods,
Not hew him as a carcass fit for hounds.”

(Vörösmarty fordításában:

„Öljük meg őt bátran, ne dühösen;
Metéljük ők fel istenek torául,
Ne koncoljuk, mint ebnek szánt dögöt.”)

2021. április 11.

Bolond hónap, kiderült megint:
ritkán álmodom, de
tegnap éjjel

Weöres Sándort láttam
csíkos pizsamában.
Vajon mit jelent ez az Álmoskönyv szerint?

Május 1.

Hol vagy, régi május?
(Sok évnek előtte
ipari vidék volt: ócskavas, salak,
s mennyi részeg bányász!)

Ki a fene hitte
volna azt, hogy egyszer visszasírjalak?!

Június

– 1 db szapphói tizenegyes –

Nyár. Gyerekkor. Gombaszezonba érve.

Július

– az előző sor folytatása –

Őzeresztő. Nyár. Kasza peng az erdőn.

Augusztus

– az előző sor folytatása –

Málnavész. Nyár még, de halódva él csak.

Szeptember

– az előző sorok lezárása egy adóneussal –
S itt is az ősz már.

Október 25.

Rozsda-hónap,
szörnyen szívós fajta.

Ahog्य egyik
ismerősöm mondta:
„Bezzeg az a
kurva rozsda:
éjjel-nappal dolgozik!
Sej, ha csupa
ilyen melós
dolgozna nekem!”

Hát igen.

1991. november 1.

– Pillanatkép –

TÓKOS „TOJÁS” JÁNOS *(részegen zokog édesanyja
sírhánál a lövétei temetőben):*

Szegény anyám! Fél tojásból laskát sirített...
a másik feliből... olyan rántottát csinált...
úgy laktunk öcsémme, hogy
le kellett dőlünk egy cseppet...

December 25.

Megszületett.

Aztán meghalt a keresztén.
Végül feltámadt (mint Bobby a Dallasban).
S azóta is hisszük-mondjuk néhány ezren,
hogy nekünk csak ő az Isten. Főállásban.

„Egyetlen metafora se hagyta el a számat”

Lövetei Lázár Lászlóval Borsodi L. László beszélget

– Már első kötetteddel, A névadás örömeivel úgy léptél színre 1997-ben, hogy tudtad a költői mesterséget, azaz ismerted a klasszikus (időmértékes) versformákat, amelyek a továbbiakban is, azóta is meghatározzák versnyelved működését. Önmagaddal szemben támasztott szakmai elvárás, költői egzisztencia, a hagyománnyal való párbeszéd nyilvánvalóvá tétele a klasszikus formában beszélés, vagy valami más?

– Szívesen mondanám, hogy mi, költőnek készülő fiatalok mindannyian ismertük a szakma minden csínját-bínját, de akkor természetesen nem mondanék igazat: rég elmúltak azok az idők, amikor a nebulókba szó szerint beleverték a görög-latin költészetet. Az ember csak áll és bámul, hogy például a Csokonai-összesben hány és hány, formailag tökéletes iskolai penzum olvasható (latin nyelven is)! Nem remekművekről van szó, hanem csak technikáról, de a csuklónak-fülnek ez a fajta gyakoroltatása a későbbiekben bizonyára segítségére volt rövid költői pályáján. És az sem lehet véletlen, hogy a „vén” (54 éves) Arany János disztichonos epigrammában gúnyolta ki a görög nyelv iskolai betiltását üdvözlő Űstököst: „Zengi epigrammád a fényt, melyet a görög ellen / Olcsón puffogató szónok a honra derít; / Forгатom én nappal görög íróм' s forгатom éjjel; / Vénségemre be nagy lelki homályba esém!” (A kiemelések nyilván a pepecselő, minden részletre odafigyelő Aranytól származnak.)

A fentiekből talán már kikövetkeztethető, hogy a klasszikus (időmértékes) versformákat én sem az anyatejjel szívтам magamba: az 1980-as évek közepén (14–15 évesen), amikor komolyabban kezdtem venni a versírást és -olvasást, mindössze annyi volt a célom, hogy majd egyszer, valamikor én is közölhessek az *Ifjúmunkás*ban vagy az *Utunk*ban. Írtam tehát rendületlenül, csupa olyan stílusú verset, amilyeneket az *Ifjúmunkás* irodalmi mellékletében olvashattam (szerencsére nem dobtam el ezeket a verseket, ha majd valaki kíváncsi lesz rájuk, érdekes következtetéseket vonhat le belőlük egy fiatalember költői próbálkozásaiával kapcsolatban). Meg hát utánozni próbáltam a tragikusan fiatalon elhunyt Sütő István verseit: *Én, Dániel* című posztumusz kötete volt az egyik első könyv, amit saját kezűleg, saját (zseb)pénzből vettem meg a székhelyi könyvesboltban 1987-ben.

Öt versem végül fennakadt a szerkesztői rostán: az *Ifjúmunkás* utódlapjában, a *Fiatal Fórum* 1991/1-es számában debütáltam az „Új tollak” rovatban. Íme az *Álom* című vers ebből az ötösfogatból (félreértések elkerülése végett: nem elrettentő példaként idézem fiatalkori, 18 évesen írt versemet, sőt: ahogy vénülök, egyre jobban szeretem ezt a dísztelenül fogalmazó, „epigrammatikus tömörségű”, csattanóra kihegyezett verset):

Át a hegyeken
 eltévedtem
 a hófúvásban
 kilátástalan
 helyzetemből
 csodálatos véletlen
 segített ki
 s most hogy
 megmenekültem
 már nem várom
 hogy fölébredjek.

Volt rímes vers is az említett öt vers között, de az ún. nyugat-európai vagy görög-latin versformákkal két-három év múlva, a bölcsészkarra készülve ismerkedtem meg komolyabban, szó szerint bemagolva egy-egy szapphói, alkaioisi stb. strófát Berzsenyitől. Csak később tudatosult bennem, hogy van fülem a hallásra, így aztán szinte természetes volt, hogy *A névadás* örömeiben klasszikus versformákat is fogok használni, például a *Melyik milyen nap* című versben épp a szapphóit: „Tervbe vettem még az idillikust is / (elmaradhatott valahogy). S ha Móni, / mondjuk, egy fokkal simulékonyabb, most / már precedense // is lehetne...” stb. Később viszont már nem volt megállás, ki is facsartam alaposan jambust is, hexametert is – mikor mire volt szükségem a pontosabb fogalmazás érdekében.

Ami meg a hagyományhoz való viszonyomat illeti: a régiek eleinte nekem is csak a kötelező iskolai tananyagot jelentették, de az vesse rám az első követ, aki fiatalon nem a véle egyívásuak társaságát keresi! Ma már persze főleg a régi-eket olvasom, egyre jobban szeretem például a klasszikusokat („klasszikusok” alatt ezúttal főleg nem romantikusokat értek). Tudjuk, hogy az öreg Márai lassan eladogatta Amerikában a könyveit, mindössze Aranyt és Horatiust tartva magánál. Néhány hete lefordítottam W. H. Auden egyik utolsó, *Hálaadás* című versét, amelyben Auden szintén Horatiust (és Goethét) tartja legfontosabb öregkori tutorának. Nemrég Kolozsváron én is megpróbáltam eldadogni valamit ez ügyben, hogy tudniillik sokkal jobban érzem magam Arany társaságában, mint Vörösmarty mellett (miközben hiszem és vallom, hogy *A vén cigány* a legszebb magyar vers, amit valaha írtak, vagy hogy a *Csongor és Tündénél* szebb színművet soha nem fognak magyarul írni). S hogy inkább Goethe, mint Heinrich von Kleist. S hogy inkább Keats, mint Shelley (tudom, hogy Keats is romantikus, de talán kevésbé volt bolond, mint Shelley). Rajongva csodálom ugyan ezeket a „szent örülteket”, de egyszerűen félek tőlük (vagy csak nem akarok megbolondulni?), s ahogy hullik szét a világ körülöttem, egyre nagyobb szükségem van, mondjuk, az *Íliász* tűzmelegére. Látnom kell nekem is, ahogy Akhilleusz paj-

zsára „rákovácsolnak” eget és földet, háborút és békét, táncot és szomorúságot! Mindössze 130 hexameter, de maga a nagybetűs Szépség és Harmónia! (Ha valaki kíváncsi arra, hogy nagyjából hogyan kovácsolhatták Héphaisztosz és „robotjai” Akhilleusz pajzsát, nézze meg Georg Raphael Donner *Venus Vulcanus műhelyében* című ón-ólom ötvözetét a budapesti Szépművészeti Múzeumban.)

– A névadás örömeiben és az azt követő, 2000-ben megjelent *Távolságtartásban* olyan *versnyelvet* alakítottál ki, aminek védjegye a tárgyszerűség, a tömörítés, a szükséztűség. Ennek a megszólalásnak a kötött formában való beszédhez, a költői magatartáshoz (távolságtartáshoz) van köze, vagy nyelvfilozófiai jelentősége van, ami a megnevezésért, megértésért folytatott küzdelemmel hozható összefüggésbe?

– Említettem az előbb a szerkesztő rostáján fennakadt öt versemet; hadd rehabilitáljam itt és most (ha már tárgyszerűségről, tömörítésről, szükséztűségről beszéltél) az ötösfogat másik tagját is, az *Esti vázlat* című kis valamit: „Az időtálló, / a megnevezhető, / az elviselhető dolgok / lényegtelenbe omlanak. // Mint öröklét / a művirágkelyhet – / holnaptól vállalom / ezt az emberalakot.” Fogalmam sincs, hogy vers-e egyáltalán ez a szöveg, vagy tényleg csak egy 18 éves fiatalember elalvás előtti, aforisztikus fogadkozása-imádsága. De térjünk vissza egy pillanatra Keatshez is: hogyan gördül alá az égbolton a nap a *Szonett a szabadban* című versben?: „...mint a tiszta úron át röpül / egy angyal könnye, hullva csöndesen.” („an angel’s tear / That falls through the clear ether silently.”) Elájulok én az ilyesmitől, hetekig-hónapokig képes vagyok gyönyörködni benne, az viszont nagyon korán, már a ’90-es évek elején kiderült számomra, hogy ha akarnám, akkor se tudnék szép költői képeket írni, és nem is állna jól nekem, nem én lennék az a „csinos” jelzőket-egyebeket halmozó költő (remélem is nagyon, hogy egyetlen metafora se hagyta el, azóta se, a számát). Akkor viszont fordítsuk ki a kesztyűt, próbáljunk meg a „visszájával” kezdeni valamit. Maradt tehát a csontvázcsupasz mondat, ezt használva kellett volna valami érvényeset mondani, ami szól is a végén. Emlékszem, a *Távolságtartásban* rögeszmésen hajkurásztam a csattanót a vers végén: hosszú bevezető, amit aztán betetőz valami tömör „igazság” – gondolom, erre spekulálhattam *Rendezett minden* című versemben is:

Várom, nem keresem, de várom
az említésre méltót, mint sok-sok
kilométer után egy véletlen átjárót,
terelőutat vagy vadcsapást legalább,
de rendezett minden, mintha tenyéren
járnék: ez itt a szerelemé, ez meg az életé...
Akkor hát bele a sűrűjébe,
ha már úgyis benne vagyok.

És persze, igazad van, ott volt a '90-es évek a maga „nyelvjátékával”, Ottlikkal a trónuson, amikor szinte mindenki „az elbeszélés nehézségeiről” filozofált, talán Esterházy nyomasztó jelenlétének is köszönhetően. És ott volt természetesen Wittgenstein is az irodalomban (egyértelműen Tandorinak köszönhetően). És ott volt Kemény István *A koboldkórus* című kötettel, amelyet rongyosra olvastam (azóta is Kemény a kedvenc kortárs költőm, egyszer majd nem ártana elszámolnom ezzel az örökséggel); sőt, kissé korábban ott volt Kukorelly *Manière*-je is, amit a bölcsészkarra készülve vettem meg Csíkszeredában a Corvina Könyvesházban. („Kerek lesz a vég, mint dundi babaarc”: kezdetű versem például egyértelműen afféle „versenyzés” Kukorellyvel, szerintem nem is rossz, második debütálásom is ezzel a verssel történt 1995-ben, Fekete Vince *Serény műmiájában*.)

A „nyelvfilozófiához” amúgy nem sokat konyítok, a minimalistáknak viszont elhittem, hogy „a kevesebb több”. Nagyon szerettem a kilencvenes évek végén Carver *Nem ők a te férjed* című prózakötetét, aztán a sógornóm elhozta Amerikából Carver *All of Us* című összes versét, százvalahány verset le is fordítottunk nyersbe a feleségemmel, ma is őrzöm azt a vastag füzetet, szerencsére azóta Berta Ádám már rendszeren is fordítja ezeket a Carver-verseket. Ő tehát (mármint Carver) nem az én gondom, de egyáltalán nem ártott meg nekem ez a fajta időtöltés: azzal áztatom magam, hogy a későbbiekben (például a *Feketemunka* írása idején) hasznomra vált a Carver-versek végletesen „prózai” szövegével való bibelődés is...

– Az életműved centrumát, vagy legalábbis egyik sarokpontját képező, 2005-ben megjelent *Két szék között* című kötetedben az én – ahogyan arra egyik állandó kritikussod, Fried István tanár úr is rámutat – szembesül a saját halálával, így a versek könnyen beilleszthetők a lét-/halálköltészet hagyományába, valójában ez a magánügy a létezés kalandjával szembesíti az olvasót. Ez értelmezésemben azt (is) jelenti, hogy ami Lövéteinek, az alkotónak a szövegek írása idején halálközelség, elmúlástudat és ennek felszabadító hatásaként megszülető vers, az intellektuális kaland az intertextuális viszonyként megragadható szöveg univerzumban, a maszköltő-arcteremtő én változatos megszólalásmódjaiban az olvasó számára. Hogy látod, a verssé írt sors (ami nyilván jóval bonyolultabb ennél) miként hatott vissza emberi és költőlétrede, költői pályád további alakulására? Miként értelmeződött/értelmeződik (át/tovább) ez a halálos kaland az évek távlatából?

– Maradjunk még egy kicsit az első két kötetnél: bár *A névadás* örömének szép sikere volt (egyesekek – Szilasi László például vagy Keresztury Tibor – az év legjobb első verseskötetének nevezték), többen megjegyezték, hogy az önisméltás veszélye nélkül ez a fajta versbeszéd folytathatatlan. Mondtam az imént, hogy a *Távolságtartásban* rögeszmésen hajszoltam a csattanót – teljesen fölöslegesen, hiszen a kötet szinte észrevétlen maradt. Meg is sértődtem nagyon a vers végi csattanóra, a szonettet pécézve ki magamnak (aminek ugyebár illik

valamiféle összefoglalóval végződni). Lehet, hogy csak utólagos belemagyarázás az egész, az viszont tény, hogy a 2000-es évek elején dupla szonetteket kezdtem írni, csak azért sem fejezve be csattanóval az első szonettet, hanem engedve szépen, hogy a „történet” átszivárogon-átvánszorogjon a második szonettbe. Miközben ott volt a betegség...

Elővettem most a papírjaimat: 2001. október 16-án műtöttek húgyhólyagrakkal. 29 éves voltam; még ma is látom magam előtt a jelenetet: ülünk a vonaton a feleségemmel (akkor még nem volt autónk), a feleségem sírdogál, én meg – félrészegen – szó szerint végrendelkezek, hogyaszongya: ha meghalok, nehogy elkezdjen búsözvegykedni, hanem menjen nyugodtan ismét férjhez stb. Édesanyámat is vigasztalni kellett (anyai nagyapámat húgyhólyagrak vitte el, édesanyám meg volt győződve, hogy a fia örökölte a betegséget). Az irodalom tehát nem nagyon érdekelt akkoriban. Illetve... hogyne érdekelt volna!!! Egyetlen lelki vigaszom abban az időben kizárólag a kismilliónyi „kései” vers volt (miközben a havonta, majd háromhavonta megismétlődő felülvizsgálatok eredménye miatt izgultam). Kegyelmi időszak volt, legalábbis így, utólag nézve azokat a hónapokat-éveket. Balassi, Csokonai, Arany, Babits, Kosztolányi, József Attila, Baka István, Sziveri... – kizárólag arra voltam kíváncsi, hogy a „régiek” hogy búcsúztak el az élettől. Nem lesz kollegiális, amit most mondok, de a kortársak akkor nem nagyon érdekeltek (ma is csak módjával, miközben szívből örülök a sikereiknek – Vida Gábornak például itt is meg szeretném köszönni, hogy már kéziratban olvashattam az *Egy dadogás...-át*). Szóval belegabalyodtam rendesen a kései versekbe, hirtelen felindulásból el is döntöttem (akkor azt hittem, egyszer s mindenkorra), hogy csak olyasmiről írok, ami nagyon fáj – akkor íródtak például az *Ős-Feketemunka* dupla szonettjei, ezt a vendégmunkás-élményt mindenképpen ki akartam írni magamból. Aztán *Egy kicsit fáj* címmel megíródott az első betegszoba-vers is (szintén dupla szonett), s átszakadván a gát, lassan kész lett a *Két szék között*, szenvtelen hangon (nem akartam az önsajnálat bűnébe esni), a régiektől megörökölt „konzervatív” formában, sok-sok utalással az elődökre. Dsidára például... Dsidát akkor nagyon megszerettem, töredékben maradt *Tíz parancsolatát* ki is egészítettem egy verssel, a 3. parancsolattal, mondván, hogy nemcsak az Úr napját, hanem minden napot érdemes megszentelni. Azóta is kötelezőnek tartom (magamra nézvést) ezt a parancsolatot: „Nahát, még mindig élek!” – mondogatom magamnak, egy-egy újabb napra virradva. Akkor hát bele a sűrűjébe, ha már úgyis benne vagyok!

– Szövegek dialógusaként (is) felfogható ironizáló egzisztencialista lírádban, a *Két szék közöttben* Kosztolányi, Babits, József Attila mellett ott hallható Arany János hangja. Arany versek. Széljegyzetek Arany Jánoshoz címmel 2009-ben kis esszéketet adtál ki. Fontos, hogy nem Arany-versek, hanem Arany versek, kötőjel nélkül. Hogyan találkozta Arannyal?

Miként definiálnád ennek a tartós barátságnak a legfontosabb pillanatait? Mit jelent ő neked, és te neki? Hogyan látod Arany életművének helyét a mai magyar irodalomban?

– Nem látok tisztán Arany-ügyben, csak sejtem, hogy a Toldi lehet a ludas a dologban, az „ösztvér kutágas, hórihorgas gémmel” például sok-sok évtizede velem van („Óriás szunyognak képzelné valaki, / Mely az öreg földnek vérit most szíja ki” – milyen szép, képregényrajzolókat állva hagyó kép!). 2007 elején már volt bátorságom lírai esszét írni Aranyról, amelyben megpróbáltam összefoglalni, hogy mit is jelent ő számomra. Az esszé aztán I. díjat nyert a Tehetséges Magyarországért Alapítvány pályázatán. Az *Arkádia-féle* című Arany-verset is lenyúltam a *Két szék közöttben*, gyanítom tehát, hogy Arany-mániám is a 2000-es évek elejéről származik...

Arany Jánost – amennyire én látom – csak megpiszkálni tudjuk, csak monduk róla ezt-azt, érintőlegesen, szó szerint érintőlegesen, a szó matematikai értelmében, hogy ti. húzunk egy érintőt a körhöz, de az érintőnek csak egy, kizárólag egy pontja van az adott körrel. Monografikus, mindent áttekintő feldolgozása tehát sose lesz az Arany-életműnek, pedig micsoda elmék kutatták-kutadják! Nagyon sok, Arannyal kapcsolatos szakirodalom van a könyvtáramban, mindegyik roppant izgalmas (legalábbis számomra), főleg két kortárs kedvencemé, a Szörényi Lászlóé és a Milbacher Róberté. Robi *Arany-metszés* című, innovatív, Arany kapcsán egy csomó mindent újragondoló kötete az idei Könyvhétre jelent meg, gratuláltam is neki annak rendje és módja szerint, biztatván, hogy írjon 1000 oldalas monográfiát Arany legjobb, 1856-os könyvéről, mire azt válaszolta, hogy az *Arany-metszés* volt az utolsó könyve Aranyról. Ne vedd túlzásnak, de szinte sírva fakadtam...

Az én Aranyom (mármint az a kis, *Arany versek* című kötet) csak egy Arany-olvasó nagyon érintőleges reflexiója. Egyáltalán nem szégyellem, de tudván tudom, hogy nem vagyok kutató, mondanivalóm, ha van Arany kapcsán, akkor az csak ilyen lehet: szubjektív, „líraian ömlengő” rajongói oldal. De Spiró György például szerette: miután kísértáltuk magunkat a behavazott Szent Anna-tó környékén, ezt írta az *Arany versekről* 2013. február 7-én: „Az Arany-könyvet kötelezővé kéne tenni az általános iskolák felső tagozatában úgy, ahogy van. Vagy ha nem is kötelezővé, mert az ellenkezést szül, akkor a gyerekeket ezzel kéne megajándékozni mondjuk hatodik vagy hetedik végén, a formátuma igazán kedvező hozzá, aztán aki akar, belenéz. Nagyon kevés olyan esszécske van a világon, amely ennyire normálisan számolna be költeményekről, és ilyen szeretettel. Arany iránti vonzódásodat eddig is osztottam és örültem neki, ez a kötet ismét levett a lábamról.”

– Következő kérdésem némiképpen kapcsolódik az előzőhöz, amely nem a költészetedben érvényesülő magyar, hanem a műfordításaidhoz köthető román irodalmi hatásokra vonatkozna. Elsősorban regényeket, Mircea Cărtărescutól a Lulut, a Filip Florian – Matei

Florian szerzőpárostól a Kölyök utcát, Alexandru Vakulovskitól a Hányinger utcát, Doina Ioanidtól pedig az Ideje, hogy fülbevalót hordj és más poémák című próza-verskötetet fordítottad magyar nyelvre. Milyen kritériumok alapján döntesz egy-egy mű magyarása mellett? A költő Lövétei vagy a műfordító Lövétei érdeklődése dönt, s miért többnyire regények mellett? Hogyan ítéled meg, miként dialogizálnak egymással a saját poétika és a sajátá tett, eredetileg más nyelven megszólaló művek?

– Román mellékszakos voltam a kolozsvári bölcsészkaron, így amikor Orbán János Dénesék kooptáltak az ős-Helyőrséghez, magától értetődő volt, hogy rám fogják bízni a román oldalak szerkesztését. Én viszont az egynyelvű Székelyföldről, annak is a legeslegmélyéről (Udvarhelyszékről) érkeztem Kolozsvárra: nemhogy román íróval, de hús-vér román emberrel is ritkán találkoztam (bár a fordítással, pont ifjúmunkásos olvasmányaim hatására már tizenévesen is kacérkodtam). Román tanáraimtól kértem tehát tanácsot, hogy kiket érdemes magyarra fordítani, ők meg a „nyolcvanas nemzedéket”, Cărtărescuékát ajánlották. Fordítottam is bőszen a kollégákkal a nyolcvanasokat, még Szöcs Géza is fordított a *Helyőrség*nek (ha jól emlékszem, Mariana Marin-verseket). És nyilván fordítottam én is – úgy, ahogy tudtam: akkor se zavart, ma se zavar, hogy nehezen szólalok meg románul, mert szentül hiszem, hogy ha magyarra fordítunk, akkor elsősorban magyarul kell(ene) tudni. Ha tehát az a kérdés, hogy inkább szövegűség, vagy inkább gördülékeny magyar nyelv, akkor gondolkodás nélkül az utóbbira szavazok! Egyetlen konkrét példa: Cărtărescu *Travesti* című regényének címe magyarul elég hülyén hangzik, ezt ő is elfogadta, így aztán közös megegyezéssel *Lulu* lett a magyarra fordított regény címe.

Apropó *Lulu*: fogalmam sincs, hogyan került hozzám ez a regény, illetve hogy miért épp ez a regény került hozzám. Gondolom, a Gondolat Kiadó kérhette. (2004-ben jelent meg a könyv, gyanítom, hogy már a műtétem után állhattam neki a fordításnak, a kései versek olvasása, illetve a *Két szék között* verseinek írása mellett ez a fordítás is segíthetett átvészelni a betegség hónapjait-éveit.) A többi fordítással nincs ilyen gondom: tisztán emlékszem, hogy (Doina Ioanidot leszámítva) felkérésre fordítottam mindet – nagy-nagy élvezettel, teszem hozzá gyorsan. Ha ugyanis sokáig piszmoz az ember egy fordítással, a végén már szinte a magáénak érzi (s legalább addig se felejt el magyarul). Kukorelly egy alkalommal a naplóírást javasolta nekem a csukló berozsdásodása ellenszereként, én a műfordítást (verset, prózát, drámát) tudom ajánlani mindenkinek, még úgy is, hogy a „saját poétikára” egy-egy fordításnak nem igazán van közvetlen hatása, legfennebb a megszólalásmód bátorsága hathat serkentőleg: ahogy például Cărtărescu a bugyborékoló román nyelvet használja, amikor alászáll a poklok legfennekére (fiatalkori önmagába), vagy ahogy Vakulovski szókimondóan nyers tud lenni, vagy ahogy Doina Ioanid érzékenyen tud reagálni olyan „költőietlen” témára is, mint amilyen a párálló őszi föld látványa...

– 2009-től mintha megritkultak volna a Lövetei Lázár-versek (ekkor lettél a Székelyföld főszerkesztője). A jelzett évben válogatással jelentkeztél, az Árkádia-féle. Válogatott és új versek című kötettel, 2019-ben pedig úgy jelent meg Miféle harag című könyved, hogy magában foglalta a 2011-ben megjelent Zöld anyagát is. Alkotói válságról lett volna szó, s ezért csatlakoztál a hadhoz, hiszen egyre többen élnek azzal az alkotói eljárással, hogy korábbi szövegeiket újrarendezve újabbakkal egészítik ki, vagy olyan, az életmű organikus fejlődéséből következő koncepcióról van szó, amely új összefüggésbe helyezi a korábbi opusokat, arra készítetve a befogadót, hogy felülvizsgálja korábbi olvasatát?

– Egyáltalán nem kizárt, hogy alkotói vagy életközépi, vagy másmilyen válságról is szó lehet a versek újrarendezése kapcsán. És a Székelyföld adminisztrálása tényleg sok időmet elvette, utáltam is rendesen a menedzserkedést, amikor huszadszorra kellett újrafogalmazni (románul) egy-egy tanácshatározatot. Mi közöm nekem az ilyen és ilyen számú kormányrendeletre, egyáltalán: a (román) jog bikkfanyelvéhez?

És hát (miért tagadnám?) a Két szék között sikere is alaposan betett nekem: kötetnyi kritika született róla, Déry-díjjal, Radnóti-díjjal jutalmazták stb. Érdekes, de ahelyett, hogy szárnyakat adott volna ez a siker, szó szerint begörcsöltem tőle: úgy éreztem, hogy szegénységi bizonyítvány lenne a Két szék közöttnél gyengébb kötetet írni. Nem nagyon írtam azokban az években, legfennebb néhány alkalmi verset (pedig mennyire megfogadtam volt magamnak, hogy csak arról írok, ami nagyon fáj!). Aztán 2008. május 4-én befejeztem az Első eclogát, el is határoztam gyorsan, hogy írok egy szép falusi könyvet, 12 verssel. 2011 közepére lett kész a kötet. Három év alatt 12 vers – ez bizony nem vall grafomániára...

Egyszóval: azelőtt sem voltam szószátyár alak, de az említett okok miatt még kevesebb verset írtam, mint korábban. Sokkal fontosabb viszont, hogy költőknek sem árt néha számvetést készíteni, hogy hol is tartanak éppen: József Attilának is van Medvetánca, Kányádinak is van Fától fáigja, Király Laci bácsinak is van Janicsártemetője, Parti Nagynak is van Esti krétája, Kemény Istvánnak is van válogatott és új verseket tartalmazó kötete (Valami a vérről). A 2000-es évek végén az Erdélyi Híradó Kiadó jó pár válogatott kötetet jelentetett meg – nem ismerem a kiadói urak-hölgyek akkori politikáját, de úgy látszik, fontos volt nekik is számba venni addigi, fél emberöltőnyi időszakukat, hogy igenis volt értelme az Előretolt Helyőrség Könyvek sorozatnak.

Árkádia-féle címmel tehát kegyetlenül megrostáltam addig megjelent verseimet, így lett nekem is egy alig 120 oldalas, vékonyka „janicsártemetőm”. Nem tudom, hogy ezáltal új összefüggésbe kerültek-e a korábbi opusok, de alaposabb válogatást ma se tudnék végezni. Szegény Távolágtartás nagyon megsínylette a rostálást (mindössze négy versnek kegyelmeztem), azóta is szemrehányóan néz rám a polcra.

A *Miféle harag* már más tál tészta: *Sivatag* címmel megírtam a *Zöld* folytatását (ugyanannyi vers, ugyanolyan kötetszerkezet), de agyonillusztrálva is csak bajosan sült volna ki belőle egy önálló kötet. Lett tehát egy dupla kötet, hogy az olvasó is tudja, mi mindennel dialogizálnak, ki mindenkivel veszekednek a *Sivatag* versei. Köszönettel tartozom az Előretolt Helyőrség Íróakadémiának, hogy vállalta a *Zöld* újrakiadását (igaz, a *Sivatag*gal együtt is csak 80 oldal a dupla kötet).

– *Verseid megszólalásmódját illetően a költészetéről szóló kritikákban gyakran találkozni ilyen megfogalmazásokkal, mint: ironizálás, deretorizálás (Fried István), könnyedség, gördülékenység, álcázott kedélyesség (Kemsei István), humor, vulgaritás, a „fogalmazás szándékolt lezsersége”, a „káromkodás hexameteres kivitelezése” (Farkas Wellmann Éva), kevert nyelvhaználát, anglicizmusok, „hétköznapi beszéddel elegyíti az ünnepélyes megszólalásokat” (Gál Andrea – Papp Attila Zsolt) stb. Én még hozzátenném az elégikus versbeszéd fogalmát, úgy érzékelvén, hogy felerősödik ez a hang a Miféle harag című kötetedtől. Te hogyan látod a miről beszél és a hogyan beszél viszonyát, viszonyának alakulását a költészetben?*

– Jóleső érzés, ha ilyen szépeket és okosakat hall az ember saját magáról, de hogy tudatosan készültem-e én mindezzel??? Említettem korábban, hogy eleinte a csupasz mondat volt a fontos. Mire elég ez? Be lehet-e tömondatokkal rendezni egy (költői) világot? Nem lehet véletlen, hogy George Bacovia az egyik kedvenc költőm (egy időben az újrafordításán gondolkodtam, aztán persze nem lett semmi belőle). Bacovia tényleg megmutatta, hogy kevés szó variálásával is lehet érvényes költészetet csinálni.

A *Két szék között* betegszoba-verseinek esetében főleg a fapofára figyeltem (miközben menekültem a pátosztól, mint ördög a tömjénfüsttől).

A *Zölddel* volt a legkönnyebb dolgom: falu, természet, bukolika... Hogy is csinálta ezt Theokritosz, aki a Városból (Alexandriából) falura menekült? Vagy Horatius, aki a Városból (Rómából) falura menekült? És Vergilius, és Hölderlin, és Radnóti... És persze minden idők legeslegnagyobb költője, a bűbajos, utolérhetetlen, eklogát is író Weöres Sándor („Kézcsókom, nagysád, nem dült még össze Siófok?” stb.). A *Zöldet* írni tehát könnyű volt, mindössze arra kellett figyelnem, hogy köznapi, „élőbeszéd” legyen a hexameterem, hogy aki nem tud „hexameterül”, az is élvezni tudja (ha akarja).

A *Feketemunka* viszont piszkosul megkínzott. Az *Ős-Feketemunka* darabjai – mint említettem – dupla szonettben íródtak, de... beszél jambusban egy melós? Használ rímeket egy melós? Túl simának, túl gördülékenynek találtam ezt a hangot, pedig dehogy volt simaság, gördülékenység a munkásszállón vagy a munkapontokon. Rágörccsöltem rendesen a hitelesség kérdésére, Kassákkal, Tolnai Ottóval keltem és feküdtem, a nyerfordításban heverő Carver-verseket is elővettem...

És a *Sivatag* című ciklus a *Miféle haragban*... Ugyanolyan, mint a *Zöld* (egyenes ági leszármazottja-folytatása), csak teljesen más... Szilánkos, szétesett, üvöltözős, hisztérikus sírás és röhögés. Amikor összeállt a ciklus, elküldtem néhány barátomnak, hívtak is telefonon azonnal, hogy rendben vagyok-e... S mivel óvatos duhaj vagyok, mielőtt kiadót kerestem volna a ciklusnak, elküldtem a legilletékesebbnek is, az egyetlen kritikusnak, akitől még mindig félek: Margócsy István tanár úrnak. Ezt válaszolta: „...örömmel és élvezettel (habár keserű mosollyal) olvastam a verseket. Úgy vélem, nagyon jó kis válogatás ez – méltó a megjelenésre: töredékessége, sokat sejtető hiány-dramaturgiája, furfangos imitációs játékkrendje, epigrammatikus keménysége, stílusának időnkénti nyersesége mind igen erős, hatásos és tanulságos: én messzemenően támogatnám a megjelenést. Mondhatom egyszerűbben is: én szeretem ezeket a verseket. A legutolsó hosszabb, rímes vers pedig önmagában is pompás, haláltáncnak is táncba-hívogató! De persze: a majdani fogadtatás pozitivitására nem mernék fogadni, sőt. Oly erős benne a keserűség, hogy állandó »keep smiling«-ra vágyó korunkban nyilván sokan nehezményezni fogják e hangvételt – de hisz épp ezért ilyen már a hangvétel...”

– A *Zöld*, a 2016-ban megjelent *Alkalmi* és a *Miféle harag* egyrészt úgy tekinthetők – nem tudom, ezzel egyetértés-e –, mint a formával való játék megnyilvánulásai, a korábbi szövegeidre való önreflexiók, másrészt úgy tűnik, mint amik kivezetnek a kötött formák világából egy prózaibb versnyelv, a 2021-ben megjelent riportverseket vagy lírai riportokat tartalmazó könyved, a *Feketemunka* felé. Elég markáns váltásnak érzékelem ezt az eddigi *Lövétéi*-versbeszédhez képest. A téma hívta létre ezt az új megszólalásmódot, vagy annak következménye a riportvers nyelvhasználata, hogy a *Miféle harag* végén a Csillag bár. Haláltánc-félével már megtörténik a búcsú az eclogai megszólalásmódtól?

– Nem tudok egyetérteni veled, kedves Laci – illetve csak félig tudok egyetérteni: a *Zöldet* és a *Sivatagot* halálkomoly könyvnek szántam, ezek csak annyiban tekinthetők „játék”-nak, amennyiben minden megszólalásunk csak grammatika, csak (nyelv)játék. Viszont az *Alkalmi* talán lehetne egyfajta játék. Talán.

Ültünk a kocsmában Király Zoltánnal, a Sétatér Kiadó felelősével Marosvásárhelyen, 2015 novemberében, a könyvvásár alkalmával. Hajnali 2 óra felé (részegen) megígértem, hogy küldök neki kötetnyi kéziratot. Nem tudom, mi történhetett, de néhány órával később eltévedtünk (nem találtuk a szállást), miközben a „Megy a Nap lefelé, jön a Hold felfelé” kezdetű udvarhelyszéki népdalt ordítottuk Marosvásárhely kihalt utcáin. A lényeg: hazaérve Csíkszentdomokosra azonnal összeraktam az *Alkalmit*, csupa alkalmi versből, igyekezvén komolyra venni a figurát, hogy tudniillik: milyen jó lenne rehabilitálni az alkalmi verseket! Kövessenek meg, de én igenis szeretem Csokonai *Alkalmatosságra írt versek* című kötetét (szerintem sokkal jobb, mint a *Lilla*), meg amúgy is elegendem van a romantikus költőeszményből (a költő éppen félhalott az éhezés miatt, de még

ilyen állapotban sem alkuszik meg, nem ír „alkalmi” verset, hanem várja a szent sugallatot-ihletet). Szóval így lett, ilyen „játékosan” az *Alkalmi* című kötet, tarka is egy kicsit (amennyiben más-más versformában íródott verseket tartalmaz), de legalább fel van osztva két ciklusra („-nak/-nek”, „-ról/-ről”), aszerint, hogy valakinek vagy valamiről íródott-e a vers... Igen, egyfajta játék volt ez, de szerettem.

A *Csillag bár* című vers pedig (amelynek a címét Fekete Vince adta, tehát ha rossz a cím, rajta kérdd számon), szerintem szigorúan a *Sivatag*hoz tartozik: ugyanolyan széteső, dadogós, részeg, hisztérikus szöveg, mint a ciklus többi darabja. Kíváncsiságból most megnéztem: 2017. december 4-én tettem pontot a *Csillag bár* végére, az új *Feketemunkát* viszont csak kb. egy évre rá kezdtem el írni. Átvezet tehát a *Csillag bár* innét oda (a *Sivatagból* a *Feketemunkába*), de csak annyiban, hogy a *Csillag bárban* is, a *Feketemunkában* elég sokat isznak. Sajnos.

– *Ha a Két szék között című kötet születését a betegség mint magánügy kényszere hívta létre, s lett a mindenkori olvasó egzisztenciális tapasztalatává, irodalmi-kulturális kalandjává, akkor a Feketemunka elsősorban a '90-es évek eleje egyéni és társadalmi történéseinek a lírai elbeszélése-reflexiója. Milyen tapasztalatok hívták létre a könyv anyagát? Mi az esélye annak, hogy a parciális, az egy adott korszakhoz kötődő jelenség, problémakör a líra nyelvén egyetemes érvénnyel szólaljon meg, és a mindenkori ember létélményévé váljék? Esetleg mi hiúsíthatja ezt meg, akár társadalmi, szociális, gazdasági, akár poétikai szempontból közelítünk a kérdéshez?*

– Talán mindannyian emlékszünk még, micsoda botrány övezte nemrég a dús-gazdag Katarban zajló stadionépítéseket, amikor több tucat indiai vendégmunkás halt meg a gyalázatos munkakörülmények miatt. „Egyetemes” problémáról volt szó? Igen. Bojkottálni fogja a szabad világ a 2022-es katari labdarúgó-világbajnokságot? Nem.

Reményeim szerint a *Feketemunka* is ilyen egyetemes problémakört taglal, tehát nem az a lényeg, hogy mi, erdélyi magyarok illegálisan dolgoztunk Magyarországon, hanem maga a jelenség, hogy emberek dolgoztak megalázó helyzetben, hatóságok vagy „patronok” kénye-kedvének kitéve.

Egyetemeség ide vagy oda: én annak is örülnék, ha Magyarországon észrevennék a *Feketemunkát*, ezért ragaszkodtam ahhoz, hogy mindenképp Magyarországon jelenjék meg a könyv (hiszen itthon, Erdélyben nincs olyan család, aki ne ismerné a feketemunkás sorsot). Négy hónapja jelent meg a kötet, s az eddigi könyvkritikák, könyvismertetőik szinte kivétel nélkül megjegyzik, hogy kibeszéletlen ez a történet. Hát igen. Tudom, hogy naiv vagyok, de kényszeres meggyőződésemm, hogy ha a '90-es évek végén komoly társadalmi vita kísérté volna a feketemunkát, ha Magyarország ezt a történetet (is) kibeszélte volna, akkor nincs „23 millió román”-ozás. És 2004. december 5-e is megspórolható lett volna. Ki mulasztott? A mindenkori politika? A társadalomtudomány? Nem tudom.

Jó kérdés, hogy a líra nyelve-e a legmegfelelőbb nyelv egy ilyen problémakör körüljárására. Mivel verseket írok, én mindenesetre ezt a nyelvet választottam, igyekezve valami jót kihozni magamból, s a kötet kiadásával a Kalligram Kiadó is megtette a maga kötelességét. Hogy lesz-e visszhangja a dolognak? Ha jó a könyv, akkor előbb-utóbb lesz, de azt hiszem, korai még erről spekulálni (mondom, alig négy hónapja jelent meg a könyv). Nemrég aláírtam egy szerződést a kötet arab fordításáról. Az arab könyvpiac félmilliárd embert jelent. S bár a *Feketemunka* tényleg „parciális”, „lokális” történetet beszél el (de hát az *Íliász* nem „parciális”, „lokális” – trójai – történet-e?), szívből remélem, hogy máshol is érdeklődésre tarthat számot (lásd fent a katarai botrányos építkezéseket). Néhány év múlva (ha tényleg elkészül az arab fordítás) ebben a kérdésben is okosabb leszek.

– *Úgy vélem, a Feketemunka inkább olvasható koncept kötetként, mint önálló szövegek sorozataként. Megközelítésemben értéküket nem a szövegautonómia adja, hanem egymáshoz való viszonyuk, egymáshoz képest való elrendezésük. Hogyan épült fel a kötet, és milyen irodalomolvasói attitűdöt kíván meg a mű?*

– Hát én azért remélem, hogy a *Feketemunka* néhány versének önmagában is van/lehet értéke. A kérdésed viszont jogos: a kötet megjelenése után nekem is megfordult a fejemben, hogy hány verset tudnék „csont nélkül”, a kontextus vázolója nélkül is felolvasni könyvbemutatók alkalmával. Végül tizenvalahány verset jelöltem meg (*Tide; Himnusz egy lapáthoz; Ehető papír; Boldog ízek; De profundis...*), szerintem nem is olyan rossz ez az arány egy 120 oldalas, hosszabb-rövidebb szövegekből felépülő kötet esetében!

Amúgy tényleg koncept kötetről van szó: már a 2000-es évek elején is 30 nap történetét akartam megírni, csináltam is egy szép táblázatot bevezetéssel-befejezéssel stb. Nem szaporítani akarom a szót, de talán nem érdektelen idézni az *Ős-Feketemunka* bevezető, 199... 07. 28. című szonettjét (a feketemunkásokat szállító busz sofőrjével diskurálok benne, a húsz évvel későbbi változatban ezt a verset váltotta ki először a *Szókíthető-e?* – erről a versről végül lemondtam, aki kíváncsi rá, olvassa el a 2019-es *Szép versekben* –, majd legeslegvégül a *Baráber-CV*):

„Vágjunk bele: ez még csak a Libán,
de így fog ringatózni reggelig!
A ritmust vállalom; amit pedig
az útra mond, az nem az én hibám –
az én dolgom csak ennyi: 1) viszem
(s hozom, ha erre tényleg sor kerül);
2) ha menetközben kiderül,
hogy – mondjuk – Váradon marad, hiszen
volt példa erre is...”

Hajnali három
körül ott voltunk végre a határon:
„A másik oldalon harminc napig
jöhet-mehet Rajkától Nagylakig...”

És amit addig nem reméltem én sem:
már túl is voltam a beléptetésen.

Soha, sehol nem jelent még meg ez a szonett, egyáltalán nem véletlenül: kontextus nélkül nem sok értelme van, maradt tehát a fiókban. Húsz évvel később viszont nem kellett bíbelődnöm koncepcióval-mifenyével, hiszen eleve kész volt a kötet struktúrája, mindössze annyival egészült ki az eredeti elképzelés, hogy lesznek szó szerinti, egykori feketemunkásoktól begyűjtött riportszövegek is a saját élmények mellett. Tehát egy rövid (vignetta), egy hosszú (saját vers). Aztán egy idő után már én is untam ezt a mechanikus ismétlődést, ezért megpróbáltam „dráma-ira” hangolni a kötetet: fokozni a helyzetet, amennyire lehet, legyen csúcspontja valahol a könyvnek, majd amikor már nagyon elegünk lett, befejezni valahogy az egészet. Érdemes hát elejétől végéig olvasni a könyvet, szerintem csak így adja ki magát igazán (ha kiadja egyáltalán).

– *Csender Levente Mágus című novellájában olvasható: „Ennek a Kelet-Európának soha nem lesz vége”. Szerintem ami Csenednél véget érni nem akaró kelet-európaiság, az a Miféle haragban a Költő által elszenvedett újbarbarizmus kegyes embertelensége, a Feketemunkában a peremre szorítottság és mindkettőben az autentikus létezés, a szabadság hiánya. Mi jelenti számodra a szabadságot? Mitől szabad vagy nem szabad az ember és a költő, egyáltalán különválaszthatók-e ezek a minőségek?*

– Oh, a szabadság! Sőt, a Szabadság! Árulják még ezt a „terméket” valahol széles e világon? „Pult alatt” legalább?

Félretéve a fanyar viccet: örömmel egyetérténék Csender Leventével, de sajnos vitatkoznom kell vele: Kelet-Európának igenis vége van, vége lesz. Egyre határozottabban az az érzésem, hogy a radikális kurzusváltás nem a kelet-európai kommunista rendszerek összeomlásával, hanem napjainkban következett be. Amíg kommunista diktatúrában éltünk, legalább lehetett sóhajtozni a szabad világ után. De most? Amikor a szabad világ szó szerint versenyt fut, hogy ki tud több tilalomfát felállítani?! Most kibe vessem a bizodalmamat? Hszü Csin-ping pártfőtítkárt elvtársba? Cukorhegyi Márkus főcenzor úrba? S ennek a kurzusváltásnak egyértelműen döntő hatása lesz majd a művészetek nyelvére is: szigorú, humortalan, hideg, „karót nyelt”, „élre vasalt”, kioktató, minden korábbinál álszentebb világ jön mindenütt, így Kelet-Európában is. Ennek a világnak pedig értelemszerűen meglesz a maga külön grammatikája, „nyelvjá-

téka”. Nyilván a barokk is, a romantika is, a posztmodern is új grammatikát, új nyelvet hozott irodalomban, képzőművészetben, zenében egyaránt. Az viszont végtelenül kiábrándító, hogy mi nem kérdéseket teszünk fel, nem vitákat generálunk, hanem próbáljuk megúszni a dolgot: ledöntjük „Kolumbusz Kristóf” szobrát, és ezzel elintéztünk, megoldottnak tekintjük az összes problémát (s nyomás vissza gyorsan a telefonhoz). Ennyi lenne az új grammatika? Egy (vagy több) szobor zuhanása? „Ha fölteszem a kérdést, / nem csináltam semmit / (de van legalább / egy föltett kérdésem). / Ha megválaszolom a kérdést, / nem marad semmim” – írtam *Távolságtartás* című kötetemben. Szomorúan látom, hogy ugyanazokat a hibákat követjük el ma is, mint korábban: keresünk egy bűnbakot (ezúttal a „sápadtarcút”), és kész! Néhány sápadtarcú „Julianus Apostata” tiltakozik, borzolja ugyan a tollát, de semmi esélye nincs feltartóztatni az időket: pénz, paripa, fegyver ugyanúgy a szobordöntögető, a változás zászlaját első sorban fennen lengető „sápadtarcúnál” van, mint korábban, a kizsákmányolás, az olcsó „humán erőforrás” utáni hajsza is ugyanolyan szédületes, halálos iramban folytatódik, mint korábban.

Megítélésem szerint bűn ledönteni „Kolumbusz Kristóf” szobrát: ha komolyan vesszük magunkat, akkor igenis vitatkozni kellene a szobor talapzatánál hosszú évekig-évtizedekig, s ha majd fölveri a gyom a szobor környékét, ha majd dzsungel borul a szobor fölé – nos, erről már én is elhinném, hogy nem felülről diktált, önjelölt, botcsinálta jézuskrisztusok által kinyilatkoztatott verdiktről, hanem igazi ítéletről van szó! Hiszen van-e kegyetlenebb kritika az általános, konszenzusos felejtésnél?

A költő pedig... a költő (ha megérdemli ezt a nevet) továbbra sem fogja befogni pörös száját. Tudom jól, hogy egyre hosszabb a betiltott művek listája, és egyre kevesebb a vita (zárójelbe, fölöslegessé téve ezzel oktatást is, kultúrát is), de – ismétlem – a költők ezután is írni fognak, függetlenül attól, hogy tudomást vesz-e róluk az aktuális kánon, kapnak-e „Nobel-békedíjat” vagy sem. Zugkiadó, underground, alternatív, szamizdat irodalom, katakombák mindig volt és mindig lesz. Aztán majd kiderül, hogy mire elég a költők pofázása, eddig legalábbis mindig kiderült. Persze általában az derült ki, hogy *semmire*, de nem baj. Nekem az is elég, hogy Király Laci bácsi a legsötétebb diktatúra éveiben írta például *Álmodott vers* című, ötsoros remekét (érdemes lenne megtanítani mind a nyolcmilliárd embernek, öt sort – elvileg – nem olyan nehéz megtanulni):

A háborúknak vége mind.
Elpusztultunk törvény szerint.
Nincs már világ, se bent, se kint.
S a költő hangja szól megint.
Minden holtat a jóra int.

– *Miről és milyen újabb poétikai regiszterben készül el Lövetei Lázár László következő egyéni és/vagy társadalmi kérdéseket érintő lírai diagnózisa?*

– Pontosan ez az a kérdés, amire egyszerűen nem tudok válaszolni. Ami biztos: *Zákeus fügefája* munkacímmeel ismét belegabalyodtam azokba a kérdésekbe, amelyek már a *Zöldben* is, a *Sivatagban* is nyugtalanítottak. Nem tudom, mi fog kisülni az egészből (főleg poétikailag), viszonylag sok verset írtam az utóbbi időben, de hogy végül mi marad, és ami marad, az úgy marad-e, ahogy most a mappában hever – erre tényleg nem tudok válaszolni. „Egy lezárt vita maga a halál” – mondtam egy másik interjúban. Nagyon remélem, hogy a saját magammal folytatott vita a *Zákeus...*-ban sem fog végérvényesen lezárulni. Nem akarok meghalni még.

Csikszentdomokoson, 2021. december 14-én, Keresztes Szent János napján

Harkai Vass Éva

Work in progress

Nemes Nagy Ágnes 100

*Csak a növény a tiszta egyedül,
Nem ismer kategóriát.
S a bűnös széndioxidot
éjszaka mégis ő cseréli át.
Tisztán ragyog reggel az égi sátor
a tölgyek néma megváltástanától.
(Nemes Nagy Ágnes: Széndioxid)*

levelet hajt
levelet hullajt
újra rügyet növeszt

utcán kertben virágcserepben

az egyikéi kerekék mint a lapu
az izmos szár szilárdan tartja
a súlyos sötétzöld húsos anyagot
a másik a szélrózsa minden irányába
lepkeszerű súlytalan levelekkel
sűrűn teleszórt vékony ágakat növeszt
a harmadik felfelé tör a negyedik tekeredik
némelyek bokrosodnak mások magányos
néma szárat növesztenek
egyiké aláhull
a másiké beszűrődik a fénybe
és csend
a csendben alig hallani
ahogy a gyökerek beszürcsölik
az öntözővíz cseppjeit

nézni a naponta ismétlődő vegetációt
a földből vízből fényből

megképződő klorofillt a fotoszintézist
a tiszta kecses létezést
kihajt elhullik újrahajt
közben néhány virág fehér rózsaszín
korallpiros vagy tintakék
sérülékeny gyér vagy buja bokra

tél van s bár még csak január eleje
tavasz a télben jóval nulla fok felett
a földből már kint is törnek elő
a tavaszi hajtások
néhol a naposabb részeken
hóvirág nyílik
a jácint- és tulipánhagymákból
bújnak elő a levelek

kezdhetünk folytatódni
mondhatnánk Petrivel
vagy túlélni csak
klímaváltozást klímasokkot vírust

kivel hová és mi végre itt

kiirtottuk a disznószarzsgot
amely Szenteleky finom orrát
annyira zavarta
a bezabálandó nehéz zsíros húsok
antibiotikumos burjánzásának
a biofutószalag működésének érájában
már egy húdisznó
egy házilag tenyésztett *mangalica* is
maga a *dicső természet*

könyvtárgalériámba alig tíz méterről
felröfögnek bevisítanak (szabályos metrumban!)
egy múlt századból itt felejtett
magányos inas nagyothalló szomszéd
saját dimenziójukat ketrecüket óljukat kihízó
agyoninjekciózott haszonállatai

majd jönnek az alig belakott üres házba
a lassan nagyszülővé váló
idegenbe szakadt *gyerekek*
hogy a kitermelt húst befalják
jönnek és mennek
hétvégéken és ünnepnapokon
körülülük az asztalt
több korosztály csámesog
rágja a csontról a húscsapatokat

nevel növel befal emészt kiszar
mely nyelv merne versenyezni véled
hízna a fehérjesokktól és koleszterintől
már embrionális korukban
lebutított csecsemők

már enni se
lenni se jó

éjszaka van mire összeszedem magam
hogy megetessem a kutyákat
a bűdös granulált kutyatáppal
leül nyugodt figyel
nem haszonállat
végigsimítok a sűrűre nőtt
puha téli szőrzeten
a szelíd farkasbőrben a bordák mögött
mekkora szív dobog!
ha elkalandozok
egy kutyaorr lökdösi a kezem
embert megszégyenítő ragaszkodással
hogy még még
maradjak simogassam szeressem
amíg lehet
hiszen ami számomra egyenként is sok fogyó
számára hatszor annyi év

szobanövények várják a vizet
hozzánk idomított állatok a tápot
s hozzá talán még megmaradt

jó szándékunkat is
megszelídítettük a természetet
megzaboláztuk a világot
miközben barbárokká lettünk
saját barbárságunk áldozatai

ágyunk mellett mesterséges kék fényben
zümögnek fűjtatnak a lélegeztetőgépek
üvegház-éttermekben fantomfilodendronok
műpálmák termelik az oxigént

a megváltás elmarad
a tölgyeket kivágják.

Hat vendég

Kirekesztette a tolakodó külvilágot. Nem vágyott rá, hogy lemeztelenítse a lelkét, és komor önelemzésbe bocsátkozzon. Elhatározta, hogy bárkivel beszéljen is, a hangneme végig könnyed, enyhén gunyoros lesz, hiszen nincs más célja, mint elszórakoztatni magát úgy, hogy közben a nap lehető legtöbb óráját kitöltse. Úgy akart élni, mint bárki más, és mégsem hasonlítani másokhoz.

Visszajutott a fülébe minden elejtett megjegyzés. Rosszulesett neki, miért gondolja a környezetében mindenki azt, hogy az örökség csak úgy, érdemtelenül az ölébe hullt, és ezzel megpecsételődött a ház sorsa is, mert elhanyagolja. Azt már elfelejtették, hogy ebben a házban nőtt fel, és amikor ide költözött, az első dolga volt, hogy felújíttassa az omladozó homlokzatot. A falak barackszínt kaptak, a keretekbe akvarellek kerültek, a ház az otthonává vált. Még sohasem érezte magát ilyen szabadnak, mint amikor az erkélyt is berendezte a saját elképzelései szerint. A hosszú, fedett teraszra keskeny, magas ajtók nyíltak, zsugáterekekkel. A belső ajtók felső részét pedig kétszárnyú, színes vitrázsablakok alkották. A külső részen a kisebb tárolók, szekrények, rakodópádok sort alkottak a fal mentén. Ezeket különféle dísz tárgyakkal rakta tele, kisebb szobrokkal, vázák, ásványkődarabokkal. Olyan volt, mint egy állandó tárlat. Végre úgy alakíthatta ki a környezetét, hogy egy kis eredetiséget vagy éppen művészetet csempésszen minden szegletébe.

Később már nem törődött vele, mit gondolnak róla, és arról, hogyan bánik a házzal. Már az ő otthona volt. Belefogott a kert rendbehozatalába. Voltak régi fák, bokrok, virágok, melyek túléltek több évtizednyi gondozatlanságot. Amit tudott, megmentett. Örült a datolyaszilvának, nagyon magasra nőtt, a narancssárga termésről feldíszített fának tűnt, ládába szedte a gyümölcsöket még a fagyok beállta előtt, és érni hagyta, hasonlított az eljárás a naspolya érleléséhez, mindkettőt hagyni kellett pihenni. Igénytelen fák voltak, év közben szinte semmi dolga nem volt velük.

Amikor tavasszal kizöldült a fű, egy pávát vett, illett a ház szecessziós stukkó-ihoz; ahogy széttárta díszes tollazatát, olyan volt, mint egy élőkép, bearanyozta a környezetét, mint egy Klimt-festmény, az elegáns büszkeséget testesítette meg, őt állt, mint egy házörző. Minden vendég előtt tett egy körsétát teljes tolldíszében a tisztáson, hogy megcsodálják, és hogy figyelmeztessen. Bátran viselkedett, és a mérgező növények sem ártottak neki.

A következő évben több zsáknyi Substrallal dúsított komposztot terített szét a kertjében, gyógynövényeket ültetett az ágyásokba, pontosabban ezt is csak folytatta, mintha a kertben minden valamikor régen, még a ház építésekor elkezdődött volna, ami a jázmin, a boróka, a rozmaring és a levendula vastag törzsén is látszott, a korukat sem lehetett megállapítani; de feltűntek ismeretlen növények

is, nézegette a levelüket, régi növényhatározókat lapozgatott, keresgélt az interneten, és megtalálta azt a különös növényt, amely annyira elbűvölte: világoskék volt inkább a levele és a szára, csak enyhén zöldes, és volt a megjelenésében valami ősi, erőteljes, mint a ginkgo bilobában. Három méter magasra nőtt, nyár végére pedig citromsárga tölcserívirágokat hozott. Olyan cserjét is felfedezett a ház tövében, amihez semmilyen fogódzót sem talált, a termését összedörzsölte a hüvelyk- és mutatóujjával; azt gondolta, aminek ilyen átható illata van, az nem lehet véletlen. Nem ez volt az első növény, aminek a főzetét megkóstolta, aztán figyelte a hatását saját magán: az elváltozásokat, hogy okoz-e kiütést, hol érez valamit, melyik szervére hat, ezt próbálta kitalálni, vagy éppen elalszik tőle, vagy ellenkezőleg, álmatlanságot okoz.

Gyorsan növekedtek tavasszal az új palánták a tápdús földben: lázgyökér, angyalfü, anyarozs, centella, iringó, izsóp; mindenem megvan, nevetett magában, hogy ilyenek lehettek a régi javasasszonyok, mint ő, bizalmatlanul méregetik a péknél, vajon mit gondolnak róla, ha meglátják a hátsó féltetőt, a kert eldugott részén azt a szellős helyet, ahol összecsomózva szárítgatta bűvös gyógynövényeit; ha valaki meglátná, arra gyanakodna, hogy még angyalcsinálással is foglalkozik, úgy gondolta, a vendégei legszívesebben a legtávolibb ágyásokat is bejárnák kíváncsiságból, bódító füveket keresve. Közben jó pénzért veszik tőle azokat a keverékeket, melyeket ő már kipróbált. Jobb reklám ez, mint bármelyik terméké, amit a médiában látnak.

Vászonzacskókat varrt, szárított illatos növényeket gyömöszölt beléjük, szagolagnivalók, aromaterápiának nevezte. Ezt vitték a legtöbben. Az unokahúgának is ajándékozott belőle, akit azért hívott el, hogy segítsen neki az ablakok átfestésében. Idegent nem szívesen látott volna, más inkább ne járja be a házat.

Ugyanakkor nem akart bizalmatlannak tűnni, azokkal is szóba elegyedett, akik addig elfordították a fejüket. A helybeliek egy idő után jöttek maguktól is, szinte minden napra jutott egy vendég, és amikor az erkélyen teázott, legalább három csészével többet tett ki, mert megszokta, hogy közben legalább annyian érkeznek; hiába volt a magas kerítés, senki nem láthatott be, mégis jöttek rendszeresen, mert tudták, hogy a kaput nyitva találják.

A postás, ha csak számlát hozott, azt se a postaládába dobta, hanem személyesen adta át, és kivárta a lépcsőn, amíg beinvitálják. Szakmájának tipikus példánya volt, mindenkiről mindent tudott, minden házba benézett, mindenkinél látott valami furcsát, és amit elmesélt, azért cserébe másokról kapott információkat; sokan átláttak rajta, és távolságot tartottak, mások kihasználták, hogy házról házra járva viszi a híreket, és ártatlanul elmondták neki, hogy milyen szívesen megválnának a nagymama porcelánkészletétől, olcsón számítanák, mások a kinőtt gyerekágytól szabadulnának, tehát nem terveznek további utódokat, milyen érdekes ezt tudni, vagy talán több gyerek nem is lehet, mert legalább öt éves az a kiságy.

Új politúrt, matt aranybrokáttal csíkozott huzatot kaptak az örökölt bútorok. Minden apró részlet korhű volt körülötte, még az öltözkét is régies hatású bársonyokból, pillangómintás keleti selymekből, pamut shantungokból válogatta össze; sovány testén ezek a lógó, pasztellárnyalatú kelmék úgy hatottak, mintha folyton Salomét alakítaná. De a karizmája mégis egészen új volt, amivel megragadta az emberek fantáziáját, a múlt csak a díszletet adta, amit ügyesen font maga köré, de amit mondott, az inkább a jövőre utalt, nem beszélt badarságokat, mint amit a jósnők szoktak; nem jósolt semmit, mégis kíváncsiak voltak, hogy éleslátásával mit vett észre, éles nyelvével kiről mit mond, mert az őszintesége őszinteséget váltott ki: mindenkiből kiszedte a titkát anélkül, hogy bárki gyanút fogott volna, hogy igazából vallatóra fogták; közben megtudta azt is, hogy ki mit mond a háta mögött, ez segítette abban, hogy tisztán lássa a saját helyzetét, a lehetőségeit, és merre terjesztheti ki a további befolyását ebben az áskálódó, pletykás környezetben.

A szomszédjából a ház úrnője egy gyömbérkrémes piskótatekerceset hozott át neki porcelántányérkán; úgy tartotta, hogy az ő háza nagyobb, tehát rangban igazi kastélynak számít, noha cseppet sem volt régi, csak nemrég fejezték be az emeletet; a földszinten szemészeti magánrendelőt nyitnak, ezt többes számban mondta, hiszen felerésztt az övé a ház, a férje orvos, ő pedig könyvel a földhivatalnál. Felhívta a figyelmet arra, hogy újra kellene parcelláztatni a telkeket, mert akik újonnan érkeztek, azoknál nagyon elcsúszott már a megyehatár; kapzsik, harácsolók az emberek, mondta a szemét villantva jobbra és balra, mint aki mindenkit megfigyel, mindenki éhes egy darabka földre, és amilyen hosszú egy telek, összejön néhány négyzetméternyi szelet, az új vevő pedig nem azzal kezdi, hogy utánajár, mennyit is vett; egy földmérés telekátsszabással sokba kerül.

Arra is ügyelt, hogy a vendégei ritkán találkozzanak egymással, ne alkossanak társaságot a teraszán, hátha valaki átveszi tőle a főszerepet; azt szerette, ha mindenkiel négy szemközt beszélhet. Mindenkinek adott valami ajándékot, kitalálta, mi lenne az, ami meglepi, aminek örülne, elég volt egy téglányi szárított rózsaszirm is, amely megőrizte mélylila színét és illatát, kitűnő volt teának, és molyok ellen is, hasonló szerepe volt, mint a levendulának vagy a mentának, melyeket már meguntak.

Furcsa véletlen, a férjemnek éppen egy pávatoll-tetoválás van a karján, szép színes, mondta a fiatal ügyvédnő, és kissé mereven, folyamatosan úgy tartotta a táskáját, hogy a márkanév ezüstfelirata az előtérben legyen, még véletlenül sem tette volna maga mellé a kanapéra. Szorosan fogta a táska fülét végig, amíg csak ott ült. Úgy viselkedett, mint egy előkelő vendég. Nem az örökség ügyében jött, hanem az életbiztosítás miatt. Szerinte érdemes lenne az év első felében megkötni, mert őszre felmennek az árak. De ingatlanbiztosítással is foglalkozik, el kellene gondolkodni azon, hogy mi lesz, ha leég a ház. Egy ilyen idős épületben már nagyon rossz állapotban vannak a vezetékek, és egy nagyobb vihar a tetőszerkezet-

ben is kárt tehet. Ez összefüggésben van az életbiztosítással is, ha nem halna meg, csak baleset éri, arra külön kitétel vonatkozik.

Más állatot nem is tartott a páván kívül. Kényeztette, kézhez szoktatta, főtt kukoricát nyújtott felé a tenyerén, és a madár úgy szemezgette, hogy közben a bőrét meg ne sértse. Másnak nem merészkedett a közelébe. Volt, akinek tetszett, volt, aki azt mondta, hogy balszerencsét hoz a rikoltása.

Június volt, a nappaliból Csajkovszkij *Barcarolle* című műve szólt. Azokat a hónapokat szerette a legjobban, amikor kint lehetett ülni a teraszon. Nem szívesen látott vendégül senkit a szobáiban. A festményei, a kerámiatárgyai, a szobrai mintha csak a személyes belső tereihez tartoztak volna, ahova nem volt másoknak bejárása. Még tél közepén is felajánlotta a déli napsütésben a kinti foteleket kockás pokróccal, forralt borral és saját sütésű köménymagos kiflivel. Ahogy a gőzölgő csésze felett a benzinkutas fiú a szemébe nézett, az felért egy valloomással. De amit mondott, az meglepte. Ebben a házban minden olyan baljós. Inkább nem kérdezte meg tőle, honnan jutott ilyen következtetésre.

Amikor az özvegy cukrász ellátogatott hozzá, mindig megnevettette. Ő volt az egyetlen, aki nyíltan udvarolni próbált neki. Özvegy létére fiatalabb volt nála. A felesége harmincéves volt, amikor kábítószer hatása alatt nekihajtott egy beton-oszlopnak. A postás szerint öngyilkos lett, mert a férje az ügyvédnővel csalta. De mondta a postásnak, hogy ez a képlet túl egyszerű lenne. A cukrászból kétségtelenül kinézte, hogy fúvel-fával csalta a feleségét, és most éppen vele flörtölt. Nem érkezett soha olcsó parfümmel, mint a többi férfi, nem hozott tortát se neki. A legmeglepőbb az volt, hogy sosem hozott semmit. Csak vetköztette a szemével. Közben talán azt fontolgatta, hány évvel idősebb nála.

Látogatóba csak ritkán ment. De szinte naponta eljárt bevásárolni az önkiszolgálóba, a bioboltba vagy az orvoshoz, a városi piacra, és mindig kocsival. Sosem sétált az utcán. Kitárta a fikaput. Kiállt a ház elé. Aztán visszacsukta maga mögött. Jobb, ha nem tudják, mikor üres a ház. Habár tisztában volt vele, hogy tucatnyi sebezhető pontja van a telkének, rések az élősvényen, a cédrusok között, valóságos kis ösvények futottak át a fűvön, amit a háziállatok tapostak ki maguknak; a konkurenciaharc nélkül bevett hatalmas kert ideális hely volt a párosodáshoz, a madaraknak a költéshez.

Csak olyan növényeket tartott, melyek kitartanak hosszabb ideig is öntözés nélkül, hogy ne kelljen senkit arra kérni, hogy locsoljon, és közben feltérképezze a portáját. A páva is sokáig elvult a veranda alatt elhelyezett élelmiszer-tartalékain és a kerti csap köré kanyarított kis mesterséges tó kiapadhatatlan vizén.

Nyáron a tengert imádta legjobban. Nézni a vizet a sziklák mentén a sűrű sötétzöldtől a könnyű világoskékig. Belefeledkezni egy könyvbe, amit éppen olvasott, most éppen Simone de Beauvoir önéletrajzi regényébe. Egyedül hevert gekkómintás törülközőjén a borovi fenyők árnyékában a fővényen. Arra gondolt,

ha lenne egy másik törülköző is, ki feküdne mellette. Ki az, akit legszívesebben magával hozott volna. Vagy hagyta volna, hogy valaki hozza magával ide, vagy bárhova.

Amikor hazaért, rossz érzése támadt. A tekintete az erkélyre vetődött, a nappali ajtaja tárva-nyitva állt. Beparkolt a garázsba, becsukta a kaput. Meg volt róla győződve, hogy valamelyik rokona látogatta meg a távollétében, és valahogy bejutott, mert kulcsot sosem adott senkinek. Felment a lépcsőn. Egy ordítás fészkelődött a torkában, azzal fenyegetve, hogy a felszínre tör. Mintha egy színpadra lépett volna, ahol minden kellék a helyére került. A helyszínt berendezték az ő tárgyaival. Terített asztal fogadta, pontosabban egy koszos fehér abrosz, amit leet-tek, leöntöttek. Féltve őrzött Bauscher porcelántányérjain paprikás maradványai látszottak. Felettük legyek raja kóválygott. A tálban és a merőkanálban még némi zsíros lé látszott, de az evőeszközökön már megszáradt az ételmaradék. Mindez nem ma történhetett, futott át az agyán, talán már napokkal ezelőtt. Mind a hat tányérból ettek, és tettek hat vörösboros poharat is melléjük. Hoztak fel a pincéből bort, Clarence Dillon Clarendelle Saint-Emilion Rouge-t, jobb időkre tartogatta, három üres palack állt az asztal közepén. A vázában sárga rózsák hervadoztak, a ház mögött nyílnak, onnan hozták, és úgy rendezték el a majolikavázában, ahogyan ő szokta.

Szalmakalapja, melynek szélét addig idegesen sodorgatta, kiesett a kezéből. Nézte a mocskos étkészletet, úgy érezte, mintha meggyalázták volna. Az asztal alá dobált, lerágott csontok magukért beszéltek. A függönybe törölt kéz nyoma is rituális volt. Ekkor a veríték mintha hideg patakként csorgott volna végig a hátán. Megpillantotta a földön a kitépett, ollóval nyirbált pávatollakat, szerteszét heverték a földön. Olyanok voltak a kék szemekkel, aranykörökkel mintázott tollak, mintha egy véres szőnyeget terítettek volna elé. Leroskadt a vesszőből font karosszékre, kicsit távolabb, hogy rálátása legyen a csendéletre; mély levegőt vett, szaporán vert a szíve a döbbenettől. Betűzött a nap az erkélyre.

Acsai Roland

Holnap kinyit

(Rondel/5)

Holnap kinyit az óvoda.
Megyünk végig mi majd a parton,
és híddá lesz, ahogy száll a hangom,
mintha régen járnánk oda.

Ökörnyál száll valahova,
és hűvös szellő csapna arcon.
Megyünk végig mi majd a parton.
Holnap kinyit az óvoda.

Lekopik a nyár hímpora,
mintha fogyna a tintapatron.
Csak az eső még ne szakadjon:
ázó emlékek limloma.

Holnap kinyit az óvoda.

A fények

(Rondel/6)

A fények, a reggeliek.
Vagy épp a sötétek, az estik.
És ha nem tetszik, vagy ha tetszik,
minden emlék egy relief.

Mindörökre már a tied.
Az óra, a legfényesebbik.
Vagy épp a sötétek, az estik.
A fények, a reggeliek.

Pár láb óvodába siet.
Azoké, akik épp ma kezdik.
A lányunké is köztük sejlík.
Kinek a szeme lesz vizes?

A fények, a reggeliek.

Varjak a

(Roldel/7)

Varjak a tarlót ellepik.
Nem láttunk még egy helyen ennyit.
Ellepik a mindent, a semmit.
A fákat, az út széleit.

Őket ámulva figyelik
a lányaink egy semmi percig.
Nem láttunk még egy helyen ennyit.
Varjak a tarlót ellepik.

Én itt voltam gyerek pedig.
Errefelé mászkáltam estig.
A lányok nézik s elfelejtik,
hol laktak a nagyszüleik.

Varjak a tarlót ellepik.

Az áldozat

Tisztelt Bíró Úr!

Az utolsó szó jogán, ha megengedi, felidézem az ügyész úr vádbeszédét: féltékenységből, vagy amint az ügyész úr szintén fogalmazott: bosszúból, három késszúrással meggyilkoltam dr. Szép Veronikát, akivel a gyilkosság előtt tizenkét évig éltem egy háztartásban, mondhatni, harmonikus párkapcsolati kötelékben.

Tettemért az ügyész úr a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte, amit jogvégzett emberként – az ügyész úr szempontjait figyelembe véve – magam is megértem, ha teljes egészében nem is akceptálok.

Tény: a törvény más ember életének erőszakos elvételére semmiféle jogosultságot nem ismer bizonyos jogos védelmi, magyarul: önvédelmi helyzeteken kívül. Az én esetemben, illetve fogalmazzunk úgy: dr. Szép Veronika és az én esetemben – a törvény betűjét szigorúan véve – ilyen jogos védelmi helyzetről nemigen beszélhetünk.

Engedtessek meg nekem azonban, hogy a törvény betűje fölé helyezzem egy pillanatra az élet betűjét, hogy a jogos védelem, önvédelem egy másfajta értelmezéséről is szólhassak.

Amint már említettem, dr. Szép Veronikával tizenkét évig éltünk harmonikus párkapcsolatban. Ez a kifejezés pontosan azt jelenti, amit jelent: életünk a legszorosabb mértékben összefonódott. Egymás részei, úgy is fogalmazhatnánk: egymás elválaszthatatlan részeivé lettünk, mondhatni, egymást éltettük, ahogy a testben a szív, a tüdő, a máj, a vese egymás nélkül soha, csak egymással működhet...

Igen, értem. Bocsánat, bíró úr! Maradok a tárgynál.

Tehát visszatérve a kiindulóponthoz: életünk minden mozzanata, érzelmeink, gondolataink, terveink és persze az ezernyi apróságból álló hétköznapiak is egy szétszakíthatatlan – hogy is fejezzem ki magam? –, közös létezésbe szervesültek. Nem tartom szükségesnek, hogy részletekbe menően elemezzem mély és erős kapcsolatunk jelenségeit, bizonyítgassam együttes életünk tökéletes működését, mert biztos vagyok benne, hogy amint a bíró úr, úgy az ügyész úr és a jelenlevők is megélték, vagy éppen megélnék hasonlót, vagy élettapasztalataikból ismerik a jelenséget.

Annymint azonban mégis meg kell említenem, mert ez alkalmasint nem jellemző minden párkapcsolatra, hogy dr. Szép Veronikával közös ízlésünk, kulturális értékeink, valamint véleményünk a múltból, illetve jövőképünk olyan összhangban működött, amely csak a természet, a természetes rendszerek funkcionalitásához hasonlítható, ha ezzel a talán kissé túlzó példával élhetek.

Ez a harmónia, ha megengedik megjegyeznem, szexuális életünkben talán még kifogástalanabb volt az ehhez szükséges testi és lelki egyezéseknek köszönhetően...

Igen... igen, értem tisztelt bíró úr! Elnézését kérem, bíró úr!

Figyelmeztetését jogosnak tartom és megértettem. Ugyanakkor meg kell jegyeznem, hogy az inkriminált intimitást érintő példát pusztán azért említettem, mert a legtöbb párkapcsolati konfliktus, a válások és a testi-lelki betegségek mögött a leggyakrabban annak a bizonyos összhangnak a hiánya található, illetve az említett traumatikus következmények megjelenése mögött az említett területen jelentkező fogyatékoságok, problémák állnak. Mondhatnám: a meg nem felelések... Igen.

Folytatva a gondolatot, felmerülhet a kérdés, hogy ha ilyen szoros testi-lelki kapcsolat épült ki közöttünk dr. Szép Veronikával, miért nem házasodtunk össze. Nos, ez a döntés nem rajtam múltott. A tizenkét év alatt talán kétszer vagy háromszor is megkértem Veronika kezét. Minden alkalommal igent mondott. Ez tény. Bizonyítható. Egy-két családtag is tudomást szerzett róla. A – hogy is mondjam? – lánykérések után még bizonyos eljegyzési ceremóniát, vacsorát is prezentáltam szűk családi körben, hogy megadjam az ünnepi alkalom hagyományos módját. A tervezett esküvő végül azonban mindig elhalasztódott, mondhatni, lekerült a napirendről, azaz nem következett be valami hosszan elhúzódó feladat elvégzése, illetve aktuális tanulmány vagy utazás miatt.

Szeretnék teljesen őszinte lenni jelen helyzetemben, és természetesen önökkel szemben.

Ennek jegyében szóltam eddig is.

Tudniuk kell: én nem akartam gyereket. Igen, igen, talán ez volt az egyetlen pont, amiben nem teljesen egyezett a véleményünk Veronikával, vagy ahogy ügyész úr szakszerűen fogalmazott, az áldozattal. Bár ezzel a megnevezéssel nem teljes egészében értek egyet, mint már jeleztem, de erről majd később.

Visszatérve a gyerekvállalás kérdésére, meggyőződéssel állíthatom, hogy kapcsolatunk harmóniáját ez az alkalmi véleménykülönbség nem rontotta, mert élettársam mindig elfogadta az álláspontomat, amelyekkel – átgondolva és megfontolva az érveimet – ő is egyetértett...

Jogosan kérdezi, bíró úr: milyen érveket? Nos... Akkor öntsünk tiszta vizet a pohárba! Véleményem szerint a világ, az emberiség, az erkölcsi és politikai jelenségeket figyelembe véve nem abba az irányba halad, amelyben az ember békés, boldog életet remélhet az utódainak és az utódai utódainak. Másrészt a gondolkodó, alkotó embernek, márpedig vállalati jogtanácsosként magamat és Veronikát is gondolkodó, alkotó embernek tekintettem, joga van teljes életet élni, és szabadon rendelkezni szűkre szabott életidejével és szintén nem kimeríthetetlen energiáival.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem tisztellem azokat, akik gyereket, esetleg gyerekeket – úgymond – vállalnak, és jelentős lemondások árán felnevelik azokat. Bocsánat, őket. Sőt! Minden megbecsülésem az ilyen szülőké. Nyilván saját

döntésük a családalapítás. Ők így érzik teljesnek az életüket. Már persze, ha nem véletlen... mondjuk úgy, óvatlanság, mintegy baleset következménye az utódnemzés. Vagy!... Vagy bizonyos államilag biztosított gazdasági előnyök figyelembevételé áll a döntés mögött. De legyünk jóindulatúak!

És most, ha megengedi tisztelt bíró úr, az utolsó szó jogán megpróbálom az álláspontomat kifejteni a jelenleg eljárás alatt álló cselekményem valódi okáról. Erre már utaltam megszólalásom elején, amikor megjegyeztem, hogy az élet joga néha felülírja, de legalábbis megkérdőjelezi a törvény betűjét.

Elnézést kérek, kaphatok egy pohár vizet?... Köszönöm...

Ez év február 14-én, az úgynevezett Valentin-napon, amint évek óta mindig, szokás szerint kedvenc főváros közeli éttermünkben akartuk megünnepelni a... Hogy is mondjam? Az elmondottak után talán fogalmazhatok úgy, hogy: a szerelmünket. Remélem, ez a kifejezés nem hat érzélgősnek. Legfeljebb érzelmesnek. Tehát szokás szerint kedvenc éttermünkben akartuk megünnepelni a szerelmünket, és a munkából hazaérkezve már készülődni kezdtünk volna, amikor Veronika megkért, hogy üljünk le a nappaliban. Bár már a kérés is meghökkentő volt, de természetesen, hogy úgy mondjam, szót fogadtam.

Általában egymás mellett szoktunk ülni a kanapéra a tévékészülék elé, de Veronika most velem szemben helyezkedett el. Velem szemben a fotelben.

Ez is szokatlan volt...

Igen, bevallom, már akkor rossz érzés kerített hatalmába... Egy ilyen hosszú és tartós, érzelmileg megalapozott, és az élmények ezreivel összeforrasztott kapcsolatban az efféle apróságnak tűnő gesztus is zavaró lehet. Mondhatni: szorongást okozhat. Mintha egy hajó erős bordázatán apró rést üt a víz alatt rejtőző éles szirt, ha élhetek lírai képpel. Bár tudom, bíró úr az efféle kitételeket nem kedveli... Bocsánat!

Természetesen a gondolkodó, a toleranciát hivatalból is ismerő ember ilyenkor igyekszik megszabadulni a szorongástól, elhárítani a rossz érzést, azaz automatikusan keresni kezd valamely megfelelő racionális indokot, amiért erre a szokatlan kérésre, mármint Veronika kérésére sor került. Mint ahogy a hajón ütött rést igyekeznek a matrózok betömni azzal, ami éppen kéznél van... Elnézést kérek!

Nehéz erről beszélni az ismert események után...

Arra gondoltam... Az volt az első gondolatom, hogy talán – minden előzetes megállapodásunk ellenére – Veronika állapotos lett. Nem szólt nekem, de nem védekezett. Bevallom, már készítettem is a mondandómat, hogy nyugodt hangon megoldást javasoljak. Az efféle gyorsreagálási készenlétet a tisztelt bíró úr bizonyára jobban ismeri, mint én, hiszen jellegzetes jogászkapesség...

De nem arról volt szó. Nem teherbeesésről.

Veronika minden bevezetés nélkül bejelentette, hogy el fog hagyni, mert van egy kapcsolata. Így fejezte ki magát: van egy kapcsolata.

Már több mint egy éve tart, mondta, de most jött el az ideje, hogy az illetővel összeköltözzön.

Elnézést bíró úr... Erről még most is nehéz beszélni... Ahogy felidéződik...

Az ügyész úr joggal nevezte áldozatnak dr. Szép Veronikát, és ebben igaza is volt. A törvény betűje szerint a megölt személy gyilkosság áldozata. De abban a pillanatban, amikor Veronika kijelentette, hogy elhagy, és hozzátette, hogy több mint egy éve tart a kapcsolata, magamat éreztem áldozatnak. Egy lelki gyilkosság áldozatának.

Szervezetem úgy reagált az információra, ahogy, gondolom, mindenki más szervezete is reagált volna hasonló helyzetben. Rosszullét környékezett, megszédültem, hányingerem volt, amit mély lélegzetvételekkel igyekeztem óvatosan leküzdeni, hogy Veronika ne vegye észre.

Bénultan ültem. Bénultan és némán, én, akinek a legnehezebb családi vagy munkahelyi helyzet, konfliktus során sem okozott gondot a megfelelő kifejezések, gesztusok megtalálása.

Veronika láthatta rajtam, milyen állapotba kerültem, mert azt mondta, hogy sajnálja. Meg valami olyasmit is, hogy már régen kiürült a kapcsolatunk, én is tudom, mármint, hogy én, csak nem akartunk beszélni róla. És megismételte, hogy sajnálja. Sajnálja, hogy ezt így rám zúdította, és éppen ma, Valentin-napon, de mind a ketten tudjuk, hogy ha szükséges, akkor egy – még lokalizálható, és nem elterjedt – rákos daganat gyors operációja mindig hatékonyabb, mint egy hosszan elhúzódó és bizonytalan kimenetelű fájdalmas kezelés.

Nem tudom, átélték-e már valaha azt a bénultsággal lefékezett pánikot, amit egy váratlan rossz hír vagy esemény okoz. Például valakinek, egy hozzánk közeli személynek a hirtelen elvesztése. Vagy egy közlekedési szerencsétlenség, amelynek részesei vagyunk. Sok tízezer kilométer balesetmentes vezetés után belénk csattan egy másik kocsni, amelynek a közeledését észre sem vettük...

Bocsánat, hogy újra ilyen példákkal élek...

Csak ismételni tudom: egy test, egy lélek voltunk tizenkét éven át. Legalábbis én így éltem meg. Veronika bejelentése olyan volt, mint egy váratlan utcai támadás... A rabló leüti az embert.

Elnézést..., kérhetek még egy pohár vizet?... Köszönöm!

Az elmondottakból, gondolom, kiderült, hogy álláspontom szerint a lelket megölni ugyanolyan büntett, mint egy embert meggyilkolni. Sőt! Ki merem jeleníteni, talán nagyobb bűn, hiszen akinek a lelkét öljük meg, az tovább vegetál pszichésen élettelenül, míg az elhalálozott személy minden fájdalma, kínja, szenvedése megszűnt örökre. Bocsánat a talán furcsa összehasonlításért. A legtöbb ember ezt nem így gondolja. A legtöbb ember úgy gondolja, hogy a halálnál nincs rosszabb. Van, kérem.

Mikor valamennyire magamhoz tértem, és szavakat találtam, beszélni kezdtem Veronikához. Gondolom, így tett volna mindenki, aki uralkodni tud az indulatain.

Persze nagyon nehéz visszafojtani a váratlan és méltatlan atrocitásra feltámadó erőszakos dühünket. De bizonyos foglalkozásokban, hogy úgy mondjam, edzettségre teszünk szert: minden helyzetben uralkodni tudunk magunkon. Ezt itt, egy bírósági tárgyalóteremben nem kell megindokolnom.

Elmondtam Veronikának, amit itt is felvázoltam együtt töltött tizenkét évünkről, szétbogarozhatatlanul összenőtt életünkről. Még a szíami ikrek talán buta példázatát is felidéztem...

Ilyen helyzetben, ugye, az ember mindenfélét összehord, amiről úgy gondolja, hogy érzelmi töltésével, indulati erejével meg tudja változtatni a másik... a másiknak...

De persze, most, innen visszatekintve... Meg egyébként is...

Mit mondjak?

Tudjuk.

A szívem mélyén tudtam akkor is.

Reménytelen volt.

Veronika felugrott, és kijelentette, hogy neki most el kell mennie, mert a másikkal, vagyis azzal a kapcsolatával találkozok, és valószínű, egy-két napig nem is jön haza. Akkor majd összekapok, és rendezzük az anyagi kérdéseket is.

Kiment a konyhába, hogy még ígyon egy kávét.

Nos, tény, elvesztettem a fejemet. Azt éreztem, hogy valaki, aki testem, életem része, most kiszakad belőlem. Kiszakad, és elmegy egy idegenhez. Egy idegenhez, akivel egyesülni fog... Illetve, akivel már egyesült... Egyesült egy éven át, miközben én... vagyis velem... Ezt elképzelni... Egyáltalán, ilyesmit elképzelni...

Bocsánat, hogy zaklatott vagyok. Gondolom, érzékelhető, milyen állapotba kerültem. Bár azt hiszem, ez nem ismeretlen érzés, illetve állapot mások számára sem. Az ember képzelete a valóságnál is rettenetesebb szenvedést tud okozni.

Elvesztettem a fejemet. Utánarohantam a konyhába.

Nem abszolút mentséggként hozom fel, de így visszagondolva, azt hiszem, cserbenhagyott áldozatnak éreztem magamat.

Vagy nem is tudom... Nem voltam magamnál.

Ezt akartam elmondani az utolsó szó jogán.

Kérem a tisztelt bíróságot, hogy az elhangzottakat vegye figyelembe az ítélethozatalnál, és csökkentse az ügyész úr által kért büntetés mértékét!

A nagymamák a nagypapák

A nagymamák a nagypapák
cipelnek korszakokon át
százados arcú kisgyerek
ráncai mögül fölnevet
egyszer egy szánkón ő csücsült
porzott a hó a szél füttyült
előtte fut két csizmatalp
a múltból indult a mostba tart

A nagymamák a nagypapák
kísérnek korszakokon át
padlón egy térkép kézbe rúd
mutatva békét háborút
mellette anyóka kuporog
hiába apróka ha forog
viharnál sebesebben
hogyan elszédülsz e menetben

A nagymamák a nagypapák
terelik csomagok hadát
iskolátáska tornazsák
Mikulás puttongy szótörmény
hátukon nyolc és fél évtized
bírnak még hiszed vagy nem hiszed
s cipelnek korszakokon át
a nagymamák a nagypapák.

Előszó (egy elképzelt Jókai-monográfiához)

(*Mennyire modern – s modern-e – Jókai Mór?*)

A kérdés az újabb Jókai-kutatások során merült föl;¹ akkor, amikor már fölöslegessé vált Jókai mentegetése a Gyulaitól a marxista kritikáig különféleképpen felhangzó vádakkal szemben. Jókai nem gyömöszölhető be sem abba a kategóriába, amelynek körvonalazása részint saját magától származik, különböző önértelmezéseiben, s nem utolsósorban regényeihez mellékelte kései utószavaiban; sem abba, amely másoktól származik: nem kevés leegyszerűsítéssel romantikus klisék szerzőjeként emlegetve (angyal-ördög figuráit, nemzeti mitológiát teremtő fáradozásait); sem abba, amely realista-naturalista irányzatpoétikák elvárásaitól vezettetik. Eisemann György szavaival élve, a „folytatódó romantika”² alkotója, a magyar irodalomban (és talán nem csak ott) még a XX. századba is átnyúló művészeti elképzelés (hiszem, sem későn, sem korán, sem megkésetten, sem korát megelőzően érkező) reprezentatív, nem csak az ugyancsak különféleképpen minősített olvasóközönség tisztelt és szeretett (fő)szereplője; akinek életműve nem a valahová bizonyosan besorolhatóságtól kaphat elismerő vagy elmarasztaló minősítést. Kudarcos minden törekvés, mely a XIX. század eltérő prózapoetikái szerint regényalakzatokat formáló írószemélyiségek szerényebb kortársaként láttatná. Egyébként bár a naturalizmusra a maga módján reagált, inkább ellenkezéssel, a gyakorlatban élt némely eszközével. Zolát idézte, de bukkantam Dosztojevszkij-hivatkozásra is az életműben.³ Ez azonban legfeljebb az író tájékozódásáról árulkodik, nem művei korszerűségéről vagy korszerűtlenségéről. A Flaubert felé vezető nyom is föltárható egy kevesebbet emlegetett Jókai-regényt olvasva, mint az kitettség Hansági Ágnes kutatásaiból.⁴

Mindezt tekintetbe véve, újra föltehető a kérdés: modern szerző-e Jókai? A válasz elől lehet, de nem bizonyosan tanácsos elegánsan kitérni: attól függ, mit

▼

1 Ebben az irányban már korábban tettem lépéseket. Fried István, Jókai Mór és a századfordulós regény: „A Meduza szépsége”, Irodalomtörténet 99, 2018/3, 233–249. (Dosztojevszkij- és Zola-hivatkozások: 240, 236–237.)

2 Eisemann György, A folytatódó romantika, Bp., Orpheusz, 1999. Eisemann György, A későromantikus magyar líra, Bp., Ráció, 2010. Az Eisemann György hatvanadik születésnapjára kiadott könyvben „Folytatódó romantika” címszó alatt hét szerző tanulmánya olvasható. Az olvasás labirintusában: Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára, szerk. Bednancs Gábor, Hansági Ágnes, Váderna Gábor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány, Ráció, 2013, 233–334. Vö. még: Eisemann György, Műfaj és közeg – hatás és jelentés: Jókai Mór és a későmodern magyar próza, Bp., Ráció, 2018.

3 Fried, 1. jegyzetben i. m., 233–238.

4 Hansági Ágnes, A magyar Bouvard és Pécuchet – Egy ember, aki mindent tud = „...író leszek, semmi más...”: Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015 (Tempevölgy Könyvek, 19), 101–116.

értünk modernségen,⁵ honnan számítjuk az irodalmi modernség kezdetét, persze a magyar prózában. S ha Jókai igen vagy nem, akkor hová soroljuk Kemény Zsigmondot, akit a gondolati mélységet, a szereplők lélektanilag indokolt jellemzését tekintve, nem utolsósorban a művek megszerkesztettségéről szólva a kutatás tekintélyes hányada nem egyszerűen szembeállít Jókaiával, hanem magasan fölé emeli, Kemény nem egy művének a modernitást(?), modernséget(?), XX. századiságot(?) megelőző vonatkozásait állítja szembe Jókai (némileg?) sematizáló, igaz, a zsánerképekben, a humoros mellékalakokban és a cselekményvezetésben mégis méltatható prózaíráásával.

Azt hiszem, kevésbé célszerű Kemény prózapoétikáját Jókai regényein számon kérni (Balzac más prózapoétikai megfontolásoktól vezetettve írt regényt, mint kortársa, Stendhal; Móricz és Krúdy között sem csekély a különbség), mint ahogy megfordítva sem volna sok értelme. Mellékesen: Abban sem vagyok bizonyos, hogy Kemény Zsigmondnak semmi köze ne lenne a romantikához – a „realista” Balzacnak akad olyan műve, amelyben Swedenborgot idézi meg. S általában: egy oly terjedelmes és jelentékeny, szegmenseiben még nem teljesen feltárt életmű, mint a Jókaié, aligha tűri el azt a fajta megközelítést, amely előre gyártott poétikai vagy irányzati besorolást sürgető-alkalmazó ítéletekkel utasítja vissza írónkat a XIX. század legfőbb harmadik harmadába, vagy – ellenkezőleg – keres számára helyet az amúgy is túlszűfolt XX. században.

Az talán munkahipotézisként elfogadható, hogy Jókai prózájának európai és részben észak-amerikai sikere (mert műveinek fordításaival vitathatatlan sikereket könyvelhetett el, ha más nem, a művek példányszáma, kelendősége, megannyi utánnyomása beszédesen igazolja vissza) jellegzetesen XIX. századi siker, még akkor is, ha jó néhány irodalomban (például a csehben) ez átnyúlik a XX. századra. Annyiban XIX. századi, hogy a Jókai-regény beléphetett az Európa-szerte kedvelt tárcaregények közé, s ez nem feltétlenül azonos azzal, hogy a „bulvár”-ban jutott csak számára hely; e fordítások egy része tekintetbe vette a nem magyar befogadó közeget, olykor adaptált, rövidített, módosított, és mindenekelőtt a fordulatos cselekményt, a színre állított regényvilág különösségét, az excentrikusságig hatoló merészséget igyekezett igen hangsúlyossá tenni, miközben olyasféle tendenciákra is felhívhatta a figyelmet, amelyek Dickens vagy Victor Hugo prózájából már ismerősek voltak. Ez akadályozhatta a népszerűsödést, de segíthette is. Akadályozhatta, hiszen miért nyúlna az olvasó olyan mű után, amelynek – vélhette – „eredetijét” már ismeri, első kézből kapta,

▼

⁵ Kulcsár Szabó Ernő újabb tanulmánykötete bevezetőjében vázolja a lírai modernséggel kapcsolatban fölvetődhető kérdéseket. Kulcsár Szabó Ernő, *Költészet és korszakküszöb: Klasszikusok a modernség fordulóján*, Bp., Akadémiai, 2018, 711., vö. még Uő., Tónus-szólam-effektus: A nyelvművészeti kérdés csapdái a Móricz-kutatásban, *Irodalomtörténet* 95, 2014/4, 485–504.

amit esetleg nem kíván újra megkapni egy ismeretlen irodalom alig ismert szerzőjétől. De az ilyen olvasói beállítódás kedvező is lehetett: az olvasónak nem kellett kimozdulnia szokásaiból, megerősíthette „irodalmi” meggyőződésében, íme, mások is arrafelé haladnak, ahol ő megszokta a haladást, az irodalom mégis az, amit irodalomként elismer(t).⁶

Nem kívánom tagadni, hogy a nem magyar Jókai-befogadást a följobb (leegyszerűsítve) vázolt összefüggések közé is lehet helyezni. Ennél minden bizonnyal bonyolultabb, ha kissé elvonatkoztatunk európai sikertörténetétől, kevésbé a konkrét egybevetések, kortársi hasonlóságok és eltérések kifürkészésére törekednénk, hanem (legalábbis az első lépésben) a Jókai-regényekből, kevésbé szűkebb és tágabb kontextusukból kiindulva, töprengenénk el azon, amit harmadszor is kérdezzünk: modern szerző-e Jókai? S ha a felelet „igen”, akkor milyen értelemben, – kikhez, mihez képest – és természetesen: miféle modernség az, amivel (bár korántsem az életmű egészét, de legalább egy nem jelentéktelen részét) leírhatjuk a Jókai-pályaemlékezetet. Hozzá kell tennem, hogy a modern nem érték kategória, A párizsi Notre Dame-ról nem tudom, hogy modern-e, a Nyomorultakról még kevésbé tudom, ennek ellenére állítom, hogy e két regény nélkül meglehetősen hézagos lenne az európai regénytörténet, hatástörténetük a XX. századra nyúlik át. Nem emlegetnék olyan, a maga korában modernnek mondott műveket, amelyek nélkül bízvást összeállítható a „hétköznapi és csodák” közé helyezett regényhistória. Azaz: Jókait nem éri kár, ha nem találta elég „modern”-nek, és önmagában nem feltétlenül biztosít számára kiemelkedő helyet a történetben, ha valamely modernségben (ki tudja, mennyire vitathatatlan?) helye már elő lenne készítve.

Először nézzünk bele egy alig emlegetett elbeszélésbe, amely nemcsak elbeszélés, hanem ellenszövege egy egész világon hírnévre szert tett, színházakban sokat játszott műnek: A kaméliás hölgy igaz története.⁷ Az elbeszélő egyáltalában nem titkolja, hogy nem akar megfelelni az „ifjabb Dumas Sándor”

▼
6 A Jókai-fordításoknak meg kellett küzdeniük el- és befogadtatásukért, erős riválisokkal kellett felvenniük a versenyt, különös tekintettel arra, hogy (például) az általam átnézett német nyelvű fordítások hagytak maguk után kívánnivalót: kiváltképpen az előbb tárcaregényként publikált hírlapi közlésekkel szemben emelhető kifogás. A recepcióban a Petőfi-fordítások általános népszerűsége segíthette a Jókai-művek terjesztését. Hogy miféle tényezők mozdíthatják elő (vagy gátolhatják) az idegen kulturális térben a befogadást, igen tanulságosan: Ewald Mengel, *Drama und Kulturtransfer: Wiener Stücke in London, Londoner Stücke in Wien = Literatur im Kontext: ein gegenseitiges Entbergen*, hg. Herbert von Uffelen, Wyntfried Kriegleder, Ewald Mengel, Alois Woldan, Wien, Praesens, 2010, 163–190.

7 A szöveget az alábbi kötetből idézem: Jókai Mór, *A Balaton völégényei. Válogatott elbeszélések*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán. Tempevölgy könyvek 22, Balatonfüred, 2016, 463–467. A továbbiakban az innen származó idézeteket külön nem hivatkozom. Az elbeszélést több más novellával együtt magam ajánlottam közlésre a Túl a láthatáron kötetből, amely a Hátrahagyott művek sorozat második darabja. A 4. sz. jegyzetben idézett mű számára készítettem elemzést Jókai novellatípusairól. A jelen elbeszélés értelmezése terjedelmi okokból elmaradt, összevonva és átdolgozva közlöm itt.

által színművé írt történetből⁸ kiolvasható eseménysort újramondó/szívesen hallgató igénynek. „Ad fontes” – adja meg jelszavát. Nem állítja, hogy „ifjabb Dumas Sándor” érzelmes/érzelgős műve megmásította volna a történetet, ám a címben feltüntetett „igaz” mégis arra int, hogy egy ideig felejtjük el a drámát, hiszen az elbeszélő Gauthier Margit „saját emlékiratait idézi forrásul”. „Hírhedett szépség”-et emleget, ekkorra már a hírhedett = híres-nevezetes jelentésazonosulás halványulni kezdett, s a Dumas-színdarabra tett utalás a szépségre vonatkoztatható előfeltételezéseket erősítheti; nevezetesen azt, mivel és hogyan lett „hírhedett” – hiszen éppen az ebből a pozícióból való kilépés, majd önfeláldozással visszahátrálás, végül a halálban újra önmagára találás folyamatának megjelenítése adott lehetőséget ünnevelt színésznőknek, hogy átváltozásaikkal megkönnyeztessék a színházba járókat. Ehelyett az elbeszélő illúziókat rombol: Gauthier Margit messze nem egy képmutató társadalom kiszolgáltatottja, a színészi pályát nem annyira tehetsége hívására, mint inkább kényszerből választotta, noha tehetségét senki kortárs nem vitatta. S az elbeszélő is megleti ama jelzőket, amelyekkel ezt a tehetséget kétségtelenné teheti. A „krónika”-ból vett történet bevezetésében mód nyílik a színészi pálya másféle szemszögből történő bemutatására. Gauthier Margit pályáján találkozunk (ezúttal nem a szereposztó dívánnyal, hanem) a társadalom (az elbeszélésben így!) „erkölcsi lefokozás”-ával. A színésznők nemcsak a kísértésnek vannak kitéve, hanem elsősorban annak, hogy a világ (ez is az elbeszélő jelölése) „üldözött vad”-nak tekinti őket. Gauthier Margit azonban rendelkezik olyan eszközökkel, amelyekkel meg tudja magát védeni. „A természet oly rendkívüli testi erővel ruházta fel, aminő ritka férfinak adatott. A tolakodó udvarlót ököllel utasította vissza, s volt annak mit dicsekedni a két folttal szeme alatt.”⁹

Efféle alapozásból aligha „fejlődhet” a Dumas-éhoz hasonló érzelmes történet. Pedig – hogy előreugorjak az elbeszélés utolsó bekezdéseihez – Jókainál mindenből lehet minden, a közvetlen elbeszélői megokolás esetleg néhány odavetett mondatra szorítkozik, ezúttal még erre sincs szükség, mivel az elbeszélő előre „bebiztosítja” az elbeszélés hihetőségét, hiszen nem tesz mást, csak tömörítve, összefoglalva, a lényegyet kiemelve az emlékiratban olvasottakra hagyatkozik. Akinek kevés volna a „pszichológia”, aki nem elégszik meg a szűkre szabott narrá-

▼
8 Alexandre Dumas fils, *La Dame aux camélias*, A kaméliás hölgy regényformában 1848-ban jelent meg, ebből készült a sikeres színmű, melynek budapesti bemutatója 1855. nov. 26-án volt. A regény magyarul 1865-ben jelent meg. Szalczser Hilda, Ifj. Dumas Sándor a magyar irodalomban és a magyar színpadon, Bp. Spitzer Aladár könyvnyomda, 1937 (A pécsi egyetem francia intézetének értekezései, 15). Nem ismeri Jókai elbeszélését, mely először a Pesti Hírlapban látott napvilágot, 1901-ben, 248–250. sz. Vö. még: Kakas Márton, Gauthier Margit = Jókai Mór, Kakas Márton humoristikus levelei, kiválogatott versei és apróbb elbeszélései, Pest, Heckenast, 1871, 127.

9 A férfias, erőteljes, áldozatvállaló, nemegyszer férfiruhát öltő nő alakja korán feltűnik Jókai műveiben. A Szomorú napok Kamienskájá mellett emlékeztetnek A varchoniták elbeszélésre, az ebből készült színmű Dalmájára, a Milyenek a nők? ciklusból Fredegondára, a Rab Ráby Fruzsínájára, a Politikai divatok női főszereplője más típus.

cióval, bármikor előveheti az emlékiratot, ellenőrizheti, kiegészítheti az elbeszélés során megismerteket. Ez az önfelmentő cselekvés szintén része az elbeszélésnek: játszi önvédelem, hogy nem megy bele a részletekbe, hogy egy folyamatnak állomásait ugyan jelöli, de ennél sokkal többre nem vállalkozik. Fő törekvése, hogy a „hírhedett szépség” színéváltozásait ne ifjabb Dumas Sándoréhoz hasonlóan érzékeltesse, de megőrizze az olvasói érdeklődést, amelyet előbb magásra csigázott, utána megkísérli, hogy kielégítse. Ezt követőleg újra fordulatossá válik a történet, hogy belefusson egy melankolikusabb, de nem érzélgős befejezésbe. Lényegében a Dumas által megkonstruált „modell” szerint jár el, az ünneplés – visszavonulás – kalandos vállalkozás – megtérés ritmusában hasonlóképpen jár el az elbeszélő, mint a színmű. Egyébként minden más, Jókainál szinte minden a Dumas-mű ellentettjeként működik. A kérdés feltehető: vajon miféle olvasói mechanizmus csatlakoztatható az elbeszéléshez? Elsősorban az az olvasó lesz kivételesen előnyös helyzetben, aki ismeri a Dumas-színművet, az óhatatlanul rákényszerül a konfrontálásra, és képes az ennek során kibukó humoros és kalandos epizódok értékelésére. Aki viszont csupán ezt az elbeszélést lapozta át, és fogalma sincs egyik előszövegről sem (többes szám, hiszen az elbeszélés kettőt tüntet föl, ráadásul egy prózáit meg egy drámait), az legfeljebb Jókai furcsa eljárását, excentrikusságba vesző képzelőerejét és sejtető erotikus utalásait veszi tudomásul. Ez a kétféle olvasási lehetőség belekomponálódik a műbe, a drámai előzmény ugyan megemlíttetik, de másképpen kívül marad a történeten. Teljesen „hitelesnek” talán csak az emlékirat marad meg.

Ezek után térek vissza az elbeszélés szövegéhez. Annyit még, hogy Jókainak a színésznői létről pontos információi voltak.¹⁰ S mint oly sokszor a Jókai-pályán, ezeket a belső információkat oly meggyőzően poétizálta át, tette regényei, elbeszélései motívumaivá, hogy egyrészt elfedetten hagyta, másrészt meggyőzővé tudta emelni. A színésznő lényege a színjáték, egyszerre Phaedra és Elektra (zárójeles kitérés; Jókai és/vagy az elbeszélő ügyel arra, ha Franciaországban játszát el egy történetet, akkor olyan alakokat, színműveket emleget, amelyeket francia színpadon játszottak-játszanak, közel akkortájt, mikor az elbeszélés cselekménye). „Egyszer asszony, máskor leány”. Majd visszavezet a megkezdett történethez: „A szerelem csak játék. Versben is jó, de prózában még jobb.” Enigmatikusnak tetszhet, gnómának vagy aforizmusnak. A következő mondat tartja a hangnemet: „A szüziesség mirtuszkoszorúját viselni dicsőség; de elveszteni diadal.” Vissza Dumas-hoz: Az ellenkezője történik! Az elbeszélő úgy tett, mintha ki sem mozdult volna az irodalomból, pedig csak a színjátékból nem mozdult ki. Nem a klasszicizmus verses drámájáról van szó (mely még Voltaire-

▼

10 Jókai mindkét házasságát színésznővel kötötte, mindkét alkalommal botrány övezte.

nél is őrizte e formát; Hugo megtagadta, de több – romantikus – darabjában versben szól; Dumas-nál már prózába váltott át), hanem Gauthier Margit életrendjéről, a vers és a próza itt nem több, mint képes beszéd, valami helyett áll, amit nem lehet, fölösleges kimondani. A színház a látszat művészete, Gauthier Margit tudatos színésznő, aki ad a látszatra, megteremti (az életben is) a látszattot, ezzel nemcsak a színpadon, hanem az életben is eleget tesz a publikum elvárásainak. Gauthier Margit Dumas-nál a kaméliás és az erényes hölgy kettősségét valóban megéli, nem eljátssza, hanem valódinak tetsző biográfiájaként járja végig az innen oda- és visszavezető utat. Gauthier Margit elismeri a közönség jogait, azt játssza el, hogy nem tesz úgy, mintha erényes lenne: „Az erényes nőt a színpadon kívül is játszani háládatlan szerep. Azt kifütyülik.” Furcsa módját leli, hogy elkerülje ezt a „bukást”. A „kegyosztásnak” megszabja az árát, „igen magas”-at. Ehhez nem elegendők a „szerelmes versek” (az irodalom ezek szerint teljesen alkalmatlan a szerelmi diadalhoz, jóllehet a Phaedra és az Elektra is versben szól a színpadon); „ötvenezer livre”-t kér „egy tündéri pásztoróra”-ért a művésznő, íme, az élet prózája, megvéd a vállalkozók egy részétől. „Az erénynek semmi sem olyan jó védelme, mint a magas ár.” Az elbeszélő paradoxona: az erényt, ez oly magasrendűnek vélt magatartást nem egyszerűen prózává alacsonyítja, megfosztva költőiségétől, prózai mivoltában helyezi oda, ahová az ábrándozó szerelmes (az elbeszélő az érzékeny játékokból kölcsönzi), netán az osztársadalmi képmutatás helyezi. „Így is akadtak vállalkozók” – emígy egy kurta bekezdés. A következő sem túl terjedelmes, ám annál rejtelmesebb, mert önmagában áll, nem magyaráz, nem fejt ki. „De valahány volt, mindannyi mélyen elhallgatott a szerelmes élményeivel s másodszor nem kíváncszott vissza az Atalanta-villába.” Ismét feladvány az olvasónak: a színházat szorgosan látogató emlékezhett Shakespeare Szentivánéji álom című színművére, Theseus és Atalanta házassága jelenik meg, az athéni hős és az amazonkirálynő násza a cselekmény egyik szála. A még műveltebbek a görög mitológiát idézhetik föl maguknak, és a művésznő villájának nevét azonosítják az antik Atalantáéval. Itt az elbeszélésben beszédes utalásként szolgál. Egyrészt a művésznő testi ereje, utóbb kiderül, harcosága, sőt az is: szűzi erénye, amely sokáig eltitkoltan téveszti meg a színésznői sorsot másképpen elképzelőket, mind-mind árulkodó lehet azok előtt, akik nyomolvasásra képesek és hajlandók. Csakhogy ezek másrészt nem láthatók az elbeszélő által utalt publikum körében. Így az elbeszélőre kell hagyatkozni, mikor árul el valamit abból, amit hétpecsétetes titok őriz. Mindenesetre úgy tesz, mintha nem tudna semmi biztosat. Mivel azok, kik a látszat szerint sikerrel jártak az Atalanta-villában, másodszorra nem járnak arrafelé. Az elbeszélő maga sem érti, mi történhetett.

„Csaknem hihetetlennek látszik, hogy annyi hírhedt szívragló el ne dicsekedjék a cimborák előtt egy olyan olympi jelenettel, amilyen közte és az istennő

között lejátszódott. Lehet, hogy malíciából tették, hogy másokat is engedjenek a bűvkörbe beleszédülni.”

Az elbeszélő ravasz: figyelmeztet a mitológiai olvasásra (olympi), felveti a mesei lehetőséget (bűvkör), úgy tesz, mintha érthetetlen és felfoghatatlan eseményekről kellene beszámolnia, de ehhez kevés a képzelete. Avval játszik el, hogy kevesebbet tud, mint a szereplők, és ez az elbeszélés során akár még igazolódásra lelhet, minthogy az olympi villában valóban lejátszódó jeleneteket utóbb a szereplők szájából halljuk. Ugyanakkor nem feledhető, hogy az elbeszélő az „emlékirat”-ra hivatkozik mint forrásra, még az is feltételezhető, hogy elhallgatja tudását, és egy későbbi időpontra tartogatja a szereplői megszólalásokat.

A történet más helyszínen, új szereplővel folytatódik, aki fordulatot hoz az eseménymenetben. Szász Móric lép a szereplők közé. Ő volt „korának legdélcegebb daliája. Férfiak és nők elleni harcban egyformán diadalmas.” Vethetjük úgy, hogy előlegeződik a cselekmény iránya. Előbb azonban a felsült szerelmesek történetét kell végighallgatni, a látszat és a valóság széttartását. A publikum nyilván megelégszik a szállongó hírekkel, a valóság azonban prózaibb, az ötvenezer livre-ért cserébe a színésznő jól elverte őket. Szász Móric azonban állja a sarat, „...mint maga a hős marsal megvallá, még soha életében oly hatalmas öklözőtársa nem akadt, aki oly keményen ellen tudott volna néki állani.” Elég messze kerültünk a tüdőbajban meghalt kaméliás nőtől.

A hátralévő néhány lapon sietősen bonyolódik Margit szerelmi története, előbb Szász Móriccal, aztán a „württtembergi uralkodó fejedelemmel”. Ennek palotájában kerül konfliktusba a német színésznővel, aki miatt visszajut Párizsba, hogy aztán Württtembergben mégis bosszút álljon primadonna vetélytársnőjén. Párizsban aztán Margit valóban szerelmes lesz. „Itt kezdődik aztán ifjabb Dumas Sándor tragikus meséje.” Melyet az elbeszélés (természetesen?) módosít. A végkifejlet: a színésznő kolostorba vonulása, megtérése. Tehát a Dumas-étől eltérő befejezése életének. Tizenkét évig él a kolostorban, „naponként korbácsolva a testét, mely annyi bűnt követett el. / Élete végén teljesen megvakult.” A Dumas-„mesé”-vel ellentétben az elbeszélés előadásmódja szikárabb, a végén már csak a „tények”-re szorítkozik. Az utolsó mondat csattanósra sikerül: „Ez a krónikai története a »Kaméliás hölgy«-nek” megfogalmazás nyitottságából következtethető, hogy ez csak a krónikai történet, hiszen létezik, méghozzá széles körökben ismert, a másik történet is, amelyet a kaméliás hölgy nem kevésbé igaz történetének fogadtak el. Jókai elbeszélője csak annyit állít, hogy ugyanabból a forrásból dolgozott, mint az ifjabbik Dumas, aki feldolgozásával nagy sikereket ért el. Az ő igyekezete ennél szerényebb: kivonatolja és összegzi a „rég franciá króniká”-t. E szerény célkitűzés azonban akarva akaratlan vitaszöveget létesít, a „történelem”-be helyezi a történeteket (Szász Móric, württtembergi uralko-

dó), noha a megnevezettek ezúttal nem „történelmi” szerephez jutnak, hanem címszavak lehetnek (és lesznek) egy szerelmi szótárban.¹¹ A kaméliás hölgy igaz története eszerint (legalábbis ilyenképpen is olvasható) a „forrás”-hoz hűséges történetet ad elő, amely a nagy sikerű Dumas-színmű cselekményéhez „regényes” kiegészítésül, módosulásul szolgál, de amely nem törekszik arra (pontosabban szólva: nem állítja, hogy arra törekszik), hogy elfedje azt, ami a neves színésznőről a színműszöveg alapján a publikumban él, viszont felhívja a figyelmet arra: a szerelem – emlékeztetek az elbeszélés idézett mondatára – „Versben is jó, de prózában még jobb”. Azaz színpadon, az „eredeti” történet évszámát tekintetbe véve, a XVIII. század legelején megszabott előadásmód szerint „közönségsiker”, és ez a siker megismételhető, mint azt az ifjabb Dumas változata kétségtelenné teszi. De „még jobb” a prózai variáns, amely visszanyúl a színésznő rejtett magánéletéhez, innen átkerül egy többé-kevésbé dísztelen, tömörített elbeszélésbe, amely annak tudatában hirdeti önmagáról „igaz”-ságát, hogy megengedi a már elfogadott „igaz”-ság további funkcionálását. Az elbeszélés zárómondatában csupán a „krónikai igazság”-ról, a „prózát”-ról esik szó; ám minthogy az elbeszélés címében igaz történetként aposztrofálódik az elbeszélés, a történetminősítés közel hozható az irodalomhoz. Annál is inkább, mivel nem a krónika szövegét adja közre az elbeszélő magyar fordításban, hanem pusztán alapul veszi, kijelöli a maga előszövegét, hogy megalkossa a saját változatát. Nem mellékes adalék, hogy éppen az elbeszélői kommentárok, amelyek hol a szerelmet minősítik, hol a württembergi uralkodó két szívhölgyének egymáshoz való viszonyát, hol a közönség elvárásaira térnek ki, hol – az elbeszélés utolsó fázisában – a Dumas-feldolgozástól eltérésének szentelnek sorokat, természetszerűleg tematizálják az elbeszélés „függetlenségét” (és olykor függését) a krónikától és Dumas-tól, ilyenmódon a történet irodalomká írását hangsúlyozza, még akkor is, ha az említett (ál)szerénységgel úgy tesz, mintha csak kilesne a krónika mögül.

Ezek a kommentárok és az élénk leírások, amelyek közül néhányat a pórul járt szerelmesek szájába ad az elbeszélő: ilyen például az Atalanta-villa interieurjáról a beszámoló, a mitologizálás (Atalanta mellett említhető a „Vénusz-Anadiomené”), az elbeszélőre vallanak, nem a megidézett krónikára. Miként az elbeszélés megszerkesztettsége szintén a máshonnan átemelt szüzsétől való távolító gesztust igazolja. Az elbeszélésre ugyanis a „kihagyásos” szerkesztés a jellemző. Míg a bevezetés a színre állítás műveletét az elbeszélő (elbeszélése ter-

▼

¹¹ Hankiss János, Jókai Mór és egy francia anekdotakincs, *Irodalomtörténet* 17, 1928/1, 1–22., Hankiss János, Jókai forrásaihoz, *Irodalomtörténet* 25, 1936/1–2, 24–25. A Faustina című novella egyik forrását magam is itt kerestem: [Georges Jean Mouchard:] *Dictionnaire contenant les anecdotes historique de l'amour*, Troyes, Gobelet, 1811, 1, 270–273. Fried István, Jókai Mórról másképpen, Bp., Lucidus, 2015, 48–61.

jedelméhez képest) alaposan végzi, utóbb több esztendőt von össze, a történet nem részleteződik. Szász Móriccal megélt viszonyát követően mindössze egy utalás jelzi a művész pályafutását a szerelmi történetekben: „Ettől fogva aztán nem volt többé művész a férfikínzó Atalanta. Osztotta a boldogságot, amiből van elég.” A következő mondatban a pályaszakaszokból kiemel egyet, amelyet majd szintén részletez, hogy ennek végén visszavezethesse Párizsba Margitot: „Leghíresebb kalandja volt a württembergi uralkodó fejedelemmel.”

Innen azonban az elbeszélésbe belerejtett, romantizáló, mégsem romantikusnak általában elfogadott gondolatisághoz érhetünk el. Gauthier Margit megtagasztalván apja anyagi csődje révén a kiszolgáltatottságot, elhatározza, megvédi magát, a férfijogú társadalom ellenében önmagán segít testi ereje segítségével. A férfítörténet helyébe női történetet „ír”, nem kiszolgáltatottja lesz a szokásrendnek, hanem alakítója. Mindaddig, míg Szász Móric nem ismerteti meg a nagyobb erővel és a szerelem kínálta (testi) boldogsággal. Hogy ebből hogyan lép ki, nem tudhatjuk, mivel nincs utalás erre az elbeszélésben. De azt tudjuk, hogy sorsát bizonynyal maga intézi, a megismert szerelmi boldogságnak rendeli alá (a sejtetés szerint) nemcsak a saját, a mások életét is. Függetlenségéből megőriz annyit, amennyit a korszakban meg lehet, meg tud őrizni; s amikor a szakításra kerül sor Württemberg urával, és (ismét, csak kissé másképp) az „erő”-viszonyok változása miatt látszólag vereséget szenved, képes a megtorlásra, annak érzékeltetésére, hogy a női történet elbeszélése az elbeszélésben jelzett módon nem szakítható meg. Ha ő vesztese a kalandnak, legyen más is vesztes.

A női történet mégis megszakad, amikor feladja pozícióit, szerelmes lesz, ezáltal kiszolgáltatott, a férfi történet nem enged jogaiból, a társadalmi konvenció erősebb: „A szerető előbb beleegyezett a házasságba, majd családi ellenvetések s egyéb meggondolni való körülmények miatt lemond szerelméről s visszavonul. Amire Gauthier Margit mély búskomorságba esik.” Szerelmének feláldozva függetlenségét egyben igazi kiszolgáltatottjává lesz (társadalmi) előítéleteknek, a szintén elsőrendű művész szerető az „egyéb meggondolni való körülmények”-re hivatkozva vonul vissza. Aligha tévesztés, ha a Dumas-történet egy fontos motívumának az elbeszélésbe szerkesztését gyanítom.

Az elbeszélés azonban a komor befejezést nem a „továbbélő” érzékenységre vezeti, hanem a kolostori élet, az önkínzás jelzésébe. A testi örömet a test megbüntetése váltja föl, a vezeklés „drámája”. A maga választotta menekülés a társadalomból, a világból, a lemondás a művészetről, a népszerűségről, az „Imádók”-ról, azonban a függetlenségét, elhatározó erejét megtartó nő döntése, kilépés egy olyan világból, amely a férfi történetre ezzel a női történettel tud csak válaszolni.

Mármost ennek az elbeszélésnek ürügyén (bármily unalmasnak tetszhet is) újból előtolakodik a kérdés: vajon a modernség, a modernitás jegyei ismerhetők-e föl ebben a Jókai-elbeszélésben? Amely karriertörténet, hogy

anti-karriertörténnetté váljon? Amelynek éltető ereje nem függetleníthető szövegköziségétől; amely egy romantikus „alap”-történetet „másképpen” visz színre. Ugyanakkor lemond mindenről, ami az ehhez közelíthető századvégi elbeszélésekből visszaköszönhetne. Még Atalantaként sem a végzet asszonya, pórul járt férfiak inkább komikus, mint tragikus-tragizáló helyzetbe kerülnek; szó sincs eget-földet rázó szenvedélyekről, Gauthier Margit jó darabig (a szerelemig) inkább számító, sőt anyagi, talán később is az, miközben vágyai kielégítéséről gondoskodik. A magam részéről semmiképpen nem emlegetném Anatole France Thaisa közelében, jóllehet a térítés hatására megtérő athéni kurtizán története tartalmazhat olyan gondolatokat, amelyek a Jókai-elbeszéléstől sem lennének teljesen idegenek. Csakhogy Gauthier Margit mellől hiányzik a térítő, saját maga tér meg. Az elbeszélő már emlegetett rövid közbevetései inkább kijózanítanak, mint fokoznak, együttérzésről szó sincs, értelmezésről több. Egyszerűen: amennyire túllép a Dumas kialakította sémán, amilyen mértékben eltávolít az önfeladás/önfeláldozás teremtette boldogság lehetőségétől, amennyire fegyelmezetten vezet végig az elbeszélő a történeten, oly mértékben gondolható el, töprengtet: romantika-e ez még? Vagy ott áll Jókai Mór a modernség kapujában? Ahol pillantást vehet a modernség ígéretének földjére.

Nilván nem egyetlen elbeszélés nyomán adható erre válasz, ha egyáltalában szükséges az így feltett kérdés(ek)re válaszolni. Még egyszer: a „folytatódó romantika” tézisért elfogadom, és messze nem tartom elképzelhetetlennek, képtelennek még kevésbé, ha fölöslegesnek gondolom is, hogy a romantika és a modernség közé szigorú választóvonalat húzzunk. Zola naturalizmusa éppen úgy nem mentes a romantikától, mint ahogy még Dosztojevszkij esetében is megfontolandónak tartom: nemcsak Victor Hugót becsülte sokra, Puskin-émlékbeszédében éppen a Cigányok jelentőségére utalt, arra az elbeszélő költeményre, amelyet Jókai is lefordított. A romantika évszázados történetében ugyan nem a Lovejoy értelmében gondolt „romantikák”-ról, hanem a koronként és a nemzeti irodalmakként változó romantikáról talán érdekesebb elmélkedni. A magyar romantika Vörösmartyval „tört át”, de még Krúdy Gyula sem mondott le róla, a „ködlovagok” sem, Ady Endrénél is fölbukkannak nyomai, a XX. század magyar történelmi regényeinek jó részében is felfedezhetők a romantikus kezdemények. Jókai a maga csendes, kevésbé látványos módján sok mindent adaptált, írt át a „világirodalom”-ból, többek között a maga regényeiből is jócskán merített, hogy megkíséreljen hűnek maradni a haladékony időhöz, mely idézetben ott a romantika üzenete.

A fenti fejtegetésektől nem egészen függetlenül teendő szóvá, hogy a Jókai-életmű (de most ragaszkodnék a korábbiakban vázlatosan bemutatott darabjához) miféle értelmezési ajánlatokat tesz kutatóinak; másképpen fogalmazva: az életmű, kiváltképpen a kiszemelt elbeszélés sugall-e valami olyat a magyarázatra

vállalkozónak, amelynek gyakorlata során messzebbre ható, általánosítható és általában az életmű más, hasonló prózájára vonatkoztatható tanulságok gazdagítják a Jókai-ismeretet, rajta keresztül a magyar, a közép-európai, az európai regénytörténetet. Máshonnan idesugárzó példák ösztönöznek, hogy a Jókai-életművet, ezúttal ezt az elbeszélést a különféle „iskolák”, „elméleti előfeltevések” ajánlatai szerint kíséreljük meg értelmezni. Egy stuttgarti kiadvány¹² Balzacnak – Roland Barthes által különösen nevezetessé tett – *Sarrasine* című elbeszélését úgy mutatja be rövid bevezető eligazítást követően, hogy egy-egy modell-értelmezés (Modellanalyse) működtetésén keresztül érzékeltesse egy alkotás sokféle megközelíthetőségét. Az egyes fejezetek: narratológia, dekonstrukció, szövegköziség, médiaköziség, hermeneutika, befogadásesztétika, irodalomtörténet, irodalomszociológia, pszichológia, diskurzuselmzés, gendertanulmányok, posztkoloniális elmélet. Ha e széles körökben ismert, gyakorlott eljárások bevetésével kíséreljük meg a Balzac-elbeszélés „rejtélyének” feltárását, nyilván más-más végkövetkeztetéshez jutunk, ám úgy is lehetne fogalmazni: az elbeszélésnek más-más szempontok szerinti vizsgálata a mű többféle kódoltságára, sokértelműségére vet fényt. Egy másik, nem kevésbé tanulságos kötet¹³ címe nagyra törőbb célkitűzésről árulkodik: *Az irodalom új elméletei a gyakorlatban*. Kafka, A törvény kapujában szövegének elemzése. A bevezető az elméletek és a „gyakorlat” együttes alkalmazását hirdeti meg, az alábbi sorrendben közli az 1993-ban újnak mondott elméletek alapján végzett munkákat: posztstrukturalista olvasása a „legendá”-nak, történeti diskurzuselmélet, szimbolika, szociotopografikus nézőpont, a hermeneutika határai, a Kafka-befogadás, értelmezés és blamázs (konstruktivista nézőpont), az asszonyok idegen segítsége, Franz Kafka ajtónálló-legendája és végül: új irodalomelméletek az oktatás gyakorlatában.

A két enigmatikus elbeszélés (Kafkái egyben A per egyik fejezete, Balzac esetében az Emberi színjáték egyik ciklusának, az Erkölcsei tanulmányoknak a Jelenetek a párizsi életből című alciklus egy darabja) kiválóan alkalmasnak bizonyul(t) az elméleti előfeltevések „teherbírás”-ának próbájára, nemcsak az egyes elméletek fegyvertárának csillogtatására, hanem mindenekelőtt arra, hogy az elbeszélés felkínálta értelmezési lehetőségek célszerűsége igazoltathassék. Talán a Jókai-elbeszélésből is kiolvashatók volnának efféle késztetések: az egyes megközelítések megmaradnának a maguk választotta területen, ott mutatnák föl, miért érdemes és gyümölcsöző a nézőpont, amit az értelmező választott. Így

▼

12 Balzac »Sarrasine« und die Literaturtheorie. Zwölf Modellanalysen, hg. Elke Richter, Karen Struve, Natascha Ueckmann, Stuttgart, Philipp Reclam, jun., 2011. Jókai ránk maradt könyvei között Balzac 1856-ban kiadott *Scènes de la vie parisienne*-je megtalálható, ebben a ciklusban olvasható a *Sarrasine*.

13 *Neue Literaturtheorien im Praxis. Textanalysen von Kafkas 'Vor dem Gesetz'*, hg. Klaus-Michael Bogdal, Opladen, Westdeutsche Verlag, 1993.

nemcsak a maga által választott részdiszciplína vagy elméleti előfeltevés igazolását adná, amúgy sem kételkedett jogosultságában a nyitottsággal jellemezhető olvasó, hanem esetleg azzal zárulna egy összegző zárótanulmány: miszerint az adott Jókai-elbeszélés, jóllehet „enigmatikusság”-ban (és sok minden másban) nem vetélkedhet sem a Balzac-, sem a Kafka-novellával, elég megfajteni-, felmutatni-, értelmezni valót kínál a kutatónak. A következőkben csupán néhány olyan nézőpontot villantanék föl, amelyből szemlélve a kaméliás hölgy Jókai tolmácsolta „igaz” történetéről, és általában az ehhez hasonló Jókai-elbeszélésekről az eddigieknél többet lehet elmondani, tudni. (Utalásszerűen: a Jókai-elbeszélések között Hamlet „igaz” történetére is rábukkanhatunk, nem vonva kétségbe Shakespeare színművének „igazság”-át, de – ezúttal is – a Shakespeare-műnek szintén forrásul szolgáló „krónika”-ból származó információkat közvetítve, a más igazságot is sugallja.)

Az elbeszélés hagyományosabb értelemben vett irodalomtörténeti megközelítésével feltárulhatna Jókai francia érdeklődése, azon belül a francia elem szerepe néhány műben, beleértve az elbeszélés forrását, első megjelenéseit, helyét a szerző és a kortársi környezetben. A műfajtörténeti, -elméleti megközelítés Jókai novellisztikáját venné górcső alá, részint az író kedvelt novellatípusait, részint a kortársi elbeszéléselmélettel való harmonikus vagy diszharmonikus viszonyát. A tárgy- és motívumtörténeti vizsgálódás egyfelől a kaméliás hölgy(ek) történetét deríthetné föl, belevonva a nem irodalmi feldolgozásokat (Verdi Traviatáját),¹⁴ részint konkretizálná, és Gauthier Margit irodalmi (és esetleg más művészeti előfordulásait) mutatná. Mint minden irodalmi mű értelmezésében a hermeneutikai aspektus sosem lényegtelen, mint ahogy a szövegköziség (intertextualitás)¹⁵ sem: ez utóbbi néhány vonatkozásáról megemlékeztem, például a mitológiai-antikvitásbeli utalások szerepéről az elbeszélésben, az irodalom és a történelem „viszonya” szintén érdekesen formálódik az elbeszélésben, egy újhistoricista megközelítés során ezzel kapcsolatban nyilván többet lehetne mondani. Nem teljesen reménytelen egy pszichoanalitikus értelmezés: miféle lelki változások és hogyan játszanak szerepet előbb egy amazonlét szerveződésében, utóbb ennek ellentettjeként az élet/szerelem élvezetté válásában, majd az életrend megtörésében és ennek következményeiben. A feminista irodalomtudomány ugyancsak találhatna a maga számára több mindent, ha keresne.

14 Giuseppe Verdi, *La Traviatáját* 1853-ban mutatták be Velencében. Ebbe a tárgykörbe sorolható Francesco Cilea Adriana Lecouvreur című operája (1902), amely Eugène Scribe és Gabriel Jean Baptiste Legouvé 1849-ben bemutatott színművét felhasználva készült. Különös tekintettel a címszereplő színésznő voltára: Adrienne Lecouvreur (1690–1730) a Théâtre Français-ben játszott 1717-től, valamint arra, hogy a férfi főszereplő Szász Móric, szász herceg (1696–1750), aki előbb az osztrák, utóbb a francia hadseregben harcolt. Szerelmi kalandjai írók, librettisták érdeklődését is fölkelte.

15 Jól alkalmazható Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982 monografikus munkája. Ezúttal annak lehetne nyomába eredni, hogy a szöveges előzményt miként dolgozza föl/át az újonnan létrejövő mű.

Lehetne folytatni a sort: mindössze arra szerettem volna utalni, hogy egy látszólag igénytelennek, könnyű kézzel odavetettnek látszó elbeszélés szövege (és szerkezete) jóval összetettebb és rétegzettebb, mint az esetleg az első olvasásra tűnne. Ezzel régebb óta hangoztatott tézisemet szeretném megismételni: Jókairól elhitték kortársai, jórészt utókora is, hogy az, akinek látszik, aztán az, akiről Gyulai Pál nem győzött elég rosszat (ritkán jót) mondani, akit hol a közönségnek állítólagos hízelgése, hol eredendő felületessége(?) miatt el lehet marasztalni, akinek egy avulóban, sőt avult romantika számos vétkét föl lehet róni, ami illúziókba ringatta olvasóit. Miközben Jókai járta a maga külön útját, egyre csak bonyolította és „formailag” rétegezte a maga prózáját, mind több területet meghódítva, az alaptörténeteket újra – másképpen, sejtelmesebben beszélte el. Nem tért ki az elől sem, hogy prózájában reflektáljon a maga prózájára, eljártsszon az elbeszéléssel, a lehető legártatlanabb arccal a lélek és a test olyan tartományaiba kalauzoljon, ahová korábban kevesen merészkedtek. Pedig csak(?) azt látszott tudni, hogy „az ábécé az a könyv, amelyben az ember minden betűt megtalál, s ezen betűknek összerakásától függ, hogy minden kérdésre megkapja a kívánt feleletet.”¹⁶

¹⁶ Jókai Mór, *A dagói torony – Az ezerkettedik éjszaka – Aki a szívét a homlokán hordja*, Bp., Ister, 2001, 105.

„S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja!”

Bácska-toposzk Papp Dániel Tündérlak Magyarhonban című elbeszélésciklusában

„Mindentről, ami bácskai talajban gyökerezdik, oly különös fogalmak uralkodnak ma is országszerte. Specialitás ott minden, mondogatják; föld és ember, kultúra és társadalom, életrend és szokások, erények és bűnök. Bácskai valamennyi.” (Csoór Gáspár, Keresztül a Bácskán = Bácska társadalmi élete, szerk. Csoór Gáspár, Bp., József Kir. Herceg Szanatórium Egyesület, 1910, 5.)

Bevezetés

A 19. század végén – elsősorban Gozsdu Elek, Herczeg Ferenc, Papp Dániel és Ambrus Zoltán révén – megszülettek a Délvidék első jelentős irodalmi reprezentációi. Ezek közül kitüntetett figyelmet érdemel Papp elbeszélésciklusa, a *Tündérlak Magyarhonban* (1899), mely a *Budapesti Hírlap* gondozásában látott napvilágot, *Vidám bácskai történetek* alcímmel. A kötet prologusában, mely *A Hét* hasábjain (közel teljes terjedelmében) önállóan is megjelent, Papp játékos iróniával hozza mozgásba, illetve lényegíti át a régióval kapcsolatos legelterjedtebb képzeteket. Az előszó tehát amellet, hogy kulcsként szolgálhat a szövegegyüttes értelmezéséhez, remek kiindulópont a századforduló Bácska-képének rekonstrukciójához. Dolgozatomban – többek között az elbeszélésciklus darabjainak, illetve *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* vonatkozó, Badics Ferenc által írott fejezetének vizsgálatával – szeretném tágabb kontextusba helyezni a prologusban megjelenített regionális toposzokat. Mindezek előtt azonban érdemes néhány általános megállapítást tenni Papp kevésbé ismert életművével kapcsolatban, főként a régió reprezentációs stratégiái szempontjából, ugyanis – mint azt látni fogjuk – ez az oeuvre egészének is alapvető kérdése.

Papp Dániel, „Bácska felfedezője”

„Papp Dániel neve és életműve a századfordulós novellisztika kánonjának peremvidékén helyezkedik el. Ismerjük nevét és néhány szövegét, de ha a századforduló novella- vagy tárcaműfajának megújulásáról beszélünk, akkor rendszerint kimarad a kanonikus

szerzők listájáról. Gozsdu, Tömörkény, Bródy, vagy akár Cholnoky sokkal karakterisztikusabban tartoznak a műfaj megújulásának irodalomtörténeti elbeszélésébe.” (Kucserka Zsófia, *A forma csele. Papp Dániel: Fürdői levelek*, Literatura, 2008/4, 485.) Papp kánonbeli pozíciója mindenekelőtt azzal indokolható, hogy írói pályája 1900-ban bekövetkezett korai halála miatt mindössze hat évre terjedt,¹ ennél fogva pedig életműve, miként arra Kucserka Zsófia (Bródy Sándor és Ambrus Zoltán nekrológjaira hivatkozva) rámutat, „már szinte születésének pillanatában, elsősorban mint hiány kanonizálódott”. Nem szabad figyelmen kívül hagyni ugyanakkor, hogy az oeuvre nyilvánvaló befejezetlensége ellenére is meglehetősen gazdag, legalábbis a pálya rövidegéhez képest, tudniillik Papp – miután 1894 decemberében nyilvánosság elé lépett *Marcellusz* című novellájával – rendszeresen publikáló szerzővé vált, majd 1898 és 1899 között, tehát két éven belül négy kötete is napvilágot látott (*A rátótiak*, *Marcellusz* 1898; *Utolsó szerelem és egyéb elbeszélések*, *Tündérlak Magyarhonban* 1899).

A regionalizmus szempontjából a *Tündérlak Magyarhonban* kétségtől kiemelt figyelmet érdemel Papp életművén belül, az a tény ugyanakkor, hogy az irodalomtörténet a szerzőt mint „Bácska felfedezőjét” tartja számon, nem kizárólag ehhez a kötethez kapcsolható – az elbeszélésciklus mellett egyetlen kisregénye, *A rátótiak*, illetve számos más novellája is a régió első számottevő irodalmi reprezentációi közé tartozik. Érdemes megjegyezni, hogy a bácskai származás,² illetve a térség textualizálása még életében Papp írói markerévé vált, erről tanúskodik legalábbis a *Tündérlak Magyarhonban* (*A Hét* közlésében megjelent) beharangozója: „Vidám bácskai történeteit adja ki a jövő héten Tündérlak Magyarhonban czimvel a mi kitűnő munkatársunk, Papp Dániel, akit (a divatba jött »fehér intelligencia« mintájára) fekete intelligenciának mondanánk, ha ez a szó érthetően fejezné ki azt a stylben és gondolkodásban egyaránt titokzatos s mindennekfölött egyéni világot, amelyet ez a telivér bácskai Scarron irodalmunkban képvisel. Szatirikusabb elme nem kezdte még ki nálunk a Bácskát – emlékezzenek a Rátótiak-ra! – mint a Papp Dániel; finom és művészi, mély és originális ebben az új könyvében is.”³ Említhetnénk ugyanakkor a *Magyar Szemle* *A magyar irodalom történetéhez* címmel napvilágot látott, a hazai irodalom „új korszakával” számot vető sorozatát is, melynek XXII. részében Papp „Bácska másik tehetséges írójaként” szerepel, Herczeg mellett érdemelve ki ezt a titult.

Papp első kötete, *A rátótiak*, mely először folytatásos regényként jelent meg.⁴ *A Hét* hasábjain, egy provinciális délvidéki kisvárosban, Duna-Rátóton játszódik.

▼

1 Leszámítva a Zombor és Vidékében megjelent ifjúkori zsengéit.

2 Papp Ómoravicán (ma: Bácskossuthfalva) született.

3 *Új könyv a Bácskáról*, *A Hét*, 1899. május 14., 321.

4 *A magyar irodalom történetéhez (1867-től máig)*. XXII., *Magyar Szemle*, 1900. április 29., 194.

A kisregény helyszínét az irodalomtörténeti emlékezet Bács-Bodrog vármegye székhelyével, Zomborral azonosítja, azzal a kitételrel, hogy a szövegben megjelenített térség topográfiája nem feleltethető meg hiánytalanul a régió valós földrajzi viszonyainak. A szerző „topográfiai tévedéseit” kritikusan Bácska hiányos ismeretével magyarázták, illetve azzal a poétikai eljárással, melynek célja az olvasó elbizonytalanítása az azonosítás lehetőségét illetően.⁵ Ez utóbbi kétségkívül fontos szerepet játszik Papp reprezentációs stratégiájában, nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a térség földrajzának szándékos összezavarásával párhuzamosan egy másik, nem fikcionáló eljárást is működtet, mikor azonosítható topográfiai támpontokat kínál a befogadónak. Játékos viszonyulásában gyaníthatóan Mikszáth Kálmán és *A jó palócok* (1882) hatása érvényesül, a nagy sikerű elbeszélésciklus topográfiája tudniillik szintén az azonosíthatóság-elbizonytalanítás kettőssége mentén szerveződik: a kötetben egyaránt szerepelnek valós és fiktív földrajzi nevek, ráadásul az első (valamint a második) kiadás mellékel egy miniatűr térképet, mely ugyan nem teljes pontossággal, de illusztrálja az elbeszélésciklus térbeli viszonyait.⁶ „Mikszáth úgy helyezi el a fizikai értelemben vett palóc régiót, hogy felismerhető legyen, de ugyanakkor el is bizonytalanítja, textualizálja: történetté írja át a régiót, olvashatóvá teszi.” (T. Szabó Levente, *Mikszáth a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, Bp., L'Harmattan, 2007, 22.) Ugyanez figyelhető meg Papp és Bácska esetében is.

A rátótiak kapcsán szintúgy érdemes megemlíteni, hogy első, *Egy pillantás Rátótra* című fejezete párhuzamba állítható a *Tündérlak Magyarhonban* prologusával, lévén mindkét szöveg modalitását a játékos ironia, valamint a szülőföld iránt érzett nosztalgia közötti oscillálás határozza meg. Bár a kisregény heterodiegetikus narrátora – szemben az elbeszélésciklus szerzői szignóval ellátott előszavának elbeszélőjével – közvetlenül nem nevezi meg, milyen viszonyban áll az általa bemutatott kisvárossal, a következő részlet arra enged következtetni, hogy a közösségből kiszakadt ember pozíciójából szólal meg: „Ma már nagyobb stílű város és kövezet fedi a dombot, mely a történelem előtti időkben alakult és én most sötét szemüveggel szeretném nézni e várost, midőn utcáira emlékszem. Ugy, e szemüvegen át, nem látszanék tán, hogy kettős fedelű házait, virágos ablakait Rátótnak könnyezem. Sőt a halom tövét is, mely sűrű kaszálókban vész el, meg egy kis erdőben, teli jegenyékkel.” (Papp Dániel, *A rátótiak*, Bp., Athenaeum, 1898, 3.) Ez a perspektíva, mely – mint

5 Fontos megjegyezni, hogy ez a kérdés nem kizárólag *A rátótiak*at érinti, Szenteleky Kornél pl. a *Tündérlak Magyarhonban* kapcsán írja a következőket: „Hát én izgatottan kerestem a Bácskát, a bácskai levegőt, de annak még nyomát sem találtam. Olyan topográfiai tévedések vannak benne, hogy az ember elszédül.” (Herceg János [1944]: Papp Dániel világa. *Kalangya* [13] 5, 194.) Herceg János, *Papp Dániel világa*, Kalangya, 1944/5, 194.

6 Vadai István hívja fel a figyelmet a térkép kisebb-nagyobb hiányosságaira, pontatlanságaira. (Vadai István [1997]: *A majornoki hegyszakadék*. Mikszáth Kálmán: *A jó palócok*. *Tiszatáj* [51] 1, 70–72.) Vadai István, *A majornoki hegyszakadék*. Mikszáth Kálmán: *A jó palócok*, Tiszatáj, 1997/1, 70–72.

azt látni fogjuk – lényegében megegyezik a prologus narrátorának nézőpontjával, továbbá minden nehézség nélkül összekapcsolható a szerző biográfiai értelemben vett pozíciójával, egyaránt magában foglalja a térség viszonyrendszerébe való beavatottságot, illetve az erre kívülről történő rálátást, ennél fogva pedig a hitelesség hatását kelti a kisregény olvasójában.

Hasonló működésmechanizmus érhető tetten *Marcellusz* című elbeszéléskötetének Bácska-tematikájú, hét novellát magában foglaló ciklusában is, melynek már a címe (*Hazulról*) is erőteljesen befolyásolja a befogadó attitűdjét a szövegegyüttes autenticitásával kapcsolatban. A ciklus nyitónovellája (*A komisszáros*) ugyanis – a narratív beágyazás eljárásának segítségével – nyilvánvalóvá teszi az elbeszélő intim viszonyát a szövegekben megjelenített térséghez. A novella első mondataiból kiderül, hogy a narrátor ugyanabból a pozícióból szólal meg, mint *A rátótiak*, illetve a *Tündérlak Magyarhonban* előszavának elbeszélője, ahogy azt is megfigyelhetjük, hogy a szülőföld iránti nosztalgiához itt a tradíció megszakadásától való félelem narratívája társul: „A faluvégen nem fog többé sétálgatni az öreg Raslics Tádé; megírták az édes hazámból minden kétséget kizáró bizonyossággal, hogy meghalt ő és eltemtették szomoru juniperus bokrok alá; családi kriptába, a hová még a legklasszikusabb csendbiztos se visz magával tajtékpipát, sőt még csak cserépből valót se. Úgy gondolom, hogy a Telecska felől hideg szél fújt akkor és sírva zúgtak a kuria száraz jegenyéi, midőn elindult a föld alá a bevándorolt túrmezei nemes. E fáj, amely a Jukaveci bástyák felől szakadt át a testvér Bácskába, kivész lassankint és aggódva gondolja el az ember, hogy Tádé bátya halála után ki fogja már énekelni azt az ősi nótát, melynek mély értelmű refrénje így szól: Sarengrád, Sarengrád, / Illok és Palánka...” (Papp Dániel, *Marcellusz*. Tizenkilenc elbeszélés, Bp., Singer és Wolfner, 1898, 10.) A keretfikció tanúsága szerint az elbeszélő egyébiránt Bácskában nőtt fel,⁷ személyesen ismerte a novella címszereplőjét, s úgy jutott birtokába „*Raslics Tádé históriája*” (vagyis a beágyazott történet), hogy gyermekként kihallgatott egy beszélgetést: „Egyszer aztán hallottam, mikor a lugasunkban elbeszélték a Raslics Tádé históriáját. Új káplán jött a faluba, azt kellett meginformálni a személyes viszonyok felől. Odaszorítottam a fületem a lugas folyondárlevelei közé, a mikor a törvényesen egyesült vármegye élő krónikája, Pendzserics komposzszor úr beszélt. Megtudtam mindent.” (Uo., 11.)

Az a tény, hogy Papp az elbeszélésciklus átmeneti műfajában találta meg a regionális reprezentáció adekvát formáját, természetesen nem függetleníthető Mikszáth az 1880-as évek elején megjelent köteteitől, *A tót atyafiaktól* (1881), illetve a már említett *A jó palócoktól*: a *Marcellusz* Bácska-tematikájú ciklusa, illetve a *Tündérlak Magyarhonban* is beilleszthető azon vállalkozások sorába, melyek

▼

⁷ Érdemes összekapcsolni ezzel a ciklus második, *Kraljevícs Márkó* című novelláját, melynek narrátora egy gyermekkori emléket beszél el (javarészt többes szám első személyben).

Mikszáth nyomán e műfajban igyekeznek rögzíteni egy térség történeteit (Vö. Eisemann György, Mikszáth Kálmán, Bp., Korona, 1998, 100.). Akárcsak a tót, valamint a palóc régióról szóló köteteket, javarészt korábban már megjelent szövegek alkotják Papp ciklusait is: a *Hazulról* novellái többségében a *Pesti Napló* tárcarovatában láttak először napvilágot,⁸ 1895-ben (*A komisszáros, Az instruktor*), illetve 1896-ban (*Králjevic Márkó, Szállási Romeó, A Lyubica szolgabírája, Az ambíció*), míg a *Tündérlak Magyarhonban* darabjai 1895 és 1899 között jelentek meg napilapokban,⁹ a *Pesti Napló* (*Fürdői levelek* 1895), a *Budapesti Napló* (*Az ötödik tisz* 1896, *Nikánor fogsága* 1897), az *Országos Hírlap* (*A numerus claususról* 1897, *A zsárkováci tölgyek, Az utolsó stáció, Kultúrharc Tiszaszálláson, A beosztott altábornagy, A káptalani pontyok* 1898), valamint a *Budapesti Hírlap* (*A csúnya Euthym* 1899) hasábjain. Szemben azonban Mikszáthtal, aki egyebek mellett a kötetben újraközölt novellák (a szövegegyüttes egységét megalapozó) módosításával, valamint reminiscens figurák színre léptetésével alkotja meg *A jó palócok* metaforikus szerveződésű struktúráját (T. Szabó, i. m., 19–22.), Papp nem végez szignifikáns változtatásokat az említett szövegvariánsok között (sem a *Hazulról*, sem pedig a *Tündérlak Magyarhonban* esetében), illetve „a koherens, egzotikus regionális kultúrtáj képzetét” erősítő (Uo., 20.) visszatérő alakokat sem szerepeltet ciklusaiban.¹⁰

A *Tündérlak Magyarhonban* javarészt önállóan is megjelent novelláinak ciklussá formálását Papp kétségkívül az olvasó eligazodását segítő és viszonyulását markánsan meghatározó előszó beépítésével alapozta meg, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a novellák – a prologus gondolatmenetét követő – sorrendje (melyre a következő fejezetekben utalok majd, vagy éppen a szövegegyüttes darabjainak tematikus csoportokba való rendezhetősége szintúgy elősegíti az elbeszélés-ciklus koherenciájának létrejöttét, illetve erősíti a szövegegyüttesben megjelenített terek összetartozásának képzetét. Utóbbi – vagyis az egyes novellák közötti tematikus hasonlóság – lényegében ugyanazt a funkciót tölti be, mint *A jó palócok* esetében a reminiscens figurák jelenléte, a párba állítható vagy csoportokba sorolható szövegek ugyanis, ha nem is azonos, de szembetűnően hasonló szereplőket, szituációkat, illetve tereket jelenítenek meg, ami pedig a történetek közötti átjárhatóság képzetét kelti a befogadóban. Ilyen tematikus csoportokat alkotnak pl. az ambícióatlan bácskai kurtanemes karikatúraszerű alakját megrajzoló elbeszélések (*A zsárkováci tölgyek, Az utolsó stáció*), a térségben állomásozó katonai alakulatok

▼

8 Ez alól egyedül a ciklus zárónovellája, *Az alügyész* jelent kivételt, mely a *Budapesti Napló*-ban látott napvilágot 1896. október 4-én.

9 Leszámítva *A két Uderszki fiú* című elbeszélést, melyet vélhetően a kötet számára írt Papp.

10 Ez nem jelenti azt, hogy Papp novellisztikájában ne lennének reminiscens figurák: a pacséri Fogh Péter például egyaránt szerepel a *Tündérlak Magyarhonban* második, *Az utolsó stáció* című elbeszélésében, illetve a *Budapesti Hírlap* a *Fogh, a lusta* (1899) című tárcanovellájában.

mikrotársadalmának konfliktusait bemutató novellák (Az ötödik tiszt, Kultúrharc Tiszaszálláson, A beosztott altábornagy),¹¹ vagy éppen Papp ún. kalugyertörténetei (Nikánor fogsága, A csúnya Euthym), melyeknek első elbeszéléskötetében egyébiránt önálló ciklust (Kalugyerek) szentelt.

Bácska mint „sáros ország”

„De ugyanez a szép, szelíd tájék ősszel szintén átváltozik olyan fekete tengerré, mint a volhyniai haza. S ha én a művelt nyugatit olyankor levinném hozzánk, hát akkor bizonyosan nekem is így szólna ő: „Micsoda sár, micsoda rengeteg sár! S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja!” (Papp Dániel, Tündérlak Magyarhonban, Bp., Szépirodalmi, 1980, 5.) A Tündérlak Magyarhonban előszavában Papp többek között centrum és periféria viszonyrendszerében értelmezi szülőföldjét, fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy interpretációjában nem nagyváros és vidék, hanem a „művelt Nyugat” és az „elmaradott Kelet” oppozíciójának toposzát hozza játékba, természetesen a rá jellemző ironikus látásmóddal.¹² A prológuis idézett részletének sármetaforája, melyre egyébiránt a vajdasági magyar irodalom egyik legismertebb toposzának előképeként tekinthetünk (Vö. Bence Erika, Virtuális irodalomtörténet – versek tükre. Fenyvesi Ottó: Halott vajdaságiakat olvasva = Virtuális irodalomtörténet, szerk. Géczi János, Veszprém, Iskolakultúra, 2015, 169–170., Kovács Krisztina: Por – Sár – Köd – Folyó – Sziget. Megjegyzések a vajdasági magyar irodalom néhány szimbólumának kérdéséhez, Literatura, 2014/4, 382.), s mely nyilvánvalóan analóg a többek között Kosztolányihoz köthető „bácskai por”¹³ képzetével (Vö. Szilágyi Zsófia, Gombhoz a kabátot, címhez a regényt, Kosztolányi Dezső az alföldi porról, Kalligram, 2015/7–8, 140–145) – mint azt látni fogjuk –, mindenekelőtt a ciklus novelláiban megjelenített régió modernizációs folyamatoknak ellenálló társadalmi környezetének komótoságával, ráérős, szemlélődő életvitelével állítható összefüggésbe, ennél fogva pedig a civilizációs elmaradottság képzetével.

¹¹ Érdemes megemlíteni, hogy ez a tematika Herczeg részint vagy egészében Bácskában játszó műveiben (pl. A Gyurkovics lányok 1893, A Gyurkovics fiúk 1895, Gyurka és Sándor 1899) is megfigyelhető.

¹² Féja Géza figyelmen kívül hagyja Papp iróniáját, mikor a következő megállapításokat teszi az író „keleti magyarságával” kapcsolatban: „Egyik legérdekesebb novelláskönyvében (»Tündérlak Magyarhonban«) rendkívül figyelemreméltó vallomást találunk. Előszavában hitet tesz a kelet-európai táj mellett, majd »ázsiaiinak«, tatárivadéknak vallja magát. A keleti-magyar élmény s tudat jelentezett benne éppen úgy, mint Gózdubán [...]» (Féja Géza, Atyámfiai. Frások a bácskai magyarok sorsáról, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2018, 116–117.)

¹³ „Az alföldi por, a bácskai por az, amiről eddig még semmit sem hallottam. Pedig az embernek csak két hétig kell pácolódní ebben a sajátos bácskai atmoszférában, hogy felfedezze ezt a különös elementumot, ezeket a szürke, gészsáritó, tüdőroncsoló, betegítő és áltató szemcséket, melyek esténként szúnyoghálónkon döngicsélnek. Ez a por nem hasonlít semmihez sem. Ennek a pornak külön konstrukciója, külön kémiaja, sőt külön lélektana van. [...] Ez a por él” – olvashatjuk Kosztolányi Alföldi por (1910) című, gyakran idézett publicistikájában (Kosztolányi Dezső, Az alföldi por, Élet, 1910. szeptember 18., 381.).

„Valóban Szabadkának csak jó közlekedő vonalakra volt szüksége, hogy roppant gazdagságát föltárhassa és fejlődésnek induljon. Arra azonban, hogy számot tevő társadalmi és szellemi középpontja legyen a vidéknek, még kicsiny benne a művelt osztály. Ennek fejlődését még nagyon gátolja a régi élet- és gondolkodásmód, melyet épen a vagyonánál fogva irányadó elem, a bunyeváczság ápol legszívesebben” – olvashatjuk Badics megállapításait *Az Osztrák–Magyar Monarchia* írásban és képben vonatkozó fejezetében. (Badics Ferenc, *A Bácska = Az Osztrák–Magyar Monarchia* írásban és képben. Magyarország II. kötete, VII. Bp., Magyar Királyi Államnyomda, 1891, 594.) A délszláv bunyevác etnikum, mely kiemelt szerepet kap a régió első jelentős irodalmi reprezentációiban,¹⁴ a korabeli köztudatban elsősorban mint büszke és fékezhetetlen természetű nép élt. Erről tanúskodik Papp Szabadka című, *A Hét* hasábjain megjelent publicisztikája is – a dualizmus korában dinamikusan fejlődő Szabadka, illetve a város arculatát meghatározó bunyevác közösség szellemes apológiája: „Egy szó mint száz, Szabadka érdekes és eredeti város Magyarországon; a délszláv erő és féktelenség van a római sánczokon innen letelepítve s ez zsinóros magyar ruhát hord ott, természetesen belül is. Mert nyelvet, hazafiságot, történeti tradíciót szívesen és sikeresen vállalt át a betelepült bunyeváczság. De a pulzus verését nem tudja megváltoztatni az indigenátus.” (Papp Dániel, *Szabadka, A Hét*, 1899. október 8., 677.) Papp azt nehezményezi írásában, hogy a hazai sajtó rendszerint gúnynevekkel illeti Szabadkát (lásd „Texas«. »Botváros«. »Arrizona«. »Botrányfészek«. »Ázsia«. »Malájország«. »Popocatepetl«”) [Uo., 676.], köszönhetően annak, hogy a tettelegesséig fajuló konfliktusok száma meglehetősen gyakori a városban. A bunyevácok erőszakra való hajlamának etnikai sztereotípiáját – miként az a fentebb idézett részletből is kiderül – nem utasítja el,¹⁵ hangot ad ugyanakkor víziójának, miszerint a barbárnak titulált „bunyók” a jövőben fontos szereplői lesznek a nemzet kultúrájának: „Verekszik is néha, vasbottal jár és gyakran Schopenhauer nézetét osztja a lovagiasságról: »Ha egy ló rúg meg, ráhúzzok egyet s intakt marad a becsületed. Miért cselekedjem másképp, ha emberrugásról van szó?« ... Ezek egy még nem aszszimilált nemzetiség testi és lelki gazdagságának természetes visszasságai. De a fajok az érés korában utoléri egymást s ez kivált áll a szlávokról. [...] A mi nagyra nő, az sokáig darabos marad, s a bűnyó és az ő bunyevácz városa még nagy kulturális tényező lesz Magyarországon.” (Uo., 677)

▼

¹⁴ „Hanem azért majd minden családnak van egy-egy fölgazdagodott s ekként úrrá lett ága; ennek tagjai azok az -ics, -vics nevű közép- és nagybirtokosok, kik érzelemben és gondolkodásban teljesen magyarokká válva, valóságos időkben mindig a város és a magyar haza érdekei szerint vezetik a népet” – írja Badics a bunyevácokról. Herczeg ú. n. „Gyurkovics-trilógiájának” középpontjában pl. egy – a leírásnak majdhogynem maradéktalanul megfelelő – elmagyarosodott bunyevác család áll. (Uo., 597–598.)

¹⁵ Erdemes összevetni ezzel (a Marcellusz Hazulról ciklusában szereplő) Szállási Roméo című elbeszélését, mely a bunyevác Bilicsek és a rác Kilicsek tragédiákba torkolló családi konfliktusát viszi színtre: „Fölkérem a tisztelt olvasót, hogy a gradinai Bilicseket az ugyanodavaló Kilicsekkel össze ne téveszsze valahogy, mert akkor nem tudok jóatllni a következményekért. [...] Azonkívül a szállásoknak e naiv gyermekei már ötven esztendeje hogy gyűlölik egymást és így kétségkívül személyes sértésnek vennék a névcsere; ez pedig baj volna, mert ők sokszor tettelegességgel fűszerezik a népeletet.” (Papp, Marcellusz. Tizenkilenc elbeszélés, i. m., 18.)

Ezzel szemben a *Tündérlak Magyarhonban* első, *A zsárkováci tölgyek* című elbeszélésében a bunyevác nemesség a régió fejlődését gátló, érdemi cselekvésre képtelen csoportként jelenik meg. A novella emblematiszmus nyitómondatai, melyekben a természeti környezet szépsége összefonódik a mesterséges környezet pusztulásával – összhangban az előző gondolatmenetének kiindulópontjával –, a megjelenített kultúrtáj periférikus jellegéről tanúskodnak: *„Zsárkovác el van rejtve, kis falummal bizonyára nem törődik senki. Nem tudják róla, hogy ott most hull a mandulavirág, de utána mindjárt ébrednek az orgonabokor, mivel a természet jó barát, és mindig hoz valami ékességet a vén kúriáknak. A lelkem sír, hogy ugyanezt a ragaszkodást már nem lehet elmondanom a vakolatról. Az ugyanis hullik a vaskosarak alatt, hullik, hullik szomorúbban, mint a mandulavirág, és a világ bizonyára ezt sem tudja Zsárkovácról. A világ csak a nagy latifundiumokkal foglalkozik, a kis nemesfalukat ellenben csupán a telekkönyvvezetők emlegetik: »A zsárkováci betétekhez megint új C-lapokat kell fűzni.« Valóban így vélik Zsárkovác, a telekkönyvvezetők vékony tűszúrásaitól, s ilyenkor tavasszal egészen el is van alélva a mandulafák, az orgonabokrok alatt.”* (Papp, *Tündérlak Magyarhonban*, i. m., 13.) Az elbeszélés főszereplője, a minden pénzét elherdáló, büszke és kényelmes Patarics Vince, aki csodával határos módon menekül meg attól, hogy birtokát ellicitálják (az árverés előtti napon két tengerésztiszt megveszi tölgyfáit az adósságával megegyező áron),¹⁶ egyike Papp karikatúrisztikus vonásokkal felruházott bácskai kurtanemeseknek, az ún. szállási életforma jellegzetes reprezentánsainak: *„A bácskai nép különben, úr és paraszt egyiránt, legszívesebben kint lakik a szállásán, a hogy itt a tanyákat nevezik. Ott van a földje, marhája, minden vagyona, ott érzi magát igazán otthon, s a városba, melytől sokszor egy pár órányira lakik, csak vendégül jár. Egyszerű, legtöbbször csak vert falú s nádfedelű háza van ott az úri osztálynak is, csak a belső kényelem, a nagyobb ménések, gulyák meg az agárfalkák vétetik észre, hogy nem parasztagazda lakik benne.”* (Badics, i. m., 584.) A szállások – vaskosaras ablakaik miatt nagyvonalúan kastélynak titulált – házainak kitüntetett jelentőségű metaforikus helye a tornác, az ambíciótlan, egykedvűen pipázgató bácskai urak passzív életvitelének legfontosabb színtere: *„Máskülönben Fogh Péter úr a negyvenéves férfi komoly nyugalomával szokott a tornácon ülni. Vastag, sötétszőke bajusza állandóan együtt volt a pipaszárral, mint a Merkúr botjával a kettős szárny, és szeme pillantása végigkalandozott az udvaron, meg a falu völgyén, melyen keresztülfutott a kis Pacs-ér. Sietve, hogy valahogy agyon ne nyomja a bácskai svájcz közepe, a Telecska két legnagyobb halma. Fogh Péter úr évről évre valami különös kúrát használt itt a tornácon; úgy nevezhetnők, hogy folyondárkúra. Fogh Péter ugyanis a folyondárral kezdett nyugodni alkonyatkor; mire aztán a vacsora ideje elkövetkezett, Fogh Péter úr is fölébredt,*

▼

16 A vasúttal, első osztályú kocsin érkező tengerésztisztek megjelenése, illetve megállapodásuk Patarics Vincével természetesen tovább erősíti Zsárkovác periférikus helyzetének képzetét.

és a folyondárt többé nem utánozta. Nem apró bogarakat evett, hanem igen nagy darab vesepecsenyét.” (Papp, Tündérlak Magyarhonban, i. m., 24.) Az *utolsó stáció* című – imént idézett – novellában a vidéki élet e toposza, melyhez ez esetben főként negatív előjelű képzetek társulnak, szövegszervező szereppel rendelkezik az elbeszélés csattanóra hangolt struktúrájában: Fogh Péter kikapós felesége, aki ideje nagy részét „az utcai ablakoknál” tölti, és katonatisztekkel diskurál, azt követően, hogy „diszkvalifikálják” a társasági életből, helyet kap semmittevő férje mellett a tornácon: „Már az országúton hajtottak aztán, mikor megszólalt a férj, a lusta Fogh Péter: – No, édes fiam, most már te is kiülhetsz hozzám az ambitusra.” (Uo., 28.)

Bácska, a „magyar Gascogne”

„Ha volnék doktor an dékadánsz, nevezném a »magyar Gascogne«-nak e szülőházát, mert az én otthonom is éppúgy mosolyog, s az ő harangjai is oly édesen szólnak, mint azok ottan: »Halld, vándor, a Provánsz nincs ide messze!«” (Uo., 5–6.) Az idézetben szereplő „magyar Gascogne” elnevezés, mely egyébiránt figyelemre méltó kultúrtörténeti háttérrel rendelkezik,¹⁷ hagyományosan Sáros vármegyéhez tartozott, Pulszky Terézia magyarázata szerint a következő okból: „Hasonlóan az északi vármegyék alacsonyabb osztályaihoz, bár megjelenésében, nyelvében, vallásában és fejlettségében eltérőek, a felsőbb rendeket az egész országban egyformának találtam, azt kivéve, hogy – bár szegényebb – a nemességnek általában hivalkodóbb a magatartása, mint bárhol másutt. Ennek alapján kapta Sáros vármegye a magyar Gascogne elnevezést.” (Pulszky Terézia, *Egy magyar hölgy emlékiratai*, Budapest, Magvető, 1986, 83.) Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy korántsem Papp az egyedüli, aki Bácska vonatkozásában alkalmazta a vizsgált szókapcsolatot.¹⁸ Bár arra a sajtós – jóllehet nem kizárólag egyetlen térséghez köthető – magatartásra,¹⁹ melynek következtében Sáros (vagy éppen a „szülőháza”) rászolgált az elnevezésre, Papp nem reflektál elbeszélésciklusá prológusában (sőt mintha a tájkarakter mentén volna párhuzamot Gascogne

17 Annak feltérképezése, hogy a „gascogne-iság” képzete pontosan mikor és milyen úton került be a hazai köztudatba, önálló tanulmányt érdemel. Érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy ez a folyamat vélhetően nem függetleníthető azon francia szerzők (pl. Alexandre Dumas, vagy éppen Edmond Rostand) hatásától, akik a 19. században – gazdag, a 17. századig visszanyúló irodalmi hagyományra támaszkodva – nagy sikert arattak a „Gascon” alakját felvonultató, illetve újraértelmező műveikkel.

18 „Herceg e művének alakjait megint a magyar Gascogne derült világában kereste” – olvashatjuk pl. A Gyurkovics fiúk közelgő napilapbeli megjelenése kapcsán a *Budapesti Hírlap* beharangozójában (Irodalom és művészet. Új regényeink, *Budapesti Hírlap*, 1894. március 27., 8.) Irodalom és művészet. Új regényeink, *Budapesti Hírlap*, 1894. március 27., 8.

19 Fellelhető olyan szöveg, melyben Mikszáth Székelyföld (Mikszáth Kálmán, *A mi külön Tündérországunk. Uti kép*, Ország-Világ, 1886. február 20., 119.), Lipcsey Ádám Liptó vármegye (Lipcsey Ádám, *A kis semmi, Felegyháza és vidéke*, 1888. szeptember 9., 1.), Ady Endre pedig részint Szilágyság (Ady Endre, *Bihar és Sáros*, Népszava, 1912. szeptember 18., 9.) korrelációjában használja a szókapcsolatot, Sáros mellett ugyanakkor Bácska az a térség, mellyel a „magyar Gascogne” képzet tartósan összefonódott.

és Bácska között), feltehetően nem véletlen, hogy beépítette gondolatmenetébe a századforduló táján népszerű toposzt. A „gascogne-iság” összetevői ugyanis lépten-nyomon megjelennek a régió korabeli irodalmi reprezentációiban, így többek között a *Tündérlak Magyarhonban* elbeszéléseiben is. „A vármegye »magyar Gascogne«-névére meglehetősen rászolgált a múltban. Kedves, játszi nagyozlás, a pompa tüntetése, a vendégszeretet túlozása, nagyot mondás, csalafinta becsapás lépten-nyomon kísértének” – olvashatjuk a *Sáros vármegye monográfiája* második kötetében (Tóth Sándor, *Sáros vármegye monográfiája*, II, Budapest, Franklin, 1910, 299.). A monográfia szerzője, Tóth Sándor a sárosiak mulatozásai kapcsán eleveníti fel a toposzt, illetve sorolja fel annak legfontosabb alkotóelemeit, adomák sorával hitelesítve állítását. Szemben pl. Herczeg „Gyurkovics-trilógiájával”, Papp elbeszélésciklusában nem jelennek meg a bácskai dzsentrik hivalkodó gesztusokkal tarkított, napokig, sőt akár hetekig is elhúzódó mulatozásai, a „gascogne-iság” legfontosabb velejárója, látszat és valóság sajátos kapcsolata²⁰ ugyanakkor e szövegegyüttesben is hangsúlyos szereppel bír.

A zsárkováci tölgyek narrátora hosszan értekezik a bunyevác nemesek nagyotmondásra való hajlamáról, ezzel összefüggésben a téralkotás általuk képviselt jellegzetes eljárására is felhívva a figyelmet: „De alapjában véve mindent szeretnek nagyítani e kék ruhás nemesek, a Sinitsek, Pataricsok, Kándicsok és Burkovicsok, valamint nejeik és leányaik, akik fejkendőben, de kesztyűsen és napernyősen járnak. [...] A nagyítást azonban nem csupán a saját viszonyaikra és élő vagy meghalt személyekre alkalmazzák a zsárkováciak. Ez erős fajt ugyanis mindig bőkezűség vezérelte. Ennélfogva pazarul ontják ők a nagyító jelzőket és névszókat a külvilág legkülönbözőbb tárgyaira is. Most például, míg sárga májusi tábláikkal még nem pompáznak a repceföldek, míg színeit nem gondolta ki a mező, csak kicsiny facsoportokat, rügyező gallyakat látni a falu körül; öt-hat fa van egy helyen jobbra csőszgunyhók vagy vályogból épült tanyák körül. De ezeket a facsoportokat úgy hívják a zsárkováciak, hogy »erdő«. Tagadhatatlan, hogy ebben van a legnagyobb nagyításuk.” (Papp, *Tündérlak Magyarhonban*, i. m., 14.) A belakott tér – a fantázia mozgósításával zajló – megkonstruálása nem mellelesleg visszatérő motívum Papp életművében, *A rátótiak* már említett első fejezetében pl. a következőket olvashatjuk a kisregény helyszíne, Duna-Rátót kapcsán: „[...] már nevét is egy falsumnak köszöni. Ugyanis, őszintén megvallva, Rátótnak semmi köze sincs a Dunához.” (Papp, *A rátótiak*, i. m., 2.) „[...] szóval minden kelléke megvan a parknak és a parkot mégis promenádnak hívják. Így alakul át a promenád fogalma is Rátóton [...]” (Uo., 8.) „Ezt az urasági udvart nevezik a rátótiak parknak és most már tudjuk, hogy a parkot meg miért hívják promenádnak.” (Uo., 11.)

▼

20 Lásd Mikszáth *Gavallérok* (1897) című kisregényét, a sárosiak „gascogne-i” magatartásának legfontosabb irodalmi reprezentációját.

A nagyotmondás mellett a „gascogne-iság” egy másik fontos összetevője, „a vendégszeretet túlozása” is megfigyelhető a *Tündérlak Magyarhonban* nyitónovellájában, az elbeszélő ugyanis – „esztelenséggel határos költekező kedve”²¹ mellett – ezzel magyarázza Patarics Vince eladósodását: „És csak előnyére válik e törekvésnek az, ha az embernek olyan páratlan felesége van, amilyen volt Pataricsnak; olyan szorgos, törekvő asszonyság, aki megvetve költséget, fáradságot, folyton süt és főz, gyümölcsöt párol, szárnyas állatokat öl, finom szörpöket likőröket és piskótatésztaakat készít, és egyetlen ambícióját abban keresi, hogy minél többen és minél távolabbi ismerősök lakjanak jól az asztalánál. Éspedig a napnak legkülönbözőbb szakaiiban, és sohasem tévesztve szem előtt azt, hogy legjobb, ha a vendégkoszorú ebédre hivatalos, de csak vacsora után búcsúzik el a szíves háziaktól.” (Papp, *Tündérlak Magyarhonban*, i. m., 14.) A „közmondásosan szíves” vendéglátás toposza Badics narratívájában is megjelenik – mindenekelőtt Szabadka, illetve a város lakosságának „több mint felét” érintő szállási életforma vonatkozásában: „legnagyobb élvezete a gazdának, ha vendégét megtöltheti, vagyis alaposan eláztathatja; hadd emlegesse meg, hogy Szabadkán járt! Vendég pedig sok és gyakran jár itt, sőt alig múlik el hónap, hogy néhány külföldi is meg ne forduljon, főképp lóvásárok idején.” (Badics, i. m., 592.) Érdeemes megjegyezni, hogy a régió Európaszerte híres, sok látogatót vonzó lóvásárai gyaníthatóan nagy szerepet játszhattak a bácskaiakkal kapcsolatos sztereotípiák széles körű elterjedésében. A vendégfogadás aktusa egyébiránt – miként az Badics etnográfiai leírásából kiderül – a módos bunyevácoknál jóval szerényebb körülmények között élő sokác közösség életében is komoly presztízsertékekkel rendelkezett: „Míg a disznóhúsban tart, addig csak van jó falat; de azontúl, tavasztól ősziig nem igen látnak húst. Ezért a mulatozás is kevesebb náluk, bár egyébként vendégszerető s jó szívű nép. Ha evés idején érkezik valaki hozzájuk, a legszegényebb is asztalhoz erőlteti a vendéget [...]” (Uo., 603.)

A „korhely” bácskaiak

„Az egész világon tudniillik nincs olyan elragalmazott vidék, mint a miénk. Az országban azt hiszik, hogy nálunk a társadalom legkülönbözőbb rétegei folyton isznak, s a bácskai ember még sétálni is úgy sétál otthon, ahogy Marienbadban szokott a fürdővendég: tudniillik poharat tart a kezében, és minden húsz lépés után iszik egy-egy kortyot. Haj, micsoda rágalom ez! És mégis milyen elterjedett. És mindez csak azért, mert Magyarországon még nem foglalkoznak eléggé a természettudományokkal. Különösen a geológiával. Rágalmazni

21 A Budapesti Hírlap szerzője Iványi István (a Szabadka Szabad Királyi Város története [1886, 1892] című monográfia szerzője) adataira támaszkodva írja a következőket a bunyevác etnikumot bemutató tárcájában: „Ezen elbizakodottságban, mely jellemvonása a bunyevácoknak, leli magyarázatát az esztelenséggel határos költekező kedve is. A különben igénytelen és edzett bunyevác gazda fényűző lesz, ha azt hiszi, hogy reprezentálnia kell.” (A bunyevácok, Budapesti Hírlap, 1892. november 18., 1–2.)

azt tudnak, hanem a geológiával nem foglalkoznak” – reagál Papp a századforduló környékén minden bizonnyal leggyakrabban visszatérő bácskaiakkal kapcsolatos sztereotípiára, melyet aztán – nem kevés humorral – „geológiai törvényként” interpretál (Papp, *Tündérlak Magyarhonban*, i. m., 6–7.). Az ivásra, illetve mulatozásra való hajlam toposza, mely nyilvánvaló összefüggésben áll a „magyar Gascogne” képzzel, gyakorlatilag elengedhetetlen alkotóeleme ekkortájt a részint vagy egészében a térségben játszódó (vagy legalábbis bácskai szereplőket felvonultató)²² irodalmi szövegeknek. A *rátótiak* elbeszélője pl. – a *Tündérlak Magyarhonban* prologusának részletében imént idézett gondolatmenetével összevethető – humoros-szatirikus okfejtést szentel a szövegben megjelenített kisváros borfogyasztási szokásainak: „A bor. Ezt szintén jogunk van a rátótiak környezetébe beleszámítani, mert ő ott van minden művelt család asztalán. A rátótiak különben soha se rajongtak a nagy alkoholtartalomért, hanem inkább csak az abszolút mennyiséget tartották mindig szem előtt. Ebben a tekintetben azonban oly rikordokat értek el, hogy a leghíresebb borvidékek is szégyelhetik magukat Rátót mellett. A rátóti bor egyébiránt idegennek csak használati útmutatás mellett adagolható, mert aki járatlan a dologban és behunyt szemmel talál inni, az legelőbb is az eczetiparra fog gondolni s csak hosszabb kínos pauza után jut majd eszébe neki Noé, meg mindazon legendák, amelyek a szőlővesszőről szólnak. Ez pedig mégis csak levonna valamit az élvezetből. A rátóti bor tehát bizonyos feltételek mellett (a szemet nyitva tartani, az eczetiparra nem gondolni, stb.) egészen jó és hivatásszerű.” (Papp, *A rátótiak*, i. m., 5.)

Az *Osztrák–Magyar Monarchia* írásban és képben Bácska-fejezetében az ivás mint közösségi gyakorlat jelenik meg, elsősorban a bunyevácok (a bácskai magyarság által is elsajátított)²³ népszokásai kapcsán. Badics tanúsága szerint a bunyevácok között komoly tekintélynek örvendett „a borívó tehetség”: míg a lányok szépségükkel, esetleg ruházatukkal tűntek ki, addig a legények „szép lovuk” mellett leginkább ezzel az adottsággal vívhatták ki a közösség elismerését (esetükben tehát az ivás nem kizárólag a tiszteletadás, hanem a versengés eszközeként is szolgált). A virtus bizonyítására, illetve általában véve a féktelen mulatozásra a lakodalmak mellett a keresztelők, sőt a halotti torok is kiváló alkalmat nyújtottak – ezek záróakkordja rendszerint az ún. *pratizás* volt: „S az ivásra bőven van alkalom, mert a bunyevác szereti a társas mulatságot; ilyenek a kolo (körtáncz) a prélo (fonó) meg a díván (beszélgetés),

▼

22 Lovik Károly *A kertelő agár* (1907) című kisregényében pl. az agarászó bácskai urak marginális szerepe lényegében abban merül ki, hogy derűre-borúra meghúzzák csutorájukat: „A bácskaiak kémszemlére indulva, öntudatos megvetéssel nézegettek az ellenfeleket – lent még havon is agarásznak, s rókát fogatnak –, aztán megnyugodva tértek vissza a maguk kalickájához, s egyet hörpintettek a csutorából. Ezekről a kuvaszokról nem kell tartani.” (Lovik Károly, *A kertelő agár*, Budapest, Noran, 2002, 5.) „A kényelmes bácskai urak cifra bundáikban a dombra vonulnak föl, s messziről csak annyit lehetett látni, hogy hébe-hóba valamit az ábrázatukhoz emelnek. Úgy hiszem, egyszer a látócsövet, máskor a csutorát.” (Lovik, i. m., 8.) stb.

23 Lásd „A bunyevácoktól a bácskai magyarok is nem egy szokást sajátítottak el, az eredeti elnevezésekkel együtt. Ők is járnak matericát és ocát köszönteni, karácsonykor tartanak polozsájt, a pratizásban sem hátrálnak meg, a trojanicákat pedig épp úgy győzik, mint a bunyevácok.” (*A bunyevácok*, i. m., 1–2.)

melyek a szerbeknél is divatosak, csakhogy ezek dudaszó, a bunyevácok pedig tamburások zenéje mellett mulatnak. Nagy multságokra szolgáltatnak alkalmat a keresztelők (babine) meg a halotti torok (podusje) is, a mikor éjfélutánig el szoktak mulatni, aztán tovább pratiznak. A pratizás kísérést jelent; a társaság legérdemesebb tagját t. i. haza kísérik, s ott fölvertén a háznépet, folytatják az evést-ivást, aztán megint tovább pratiznak a társaság más-más tagjához, míg csak meg nem virad.” (Badics, i. m., 595.)

A századforduló táján népszerűvé válik az a narratíva, mely a régió vonatkozásában egyén és közösség pusztulását a mértéktelen ivás és mulatozás következményeként határozza meg,²⁴ ezzel párhuzamosan ugyanakkor megjelenik a térség lassú civilizálódásának képzete is. Iványi pl. a *Szabadka Szabad Királyi Városa története* második kötetében (1892) finom gúnnyal nyilatkozik a bunyevácok borfogyasztási szokásairól,²⁵ leszögezi ugyanakkor, hogy a társas ivás kultúrája valamelyest konszolidálódott a század második felében: „1848 előtt még nagyobb mértékben folyt a mulatozás; nemcsak sokáig, de folytonosan ittak; némelyik rá sem ért kijózanodni, már új multság kezdődött; sokat elbírní, dicsőség volt, amivel az illető hírre kapott; még most is 3–4 pohárral (trojanica) egyszerre köszöntenek egymásra, de régebben többel is; s pedig nem is csak bort, hanem féktelen jó kedvükben sokszor ihatatlan folyadékot is hajtottak le torkukon. Ami esztelenséget részeg fővel kigondoltak, meg is tették mindjárt. Egy-egy elázottat teknőbe fektetvén úri társai a latin temetési énekeket (circumdedeunt) mondták el fölötte, erre kis port és földet vetettek reá és kitétek a téli hideg éjszakában az árokba. A cselédek józansága akadályozta meg, hogy gazdáik kedvtelésének szomorúbb következményei nem lettek. Máskor meg a kazal szalmát gyújtották meg egy ivópajtásukra, aki abba bujt el mámorával. Ismét más kicsapongó jó kedvében a kéményről köszöntötte fel a társaságot, a másik meg a kútba ereszkedett és onnan felelt reá stb.” (Uo., 594.)

Miként azt már említettük, a *Tündérlak Magyarhonban* elbeszéléseiben nem jelennek meg a bácskaiak féktelen dorbézolásai, ennélfogva pedig a társas ivás jellegzetes színterei (kocsmák, vendéglők, kávéházak, báli termek stb.) is háttérbe szorulnak. Ez utóbbi alól kivételt képez *Az utolsó stáció* című novella, melyben a Vörös Ökör kávéháza fontos esemény helyszínévé válik – itt csap össze ugyanis a tiszadobokai értelmiség és a mezővárosban állomásozó zászlóalj tisztí kara: „Egyébiránt gyakran töltötték estéiket a Vörös Ökör biliárdtermében, és szerényen vártak a kedvező alkalomra, amidőn majd fölkarolja őket a dobokai közönség. Az alkalom egy böjti éjszaka volt, midőn fönt az emeleten a Vörös Kereszt javára rendeztek közva-

24 Érdemes idekapcsolni Csáth Géza Bácska (1809) című novelláját, mely az Élet című hetilapban látott először napvilágot. A naplőbejegyzések alkotta szöveg elbeszélője, aki Trencsén-Szent-Mihályról érkezik a bácskai kanizsára, a történet végén – megelégedve környezeté önpusztító életformáját – maga mögött hagyja az őt befogadó közösséget.

25 Lásd: „Semmiféle összejövétel nem gondolható bor nélkül; annál kevésbbé, mert soknak épen ez a célja.” „[...] a bunyevácok is összejönnek krvatyára, azaz, hogy magukban is a vért szaporítsák; s ekkor sok vörös de más színű bort is isznak. Még a halotti tor (podusa) is csak sok bor mellett tartható.” „E szép hadjáratban kaputosok is jártasok, és magyarok is eltanulták.” (Iványi István, *Szabadka Szabad Királyi Város története*, II, Szabadka, Bittermann József Könyvnyomdája, 1892, 593.)

csorát, és így előre látható volt, hogy kórházi esetekkel fog végződni a dolog.” (Papp, Tündérlak Magyarhonban, i. m., 31.). A végeláthatatlan mulatságok leírásainak – más szerzők által maradéktalanul betöltött – hiánya²⁶ nem jelenti azt, hogy a bácskaiak ivásra való hajlamának toposza kizárólag a ciklus prologusának gondolatmenetében kapna meghatározó szerepet: több olyan novellát is találunk pl. a szövegegyüttesben, melyben a romlás, illetve valamilyen konkrét veszteség a mértéktelen alkoholfogyasztás okozataként jelenik meg. A 18. század végén játszódó *A numerus claususról*²⁷ bácskai urai, Csórits és Kuntits egy borgőzös bécsi éjszaka miatt esnek el annak lehetőségétől, hogy nemesi oklevelet kapjanak, míg *A két Uderszki fiú* lengyel apától és bunyevác anyától származó – egyazon lány kezéért versengő – testvérei, Kázmér és Szaniszló egy hordó lengyel pálinkára váltják boldogságukat: „Erre a botrányra emlékeznek még ma is, midőn Kázmérnak már a keze reszket, Szaniszlónak meg a nyaka. Az aljas rokon mindent elbeszél a kaszinóban, és többé nem mert a Mari kisasszony szeme elé kerülni a két Uderszki fiú: a lengyel pálinka elvágta a boldogulás útját. Házuk azóta mind omladozóbb, arcuk azóta mind több ránctól boronáltabb. Mindent elvitt a meggynek és az ánizsnak ama sajátos keveréke.” (Papp, Tündérlak Magyarhonban, i. m., 54.). Érdeemes továbbá megemlíteni azokat a szövegrészeket, melyekben az iváshoz – talán kevésbé kézenfekvő módon – az exkluzivitás képzete társul. Az *utolsó stáció* főszereplője, Fogh Péter csak abban az esetben hagyja el szemlélődő pozícióját, ha meglátogatja Kovács Mór tekintetes urat, páratlan szeszesisital-gyűjteménnyel rendelkező barátját, míg a *Nikánor* fogsága élvhajhász kolostorfőnöke – miután a címszereplő kihúzza a csávából – pálinkakülönlegességgel kínálja az ifjú diakónust: „Azután kinyitott a főrisztelendő úr egy szépen faragott szekrényt, melyet rendesen csak a maga számára szokott kinyitni. Most kiemelte a hetvenesztendős szilvapálinka üvegét, és mindenekelőtt töltött Nikánornak.” (Uo., 63.)

A „fölszín alatti” Bácska

„... De a Kárpátoktól Adriáig azért folyton mosolyognak rajtunk, és nem tudják, hogy a fölszín alatt mi van nálunk!... Mi van a fölszín alatt a Bácskában?!... Haj, ha ők azt tud-

▼

26 Ezzel kapcsolatban érdemes feleleveníteni a Giroflé és Girofla nyitófejezetét, melynek első mondatai így hangzanak: „József napja Rácárokszálláson rendesen egy hétig szokott tartani. Horváth Jóska ugyan, a házassága óta, roppantul megkomolyodott, de ilyenkor, egyszer egy esztendőben, kidühöngte magát. Máskülönben nagy csöndességben élt a csöpp asszonykájával, s akik jogász korában ismerték, el se hitték volna róla, hogy olyan kitűnő főszolgabíró váljék belőle. De a régi Horváth Jóska nem veszett el végképpen; a leányzó nem halt meg, csak aludt. És koronként föltámadt. Hogy mennyire föltámadt, arról minden egyes alkalommal három hétig beszélt Szilas és Bodrog vármegye.” (Ambrus Zoltán, *Giroflé és Girofla*, Budapest, Fapadoskonyv.hu., 2011, 58.)

27 Hasonlóan a Fürdői levelekhez, *A numerus claususról* (mely egyébiránt az Országos Hírlap 1897-es évfolyamának karácsonyi különszámában látott először napvilágot) is részint a levélregény műfaji tradícióját hozza mozgásba (Kucserka, i. m., 486–492.).

nák!...” (Uo., 8.) Papp (játékba hozva a romantika egyik jellegzetes toposzát [Bence Erika, *A Bácska-élmény változatai és motívumai Papp Dániel Tündérlak Magyarhonban című novelláskötetében* = *Virtuális irodalomtörténet*, i. m., 48–49.]) egy tündérkastélyról szóló „legenda” felelevenítésével érzékelteti a „fölszín alatti” Bácska létezését – e varázslatos föld alatti világ, melyre a dobokai pusztán eltévedt komiszáros és legénye talál rá egy viharos éjszakán, a történet tanúsága szerint kizárólag a bennszülöttek számára érhető el, a kívülállók előtt rejtve marad: „Hogy is kaparná ki azt idegen patkó?!... A Pegazusnak, a patkónak odavalónak kell lenni, hogy a füvek és nádasok alatt megtalálja a tündérkastélyt. Mert az megvan nálunk [...]” (Papp, *Tündérlak Magyarhonban*, i. m., 9.) A bennfentes-kívülálló ellentét, illetve a határátlépés aktusának megjelenítése a térség vonatkozásában nem egyedülálló a századforduló irodalmában: A Gyurkovics lányok kerettörténetének fővárosi narrátorszereplője, aki egy keresztelő okán utazik a Szerémségbe, s találkozik ekkor egykori gimnáziumi osztálytársával, a bácskai identitást megtestesítő Horkay Ferivel, rövid időn belül beavatást nyer a délvidéki életvitel nexusaiba, elhagyva ezzel kívülálló pozícióját. (Schranz Áron, „Hetén, mint a gonoszok”. *Keletkezéstörténet, narráció és műfajiség*. Herczeg Ferenc: *A Gyurkovics-lányok*, Irodalomtörténet, 2019/2, 162–163.) Hasonló folyamat megy végbe Csáth Bácska című novellájának cselekményében is, azzal az alapvető különbséggel, hogy a szöveg elbeszélője – miután a kanizsai értelmiség sorai közé fogadja – megcsömrlik közössége életvitelétől, s jövődöbelije kérésére („Utálja a várost, a sok borszagú férfit, az örökös evéseket és ivásokat, szeretne máshová menni”) [Csáth Géza, *Bácska*, Élet, 1909. július 11., 40.]), úgy dönt, visszatér Trecsén-Szent-Mihályra.

Az a tény, hogy az imént említett regionális történetekben Bácska olyan térségként reprezentálódik, ahol az idegenből érkezőnek beavatást kell nyernie, vélhetően összefüggésben áll a régióval kapcsolatos, a századforduló környékén meglehetősen elterjedt aranyorképzettel.²⁸ A délvidéki régió a dualista korszakban az ország egyik legígéretesebben fejlődő térsége volt (Gulyás László, *A Délvidék regionális fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái* = *A Délvidék történeti földrajza*, szerk. Kókai Sándor, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék, 2006, 56–57.), ami talán magyarázatul szolgálhat arra, hogy a „haza éléskamrájának” is nevezett Bácska bizonyos szövegekben mint Kánaán vagy Eldorádó jelenik

▼
28 „A nagyméltóságú miniszter úr tehát teljesítette kérésemet, áthelyezett a kanizsai polgári fiúiskolába. Végre csakugyan eljutok Bácskába, ahová egész életemben vágytam, mint a török Mekkába. Elvégre mi öröme lehet az életben egy polgári fiúiskolai tanárnak. Igazgató ügyse lesz belőlem. Legalább éljek abban a környezetben, amely a legrokonszenvesebb. Még ma becsomagolok, holnap búcsuzások, holnapután este már Kanizsán vagyok” – olvashatjuk a Bácska első naplóbejegyzését (Uo., 35.). Ugyan a novellában Bácska végsősoron a romlás színtereként jelenik meg, ez azonban – mint azt láthatjuk – ellentétben áll az elbeszélő a régióval kapcsolatos előzetes feltevéseivel.

meg.²⁹ A térség első számottevő irodalmi reprezentációi közül mindenekelőtt a „Gyurkovics-trilógia” kapcsolható össze a Bácskával kapcsolatos képzetek ezen típusával, ami a korabeli recepció tükrében is megfigyelhető – Péterfy Jenő például a következőket írja a bácskai dzsentrik Herczeg által megkonstruált, jóformán problémamentes világról a sorozat második kötetének szentelt bírálatában: „Tejjel-mézszel folyik az ország, melyben laknak, hol tánc, kártya, széptevés, vadászat, zálogházi rövid kellemetlenségek, vidám párbajok, jókedvű kalandok iskolájában nő fel az ember. [...] A Bácska egy új Ookotaia, hol még a dologtalan boldogság uralkodik, s minden visszasság a tréfa és élc szögében törik meg. Egy felhőcske sem úszik e vidám gentry-világ egén [...]” (Péterfy Jenő, Herczeg Ferencz. *A Gyurkovits-fiúk*. Buda-Pest, 1895. Singer és Wolfner, Budapesti Szemle, 1895/226, 138.) A térség „aranykorával” kapcsolatban érdemes továbbá utalni Hunyady Sándor a *Családi album* (1934) című önéletrajzi regényének egyik mozzanatára is: mivel az első világháború, illetve az azt követő trianoni békeszerződés megtörte a délvidéki régió szerves fejlődését (Gulyás, i. m., 57.), jelképes, hogy Hunyady elbeszélésében a szarajevói merénylet híre vet véget az elbeszélő bácskai idilljének („Nem olyan atmoszféra volt ez, amelyben falun lehetett volna maradni. Elpárologtam, mielőtt észrevették volna.” [Hunyady Sándor, *Családi album*, Budapest, Kossuth, 2015, 146.]).

A „fölszín alatti Bácska” képzete – szemben a prolóógus többi toposzával – aránylag nehezen egyeztethető össze a térség szövegegyüttesben megjelenített képével: úgy tűnik, mintha a „legenda” tündérkastélya, mely Papp narratívájában az *odavalóság*, a szülőföld iránti szeretet révén válik hozzáférhetővé, a befogadó előtt is rejtve maradna. Ez a burkoltság implikálja a következtetést, miszerint Papp címadását esetleg ironikus gesztusként kéne értelmezni.³⁰ Akárcsak az előszót, természetesen a ciklus novelláit is áthatja Papp játékos iróniája, nem szabad figyelmen kívül hagyni ugyanakkor, hogy a prolóógus modalitásának másik kulcsfontosságú komponense, a szülőföld iránti nosztalgia is érzékelhető az elbeszélésekben – mindenekelőtt a szövegek a régió természeti környezetét megjelenítő részleteiben: „Május elején gyönyörű napok jártak, és ha a kapisztránus-laktanya ablakán kihajoltak a katonák, érezni lehetett a füzesek illatát, melyet a bácskai partokról hordott át a szellő. E fázós, nedves szag elterjedt a napon, és beosont a tisztí ebédlő boltívei alá; a szellő ott megborzosolta a vén gránátos süvegeket, és Kren alezredes ekkor azt mondta, hogy ez a körülmény léghuzamot jelent, jó lesz hát betenni az ablakokat.” (Papp, *Tündérlak Magyarhonban*, i. m., 36.) Az elbeszélés nosztalgikus tónusa mellett Papp csodákra

29 Badics pl. mindkét említett kifejezést használja Bácska vonatkozásában: „Valóban az általános jóllét a Bácskát igazi paraszt Eldorádóvá teszi, s azzá tette már a régi időben is, mert itt kezdettől fogva a parasztbirtok volt többségben s a földesúri viszonyok egészen másképp alakultak, mint egyebütt.” (Badics, i. m., 584.) „Ez a Bácskának legáldottabb vidéke, valóságok Kanaánja.” (Uo., 607.)

30 A kötet Vidám bácskai történetek alcíme (mely mintha még kevésbé állna szinkronban a ciklus elbeszéléseivel) is ezt a feltételezést erősíti.

nyitott látásmódja (Kovács Krisztina, *A modernség helyei a magyar irodalomban = A genius loci. Irodalom és építészet*, szerk. Kollár Árpád – Tamáska Máté, Budapest, Martin Opitz, 2019,) is előhívhatja az olvasóban „a fölszín alatti Bácska” képzetét. Miként arra már utaltunk, ez a tényező a kötet nyitónovellájában (*A zsárkováci tölgyek*) is cselekménykonstruáló szereppel bír, legmarkánsabbban azonban a ciklus utolsó, *A csúnya Euthym* című elbeszélésében jelenik meg.³¹ A történet címszereplője, az előnytelen külsejű ortodox kispap, Euthym előbb ugyan határozott kosarat kap választottjától, a szép Nádiától, ám miután egy baleset következtében elveszíti jobb lábát – túllépve a racionalitás szabta korlátokon –, váratlanul mégis elnyeri a lány kezét: „Ekkor Nádia, a szigorú apa beleegyezésével, már Euthym mellett ült a lócán, és kerek fejecskejét odatámasztotta a kinőtt vállra. S ők később együtt álltak az oltár előtt, szép kék és piros selymekkel letakarva, és fejük fölött megcsendült a lakodalmi harang, messze kis falvakba, régi jó barátoknak hirdetve, hogy az Isten a csúnya Euthymnek is adott feleséget. Mert ő valóban nagyon csúnya lehetett, ha az Isten ezért a kegyelemért elkért tőle egy lábat.” (Papp, Tündérlak Magyarhonban, i. m., 119–120.)

Befejezés

„Magam is elhülök kissé, hogy ezt leírom, de ideje, hogy a maga értékére devalváljuk azt a híresztelést, amelyet sikkes novella- és tárcairók terjesztettek el Bácskáról. Ideje, hogy megundorodjunk attól, hogy mások rózsákat szórjanak a mocsárba. Ideje, hogy lássunk. Látnunk kell ezt a kopár és mérges földet vigasztalanul, félszegen és meztelenül. Jöjjön egy író, aki nemcsak adomákat mond a bácskai kedélyről, de valamit nagyot mer és akar. Itt ezer és ezer új tárgy várakozik rá. [...] Csehov legyen, aki a miénk, egy író, aki úgy lát, mint még senki, egy író, aki új és magyar” – olvashatjuk Kosztolányi már idézett, *Alföldi por* című publicisztikájában (Kosztolányi, i. m., 381.), melyben a szerző a régiót idealizáló/romantizáló irodalmi tendencia helyett³² egy – a hitelesség igényével fellépő – regény megalkotását szorgalmazza. Kosztolányi azzal, hogy az általa hamisnak ítélt Bácska-kép elterjedését adomázgató fővárosi írónak tulajdonítja, illetve, hogy a már említett „bácskai por” kapcsán leszögezi, „az embernek csak két hétig kell pácolódnia ebben a sajátos bácskai atmoszférában, hogy felfedezze ezt a különös elementumot” (Ua.), mintha azt sugallná, hogy a régió realitását megragadó alkotások hiánya elsősorban a bácskai viszonyokban való járatlanság következménye lenne. Ugyan

▼

31 Minden bizonnyal nem véletlen, hogy Papp ezt, a „fölszín alatti Bácska” realitását exponáló novellát helyezte a ciklus végére, ennél fogva ugyanis az elbeszélések alkotta struktúra ismételt összhangba kerül a prologus gondolatmenetével.

32 Felmerül a kérdés, van-e annak különösebb jelentősége, hogy ezeket a tendenciákat Kosztolányi kisprózai műfajokkal tártsítja (lásd „Magam is elhülök kissé, hogy ezt leírom, de ideje, hogy a maga értékére devalváljuk azt a híresztelést, amelyet sikkes novella- és tárcairók terjesztettek el Bácskáról.” [Ua.]).

a századforduló Bácska-képéhez valóban hozzátartoznak a térséget, illetve az itt élők mindennapjait eszményítő képzetek, s ezek nyilvánvalóan összefüggésbe állíthatók a régiótól vett fizikai távolsággal, illetve az ebből fakadó (esetleges) felületességgel, Bácska első számottevő irodalmi reprezentációi – szemben Kosztolányi intenciójával – a térséghez való viszonyulás tekintetében heterogén szövegkorpuszt alkotnak, sőt, talán azt is kijelenthetjük, hogy többségében nehezen egyeztethetők össze az *Alföldi porban* elmarasztalt irodalmi tendenciával. A tanulmány fókuszába állított *Tündérlak Magyarhonban* pl., mint azt láthattuk – többek között Papp sajátos, bennfentességet és kívülállást ötvöző biográfiai pozíciója, illetve a játékos irónia és a szülőföld iránti nosztalgia közötti ingadozás révén –, páratlanul ötvözi a századforduló táján legelterjedtebb, esetenként ellentmondásosnak tűnő Bácska-toposzokat.

„És bizonyos tekintetben mindig rúgnak hátulról” – Füst, Karinthy és Weöres vulgáris apróságai

1.

Szóra bírt egy nem köszönő, hanem csökönyösen hallgató kisgyereket Füst Milán: „Mondd azt, hogy taknyos M.[ilán] bácsi – biztattam a kölyköt. Amire persze bol-dogan kiáltott föl: »Taknyos M. bácsi« [...]” A gyermek anyja neheztelt mondván, hogy „[egy] gyereknek hozzá kell szoknia a társadalmi kötelezettségekhez,” vagyis köszönnie kell, az édesanya „rendkívül ostoba”, Füst szerint „[m]inél később kell a társadalmi konvenciók nyűgével megkötözni szegényes szabadságukat.” Emiatt háborog Füst a gyereknevelés kapcsán, hiszen a nem éppen ildomos, kissé durva taknyos szó használata kevésbé zavarta a kisfiú anyját.¹ Az efféle kötelezettségek betartására a költő Füst ügyelt is a maga módján. Lírájának egyik nevezetes darabjában mondja a költői én: „Kezdetben vélem akkor láthatatlanúl / Cívódtak démonok [...]”, ezek azután szidják és „testetlen ütlegekkel” ütni kezdik. Egyikük pedig „[oly] testrészét mutatta, mely már ki sem mondható [...]”²

A ki nem mondható szavak egyedei a társadalmi csoportok nézetei, hiedelmei folytán az idők folyamán kimondhatóvá is válhatnak. A XVII. századi précieux-ök a francia szalonokban manapság érthetetlen tilalmaknak, szokásoknak megfelelően csevegtek; szóhasználatuk egyik sokszor említett példája a száj bútorzata, ezzel a társaságban meg nem nevezhető ’fogak’-at kellett elkerülni. Az efféle, többnyire mesterkelt, kényeskedő és finomkodó, körülíró metaforákkal élő nyelvezet a Cathérine de Vironne, majd mások körei révén terjedt. A précieux irodalmat Molière színdarabja tette nevetségessé 1659-ben (*Les précieux ridicules*, ’Kényeskedők’), bár a stílusjegyek később is észlelhetők.

2.

A korabeli (polgári-értelmiségi) társasági beszédmód szóhasználatára jellemző esetet mond el Kosztolányi felesége (Harmos ~ Görög Ilona) egy történetet

¹ Füst Milán 1967. Még egy emlékezés Kosztolányi Dezsőről. In: Emlékezések és tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 60–73. 61.

² Füst Milán: A részeg kalmár. Nyugat 1911. IV, 2: 175–177. (= Őszi sötétség, 3.)

Karinthy Frigyesről, amely szerint egy zsákügynök (!?) Karinthyéknál felejtette aktatáskáját vagy ezer prospektussal. Karinthy és felesége, Böhm Aranka „[...] valamennyit keresztül-kasul teleírták egyetlen olyan szóval, amely nemigen használatos például a napilapok, akár iskolakönyvek hasábjain, s a világtörténelemben is csak Cambornne tábornok révén került.”³ A XX. század eleji magyar társadalom bizonyos műveltségű köreiben általánosan használatos volt a napóleoni háborúk katonájának neve a *merde* magyar megfelelőjének elkerülésére.

Karinthy Frigyes éppen barátjának, Füstnek irodalmi paródiájába ír olyan körülírást, amilyennek vulgáris változata „ki sem mondható”. Füst egyik versében⁴ költői én panaszait sorolja, már első szakasza lírájának mintázatául is vehető, a teljes szövegmű szonett alakú és rímelésű, az élőbeszéd hanghordozását követő, helyenként jambikus lejtésű (*sarokba meghuzódom*) – mint nem egy francia és német zsoltár is –, továbbá a témának megfelelő, emelkedett hangnemű felütéssel, auktattal (*Ó Uram, engem bántanak*):

„Ó Uram, engem bántanak – – –
Csendes vagyok, félek, kis helyre, sarokba meghuzódom
És utánam jönnek, üszkösbottal szurkálnak szörnyű módon,
Fázékony testemmel jeges vízbe rántanak – – –

Ó Uram, én mozogni nem kívánok – – –
Én pici helyen dideregve ülni akarok, én komplikációktól félek:
S tiszta ruhámmal, ujjaimmal ragadós mézfürdőbe lök az Álnok
És kijövök és piszokban élek – – –

Én sírni sem akarok: és szemeim
mély kútjai a vizet zuhogva ontják – – –
Én más lehetőségét útalom s gyakorta mosom kezeim – – –

Mért kell hát érintkeznem, mért kell élnem, mért nem bontják
Hús, tiszta, örök-ágyam tiszta angyalok? – – –
Vagy mért, hogy ebszájjal magamtól mindenkit el nem marhatok? – – –”

Karinthy szövegművének címe is – Epigramm – ironikus allúzió, van ugyan Füstnek Epigramma című verse,⁵ ez terjedelmesebb a fenti Zsoltárnál. Karinthy az

▼
3 Kosztolányi Dezsőné 1988. Karinthy Frigyesről. Múzsák Közművelődési Kiadó, h. n. [Budapest.] 106.

4 Füst Milán: Zsoltár. Nyugat 1909. II, 8: 417.

5 Nyugat 1909. II, 18: 299.

epigramma szót rövidebb, régiesebb alakban használja, ezzel mintegy ellentéttel utalva a verssorok hosszára, amelyet a parafrázis sorainak föltüntetett számozása erősít. A Füst-(szabad)versek a korban szokásossal szemben legtöbbször rendkívül hosszúak, ezért is gúnyolták rendszeresen Borsszem Jankó című (élc)lapban már első versei megjelenéseinek idején:

„Nr. 7. Füst, a papirkereskedők réme
Füst Milán papirkereskedésekben tanyázik,
Hacsak rágondol az ember,
Már akkor is fázik.
Mert, ahol papírszagot érez,
Rögtön odaoson
És végignyújtózkodik a papiroson.”⁶

Ízetlen gunyorosság érződik a költő nevével kapcsolatban többször is – egyébként a költő apja után a *Fürst* nevet kapta, keresztnéve Milán Konstantin, a *Milán* biztonnyal apjának Obrenović Milánnal (akkor trónörökösrel) való kapcsolata révén lett, akinek Fürst Márton fiatalkori mulatozó társaságához tartozott –:

„Dr. P. E. (Budapest.) Nincs hozzá elég terünk, hogy állandóan utánanyomassuk a »Nyugat« verseit. Elhisszük önnek, hogy az az új sörényes, akire ön felhívja figyelmünket, valami »Füst Milán« (Az angyalát, de takaros neve van!) a »Nő dicsérete« című legfrissebb torzszülöttjével bizvást pályázhatna a B.[orsszem] J.[ankó] csodabogár-derbyjére; de ez nem ok arra, hogy mi publikáljuk. Köszönet.”⁷

Még 1930-ban is tollára vette a lap a költőt (, aki egyébként dohányos, egyszer derekára csavarva szűzdohányt is csempészett Dubrovnikból, amint Déry Tibor⁸ részletesen leírja):

„– Nikotinmámorban írta: Nikotinódi Füst Milán –
Mit bizonyít az új cigaretta,
Az illatos, karcsú „Éva”?
Azt, hogy Ádám is szeretta,
Mint ezt tudjuk több ezer éva.”⁹

▼

6 Az állatkerti katalógusból. Borsszem Jankó XLV. 22 (= 2321): 4. 1912. jún. 2. – NB. Ugyanitt olvasható Osvát Ernő denunciálása: „Nr. 8. Osvát, a veszedelmes ragadozó – Serdületlen gyermekeket | Kínozt, nagyokat nyerve [...]”

7 Szerkesztői üzenetek. Borsszem Jankó XLIV. 7 (= 2201): 15. 1910. febr. 13.

8 Déry Tibor 2007. Ítélet nincs. Ciceró Könyvstúdió, h. n. [Budapest.] 167.

9 Borsszem Jankó; A nikotin óskora LXIII. 22 (= 3164): 23. 1930. jún. 8.

Karinthy Füst-paródiája¹⁰ a következő:

1. sor Jaj, uram, engem bánthanak.
2. sor Nekem hideg nyállal kenik a homlokom is.
3. sor És bizonyos tekintetben mindig rúgnak hátulról.
4. sor Jaj, roppant hideg hagymákat eszek.
5. sor És nekem kezeim ragadnak.
6. sor Jaj, tele van a föld bélülről kukacokkal.
7. sor És most jut eszembe, hogy az ember nem él örökké.
8. sor Jaj, istenem, szerkesztő úr, mit tetszik szólni hozzá, hogy az ember meghal.
9. sor És fekete földben sötét homokot eszik ragadós gombócokba összeragadva.
10. sor Jaj keserű így az élet azér' mondom szerkesztő úr kérem, borzasztó nehéz az ember élete itt ezen a földön, bizony, s a súlyos angyal letorpad.
11. sor S fáklyáját lefelé fordítja.

Karinthy a parafrázis bevezetőjében ugyancsak kitér a hosszú verssorokra és némi célzással a *Füst* 'füst' névre is, mindkét esetben groteszk fölépítésű szellemességgel.¹¹ Utóbbinál a **Nyugat körül lebegett* kétértelmű szerkezet ('Füst Milán lebegett' ~ 'füst lebegett') is mutatja ezt különösen az élclap hasonló kitétele mellett: „1. Füstnélküli kávéházat. 2. Füstnélküli lámpát. 3. Füst Milán nélküli Nyugat-ot.”¹² A távköltési világbajnokság, a spulnira csavart verseknek a kritikusok általi lebonyolítása és a többi groteszksége mind Karinthy-lelemény:

„Hosszú ideig a »Nyugat« körül lebegett, mígnem a szerkesztő feltalálta a Füstnélküli Nyugatot, azóta csak gyéren jelentkezik. Az 1905-ik olimpiai versenyen egy 35,04 méteres verssorával ő nyerte meg a távköltés világbajnokságát. Első versei spulnira csavarva jelentek meg, kritikusai még nem végeztek a lebonyolítással, s így verssorainak még csak elejét ismerjük, hátulról visszafelé: állítólag így van értelmük. »Aggok a hideg vízben« című drámájának alapgondolatát a leküldött bányászoknak még eddig nem sikerült felhozni. Jelenleg egy hosszabb verssoron dolgozik.”¹³

A Karinthy-parafrázis harmadik sora szinte hivatali nyelvi fordulattal kezdődik: bizonyos tekintetben, amelyhez meglepő a *rúgnak hátulról* fordulat. Az egész szövegmondat elegáns elkerülése a *fenékebe* ~ *seggbe* rúg vulgáris szerkezeteknek épp-

▼
10 Karinthy Frigyes 1956. Cirkusz. Válogatott írások. I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó. I: 436.

11 Vö. Büky László: A groteszkíró Karinthy. In: Karinthy és a nyelv. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2020. 97–105.

12 Anélkül, amivel. Borsszem Jankó XLIV. 42 (= 2288): 7. 1911. okt. 15.

13 Karinthy Frigyes 1956. Cirkusz. Válogatott írások. I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó. I: 436.

úgy, mint Cambronne tábornok nevének használata a merde helyett, ugyanakkor a Füst Milán-i versek emelkedettségének finom lefokozása köznapibb stíluszintre. Ugyanezt teszi Karinthy a *Jaj, istenem, szerkesztő úr, mit tetszik szólni hozzá* kezdetű szövegrésszel és a *Jaj keserű így az élet azér' mondom szerkesztő úr kérem* indításával is. Az alább olvasható *Szépen megyek én haza, szerkesztő úr!* élcslapbeli kitétel mutatja, hogy Füst Milánnak Osváttal, a Nyugat (sokáig meghatározó) szerkesztőjével, „halálos barátjával” való kapcsolata¹⁴ – a legendák szerint Osvát Ernő tanácsolta Füstnek, hogy verseket írjon – többek előtt ismeretes lehetett. Nyilván innen az élcslap szösszenete:

„Füst. – Szépen megyek én haza, szerkesztő úr! Most fogok itt verset írni, szép hosszú sorokban. A közönség azonban hazamehet.”¹⁵

Füst kapcsolata Osváttal egyébként ellentmondásos, naplójába már 1920-ban bejegyezte: „Osváttól el kell szakadnom! Furcsa: a legkitűnőbb hozzáértő s ítéletei igen sokszor rosszak!”¹⁶ Karinthy irodalmi paródiáját egészen köznapibb, pongyola beszédmódba fordítja a szerkesztő meg-megszólításával és a töltelékeny, magyarázó stílussal (*azér' mondom szerkesztő úr kérem, borzasztó nehéz az ember élete*). A lezárást viszont akár Füst Milán is írhatta volna – *a súlyos angyal letorpad. | S fátylóját lefelé fordítja* –, a súlyosnak mondott angyal a költőre sokszor jellemző vaskos, középkori alakokhoz méltán illő szellemlény. Az egyik Füst-költeményben hasonló a helyzet, vaskos legény mellett a „nyájas holdvilága” ül szellemlény gyanánt:¹⁷

A ködben két banya szidott egy részegest.
S a köd fölött lassan haladt egy szép szekér.
S vitt két bohó parasztot: egy vaskos legényt,
S mellette űlt a nyájas holdvilága...

A váratlan és bizonyára sokak által nehezen értelmezhető *letorpad* – jelentése a szótárak szerint: 'valahol megragad', '(be)horpad', '(ott)marad'; néhány adat van róla prózaíróktól (Déry Tibor, Kaffka Margit, Móricz Zsigmond, Németh Andor) – baljós előjel, és valóban, hiszen nyilvánvaló, hogy valaki elhunyt, mivel „az angyal

▼

14 Füst Milán 1967. A Nyugat születése. In: Emlékezések és tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 17–46. 32.

15 A Nyugat kabátja. Borsszem Jankó XLV. 11 (= 2310): 6. 1912. III. 17.

16 Füst Milán 1999. Teljes napló I–II. Fekete Sas Kiadó, Budapest. I: 595.

17 Füst Milán [1913] A részeg kalmár. Változtatnod nem lehet. Verseik. Az Athenaeum R.-T. kiadása, h. n. [Budapest], é. n. 25–26.

fáklyáját lefelé fordítja”.¹⁸ Az antik mitológiában a lefelé fordított fáklya, amely például a sírköveken lévő Thanatosz-ábrázolásokból ismeretes, a halál jelképe, illetőleg Ámor kapcsán a szerelem végét is jelezhetette. Karinthy tehát a régi-népi ige használatával összekapcsolja az anglyalt antikvitás haláljelével. Olyan befejezést ír, amilyen nem csupán szerkezet gyanánt zárja le a szövegművet, hanem a jelképességgel az élet teljességét szemlélteti, amelyhez a vég, a halál is tartozik. Karinthy Frigyes irodalmi paródiáinak legjobbjai ilyeneképp a versépítés tekhnéjének is példái éppúgy, mint számos Füst-versé. Ami pedig a paródia műfaja megkívánta humort illeti, aligha bizonyítandó, hogy a „roppant hideg hagymákat” és a ragadós gombócokba összeragadt, sötét homokot evő holt (vagy élő?) lírai személyiség ábrázoltságának grotesksége megmosolyogtató. A halállal egészen másképp kapcsolták össze Füst Milánt, illetőleg líráját a már többször idézett gúnylapban: „Füst Milán verskötete [= Változtatnod nem lehet] a Modern Könyvtárban megjelent. Az olvasók együttes temetése kedden délután négy órakor.”¹⁹ *A bizonyos tekintetben mindig rúgnak hátulról* kitétléről mondható, hogy a zsoldáros hangnemtől a köznapi felé mozduló stílusban írott paródiában Karinthy a fönt említett Cambronne név használatának eufémizmusát valósítja meg finom allúzióval, utalással, amely az ugyancsak a föntebb szóba került „társadalmi kötelezettségek” figyelembevételével (is) szellemessége mellett. A szellemesség és a humor számos esetben összefonódik, nehezen megkülönböztethető. Előbbi esetben egy harmadik személyen vagy önmagunkon nevetünk valamilyen, a dolgok szokásos rendjének eltérő, helyzethez nem illő alkalmazása kapcsán, utóbbiban azon, aki beszél. A szellemesség a költészethez hasonló, amint Henri Bergson mondja: *sub specie theatri* mond valamit, vagyis átértelmezi a közvetlen valóságot.²⁰

A társadalmi élet legszélesebb körű kötelezettségeinek különböző, humorral vagy szellemességgel való megkerülésére Weöres Sándor is példa lehet, akire fiatal korában Füst lírája nagy hatással volt. Weöres az íráskép segítségével is áthágja a nyelvhasználati szokásokat, normákat: „Nő jön, lyuk-szelet áraszt *fene kedvben*: nőjjön tyúkszemed száraz fenekedben.”²¹ Szintén az íráskép csalafintaságával és a rímmel élcelődik itt: „Hajdan királyi szék, Visegrád, | ma üljön a költői seg’rád.”²² (Az aposztróf jelzi a helyesírás megkövetelte g betűt.)

18 Vö. Büky László 2008. Angyalok Füst Milán lírájában. In: Pócs Éva szerk., *Démonok, látók, szentek – Vallásfilozófiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről VI.) Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 648–667.

19 Rövid hír. *Borsszem Jankó* XLVI. 48 (= 2399): 8. 1913. XI. 30. – (A *Változtatnod nem lehet* című kötetről van szó, ld. a 16. jegyzetet).

20 Henri Bergson 1968. A nevetés. Gondolat Kiadó, Budapest. 101.

21 Weöres Sándor 2013. *Madzagrímek. Elhagyott versek*. Helikon, h. n. [Budapest.] – A szerkesztő szerint a megírás ideje: „A hetvenes évek első fele.”

22 Weöres Sándor 2013. *Visegrád. Elhagyott versek*. Helikon, h. n. [Budapest.] 603.

Van(nak) olyan efféle Weöres-vers(ek), amely(eket) a költő kiadott,²³ az itt következőben nem csupán a helyesírás, hanem a kisfiús szemlélet- és gondolkodásmód groteszken keveredik:

„KARESZ HÜJE
GYÖNGYI HÜJE
csak én vagyok okos
énnekem *a segembe* is félyem van.”

Ennek a falfirkaszerű, városi szemléletű szövegműnek megfelelője a lánynevek és a helyszín mellett (padlás, pajta) a nyelvjárási *tyúkganaj* főnévvel teremti meg a népi-falusi hangulatot:²⁴

„Padlás ablakán,
tyúktól ajtaján,
pajta hézagán
kandikál ki
három szépleány.

Egyik Sóska Málkó,
hajában pókháló.

Másik Szőke Angyal,
tele *tyúkganajjal*.

Harmadik Fűz Borcsa,
inge csupa szalma.

Pucoljátok meg magatok
asztán ágyba lóduljátok.”

A Cambronne tábornokhoz társított szóval jelölt excrementumnak egyik XIX. századból ismeretes magyar helyettesítőjét alkalmazza Weöres az ugyancsak elhagyott, a diktatúrákról szóló egyik töredékben:²⁵

▼

23 Weöres Sándor 1970. Kisfiúk témáira. Egybegyűjtött írások I–II. Magvető Könyvkiadó, Budapest. II: 753.

24 Weöres Sándor 2013. Rongyszőnyeg 123. Egybegyűjtött költeménynek I–III. Helikon, h. n. [Budapest.] I: 318.

25 Weöres Sándor 2013. (A diktatúrák...). Elhagyott versek. Helikon, h. n. [Budapest.] 596.

„Unalom unalom hep hep hep
a vécében most meglep
ürüléked rakását
kevergesd mint a kását.”

A vulgaritást ez esetben nem csupán semlegesíti, hanem igazolja is a vers(ek) elé írott mottó: „A diktatúrák irodalma: ha az ember nem írhatja a saját gondolatait, csak a másét.” Weöres Sándor nem érte meg az ún. szocializmus bukását, még az első szabad választások előtt elhunyt 1989. január 23-án, viszont tapasztalhatta az előző évtizedek ilyen-olyan diktatúráit, amelyekre sajnos több tekintetben illik az obszcenitással említett merdre.

3.

A magyar irodalom három jelesének életében nem ritkán adódtak helyzetek és állapotok, amelyekben bizonyos tekintetben rúgták őket hátulról... Füst Milánt műveinek meg nem értő fogadtatása, a vészkorszak idejének túlélése, Karinthyt a „[b]ékeuszítók, háborús apostolok” ostromozóját az e tekintetben alig méltányoló, sokszor komolyan sem vevő (irodalmi-politikai) közélet, Weöres Sándort elhallgattatása az 1948 utáni érában.

Miklósvölgyi Zsolt

Műalkotásként megformált élet

Trapp Dominika újabb műveiről

„Egy író »forrásai«: tulajdon szégyenei.”

(Emil Cioran)

„Én meg most már nem hagyom abba a melót,
most már ameddig csak élek művészet, kész, nem érdekel bazdmeg.”

(Menyhárt Tamás)

Egyebek mellett Oscar Wilde nevéhez szokás kötni azt a művészetfilozófiai fordulatot, amely a hagyományos arisztotelészi mimézis-elvvel szemben azt állítja, hogy nem a művészet utánozza az életet, hanem fordítva: éppenséggel az élet utánozza a művészetet. Ahogy azt Wilde is írja híres *A hazugság hanyatlása* című, platonikus dialógusok formájában íródott esszéjében: „Csak azt akartam bebizonyítani – és ez általános törvényszámba mehet –, hogy az élet sokkal inkább utánozza a művészetet, mint a művészet az életet. Meg vagyok győződve, hogy igazat fogsz adni nekem, ha gondolkozol a dolgon. Az élet tükröt tart a művészet elé, és újra létrehozza ugyanazt a különös típust, amelyet a festő vagy a szobrász kigondol, vagy tetté változtatja a költő álmát. Tudományosan szólva az élet alapja – az élet energiája, mint Arisztotelész mondaná – egyszerűen az a vágy, hogy önmagát kifejezze; a művészet állandóan rendelkezésére bocsátja a formáknak egész sorát, amelyeknek révén megtalálhatja ezt a kifejezést.”¹

Azonban élet és művészet kapcsolatát az ábrázoláselvű esztétikai elméleteken túl mint *ars vitae*, avagy életművészet is felfoghatjuk, legyen szó akár az antik gondolkodás életbölcseleteiről, a középkori vallásosság lelkigyakorlatairól, vagy éppen a reneszánsz és barokk világ udvari kultúráinak életvezetési gyakorlatairól. Közös azonban mindegyikben, hogy Oscar Wilde fentebb idézett gondolatát alátámasztva, mindegyik felfogás megformálandó műalkotásként képzei el az emberi életet, hiszen, ahogy azt már a sztoikus bölcsek Epiktétosz is írja, „[a]miként az asztalos

¹ Oscar Wilde, *A hazugság hanyatlása* (Ford. Benedek Marcell), In. <http://mek.oszk.hu/03600/03644/03644.htm#2> (Hozzáférés: 2021.07.21.)

anyaga a fa, a szobrászé az érc, úgy minden egyes ember életművészetének anyaga a saját élete.”²

A késő kapitalista kultúrában azonban ezek a magasztos filozófiai életgyakorlatok leginkább pusztá életvezetési praktikákként, afféle eszképipista rutinokként kerülnek áruba bocsátásra, hogy az önmagaság kultúrájának tanításait az önösség termékeiként piacosítsák (vö. a „törődj magaddal” szépségipari mottóval). Ezzel párhuzamosan a műalkotásként megformálandó autentikus élet nagyformátumú feladatát úgy szervezi vissza a háború utáni neoavantgárd a rendszeraffirmatív kortárs művészetek fennhatósága alá, hogy mindeközben a művészeti intézményrendszerek és maguk a művészek egy soha nem látott általános társadalmi legitimációs krízisen mennek keresztül. Ahogy azt Boris Groys egy Pierre Doze-zal folytatott beszélgetésében is kifejti, a háború utáni művészet fokozatosan elvesztette azt a modernitás során rá kiszabott küldetését és feladatát, hogy a társadalmi és esztétikai kísérletezés egyik kitüntetett közege legyen. Ennek következménye egyfelől a művészet újrafunkcionalizálása, aminek egyik ékes példája, ahogy Groys is állítja, hogy „Németországban sok művész szégyelli művészi hivatását. Ha azt kérdezik tőlük, hogy művészek-e, elhárítják a feleletet, és azt mondják, hogy csak különféle projekteken dolgoznak. Készítetést éreznek arra, hogy újra hasznosnak érezzék magukat – hasznosnak az emberek számára politikai, humanitárius vagy hétköznapi tekintetben. Már nem egy működő objektumon végzett munkáról, hanem eventek megalkotásáról, meghatározott lelkiállapotok vagy politikai helyzetek kialakításáról van szó.”³

Úgy gondolom, Trapp Dominika képzőművész jelen folyóiratszámában látható munkái, sőt művészetének legfőbb kérdésfeltevései általában is, a fent körvonalazott problémakör alaposabb tekintetbe vételén keresztül érthető meg. A berlini Zönotékában bemutatott *Dazed & Orthorexic*, a prágai Karlin Studiosban megrendezett *Power must grow, if it doesn't grow it rots*, a Trafó Galériában „*Ne tegyék reám...*”, vagy éppen a Trapéz Galériában bemutatott *Unio Plastica* című sorozat alkotásai ugyanis, a tematikus és tárgyi gazdagságuk és sokféleségük ellenére is, voltaképpen azt vizsgálják, hogy miképpen lehet „események”, „lelkiállapotok”, vagy „politikai helyzetek” helyett mégiscsak valódi műalkotásokat létrehozni, a művészeti alkotások létrehozásának alárendelt életnek formát adni, s a művészeti formába öntött életet mint műalkotást (újfent) színre vinni. A művészeti formában színre vitt élet azonban Trapp esetében nem egyszerűen annyit jelent, hogy a műalkotásokhoz témát vagy matériát „merít” az életből, vagy éppen saját életéből. Ez esetben tehát legfeljebb részben áll az a ciorani bon mot-n alapul

2 Epiktétosz, *Diatribai* 1.15, Közreadja Tillmann J.A.: *Uő, Az élet művészete – filozófián belül és kívül*, In. <https://filozofia.wordpress.com/2020/04/04/az-élet-művészete-filozofian-belül-es-kívül-tillmann-j-a/> (Hozzáférés: 2021.07.21)

3 Boris Groys – Pierre Doze, *Kényelmetlenül élni! A design diadalmenete, avagy a művészet elterjedése a hétköznapiakban* (Ford. Tillmann J.A.), In: Balkon, 2010/5. 2. o.

képlet, miszerint az alkotóművész forrásai „tulajdon szégyenei”. Itt ugyanis a művészet nem privát életdrámák kitergetésének vulgár-egzisztencialista porondja, hiszen az egyes alkotásokon túlnyúló, tehát Trapp művészetének egyik általános és legfőbb kérdése (ha tetszik: tétje) éppen az, hogy vajon megváltható-e a személyes élet művészetként a *művészet*en keresztül? Ezek a műalkotások tehát nagyon gyakran éppen a deszubjektívált személyesség közössé, avagy a *sensus communis* elvének értelmében vett „közösségi érzületté” formálását célozzák meg, miközben mindvégig megőriznek valamit a személyesség autenticitásából, a legbensőbb lelki élet misztikájából, és a művészet semminek sem alárendelhető esztétikai autonómiájából.

Vegyük példaként Trapp Dominika művészetének egyik visszatérő motívumát, a csíptető női hajcsatot, amely legkülönbözőbb korszakaiban hol allegóriaként, hol szimbólumként, hol létösszegző enigmaként tűnik fel. A hajcsipesz egyik legkorábbi felbukkanását a 2010-ben készült *Eight Grade Class Trip* című festményen mint a formálódó nőiség, illetve az ezzel való egzisztenciális konfrontálódás legfőbb attribútuma, akárcsak a '90-es évek másik ikonikus, nonfiguratív tetoválást imitáló, nyakra tapadó műanyag nyaklánc a képen.

Ez a festmény, és vele együtt az emblematisz hajcsatok 2020 nyarán a prágai Karlin Studios kiállítóterében is felbukkannak, itt azonban már mint önéletrajzi elemekkel is vegyített, a radikális feminizmus túlzott ideologikusságából és az ebből következő heteronóm esztétikából kiábránduló alkotói számadás és ars poetica emblémái. Másfelől azonban a csatok a kiállítás alapját képező, egyedi formára vágott plexilapok közé elhelyezett, vékony bőrszalagokkal kifeszített, az absztrakció és a figuralitás határait feszegető rajzok központi motívumai is. Ezek a tusrajzokon azonban a hajcsipeszek lényyszerű entitásokként figurálják maguk körül absztrakt tekervényekké a képmező egészét. Itt tehát a csatok karomyszerű, éles, gyakran agresszív, fojtogató parazitákként viselkednek, miközben technikai szinten éppen hogy belőlük indul ki, vagy hozzájuk vezet vissza az a fajta autopoétikus, vagy ha tetszik „ösztönös” grafikai televény, amely nem csupán egyes képeken belül, de a képek között is szó szerint hálózatos összefüggést teremt.

Ennek a fajta ösztön-grafikus televényességnek a közvetlen előzményeként tekinthetünk az *Unio Plastica* című sorozat egyes darabjaira is, ahol azonban a hajcsipeszek, a középkori misztika egyik alapvető, az Istennel való titokzatos lelki egyesülés élményének mintájára alapozva, a természeti és a mesterséges, az organikus és szintetikus életszférák titokzatos poszthumán egyesülésének központi motívumai. De ugyanez a fajta grafikusság köszön vissza a „*Ne tegyétek reám...*”, valamint a korábbi, *Dazed & Orthorexic* című, a fentebb említett tárlatokhoz képest jóval konceptuálisabb kiállítások darabjain is, ezekben az esetekben azonban, mind technikai-mediális, mind pedig tematikus értelemben is, jóval változatosabb, testpoétikailag és társadalomkritikailag is konkrétabb formákban.

Közös azonban mindegyik műalkotásban és Trapp Dominika művészetében általában is, hogy a művészet és az élet legfontosabb és egyben legszemélyesebb formái nem mint kész, már eleve adott, lezárt egész mutatkoznak meg a művein. Sokkal inkább arról van szó, hogy ezek a formák egy még eredendőbb és kaotikusabb, végső soron soha fel nem számolható formátlanságból „küzdik ki” magukat, s ez a küzdelem, a formakeresés és a legmegfelelőbb forma megtalálásának küzdelmei nem egyszerűen egyes fázisai az alkotások létrejöttének, hanem éppen azok a meghatározó esztétikai mozzanatok, amelyek révén valódi, autonóm műalkotásokká, nem pedig pusztá életgesztusok kifejeződésévé válnak.

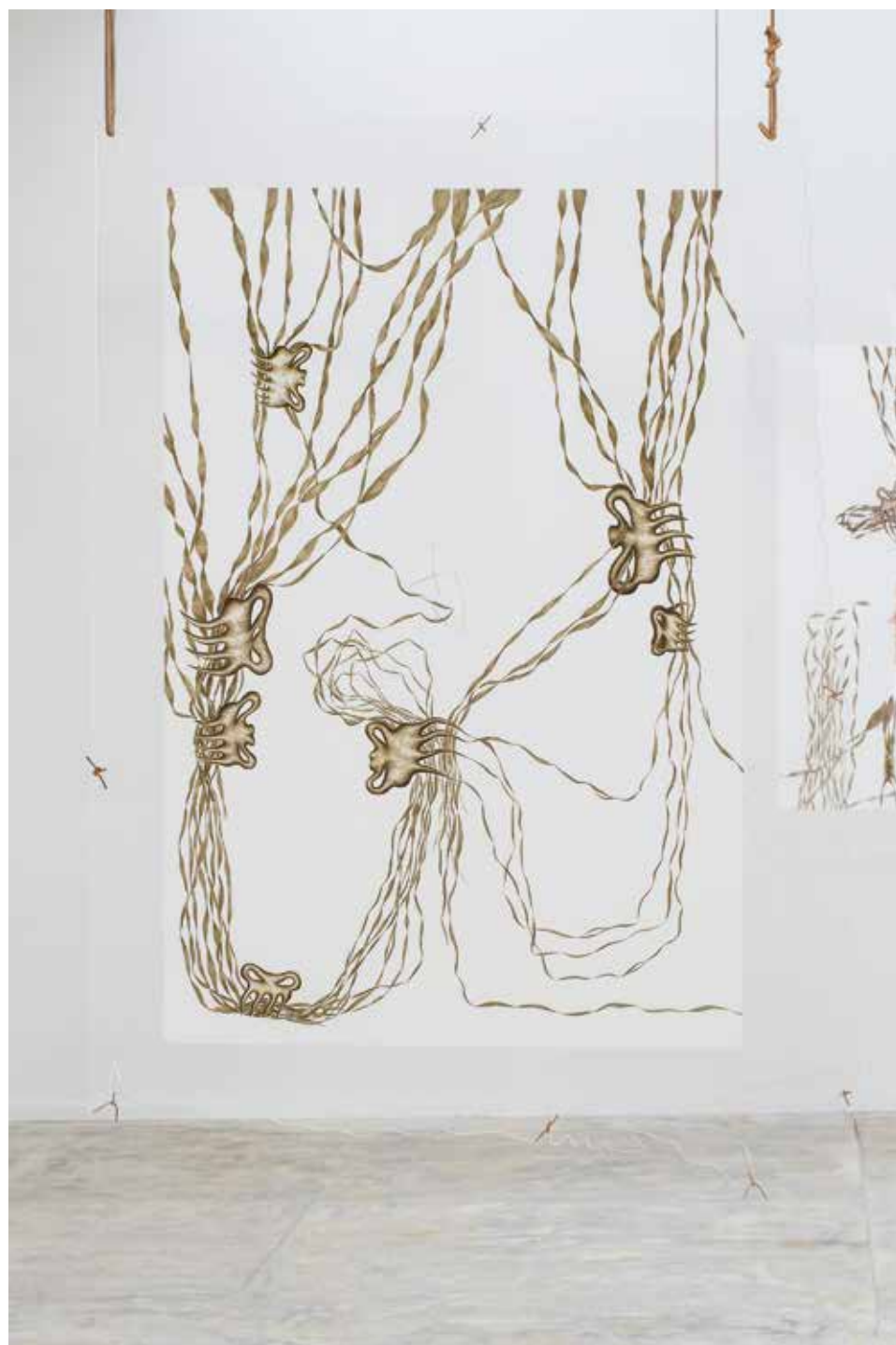

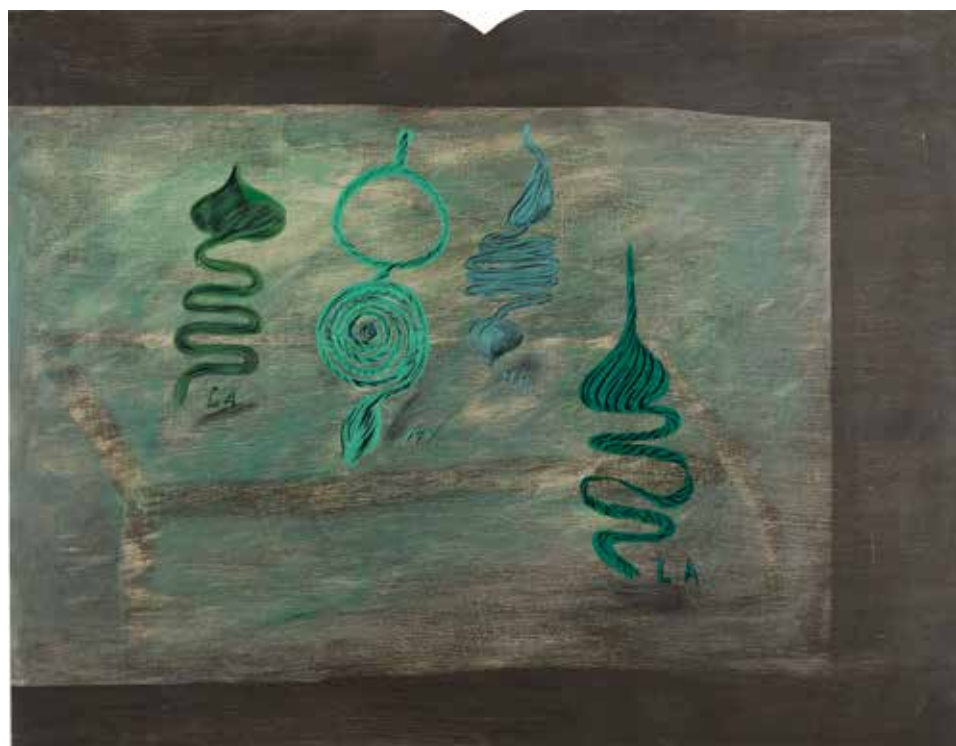

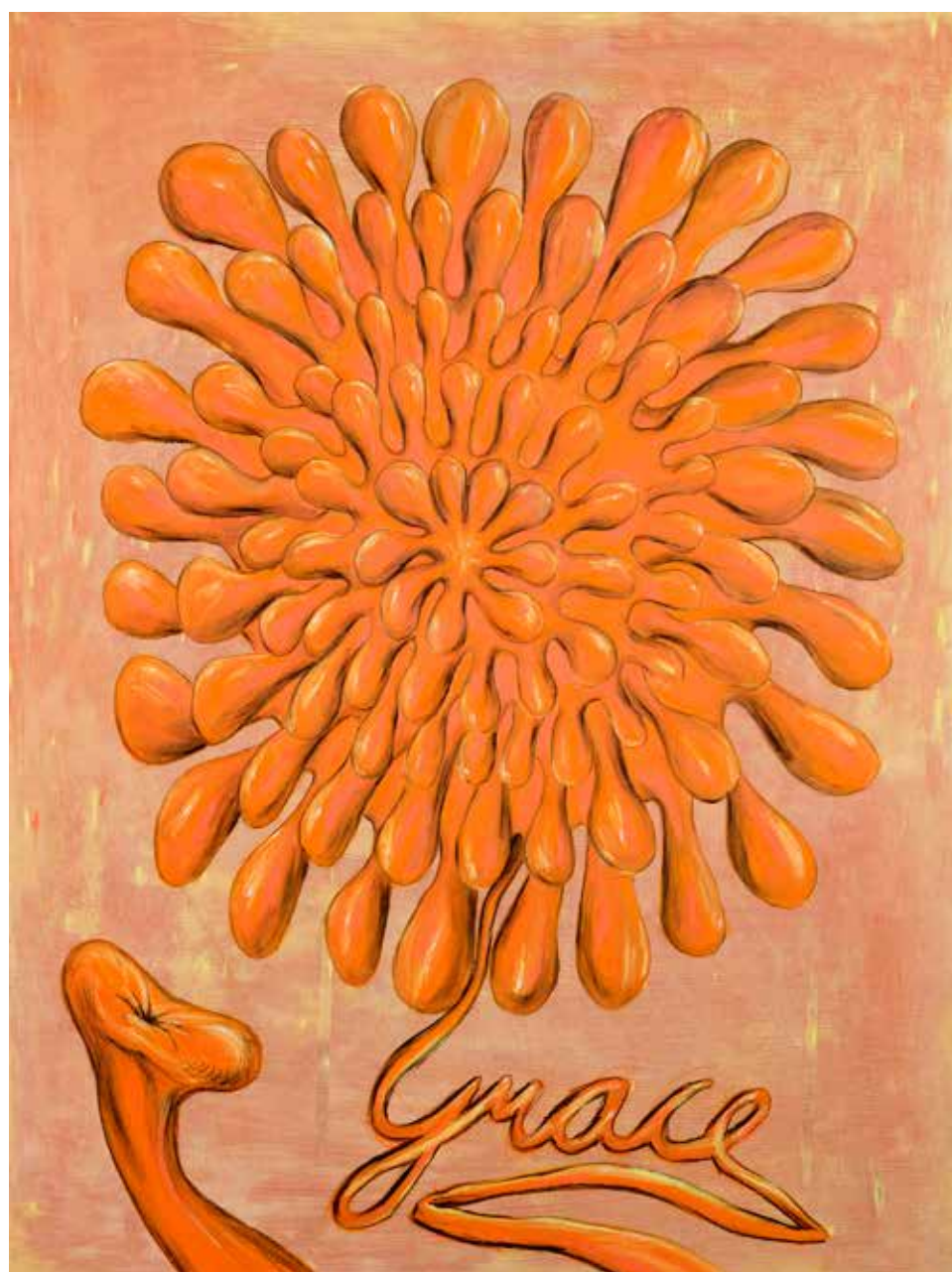

YA TETT TEST

A vizsgált előzetes mintájára
a bűnös Észlelő David
késztő alkatára.

közvetlenül állapított meg
dél-északi Kármelut a 19.
ellenes, Zombán 20. századi
személy. Alkalmas a templom
a kőzetekhez az elhelye-
zés megfigyelésére szemmel
és látható módon
a vizsgált mintájára
Azaz fagyatka ki

alkalmazható
vizsgálat

Köztársaságban a 6
előzetes mintájára a
Kármelut a 19.
ellenes a 20. századi
személy. Alkalmas a
templom a kőzetekhez
az elhelyezés megfigyelésére
szemmel és látható módon
a vizsgált mintájára
Azaz fagyatka ki

Szállag Kéle
a prolapsus a
közvetlen né-
zőpont

Többek között nagyon intenzív analízis a
Kármelut a 19.
ellenes a 20. századi
személy. Alkalmas a
templom a kőzetekhez
az elhelyezés megfigyelésére
szemmel és látható módon
a vizsgált mintájára
Azaz fagyatka ki

Az első városi közkertek Kecskeméten és környékén I. *Szempontok az alföldi parkok kutatásához*

Bevezető

1900 táján egy valamirevaló, urbanizált nagyvárosban a parkok az elveszített természetet szimbolizálták. Ezzel szemben az Alföldön, amely a kortársak szemében maga volt a zabolátlan természet, ez a szimbolikus társítás értelmezhetetlen volt. Az Alföld agrártársadalmának a természethez való viszonya – miként a mezővárosi településfejlődés is – eltért a nyugati nagyvárosokétól, elsősorban az életmód miatt. Az életmódnak a természettel való szoros összefüggését nem kell romantizálni ahhoz, hogy a közöttük lévő összefüggést meg lehessen állapítani. Elég csak a térséget gyakran sújtó, 1863-ban különösen nagy károkat okozó aszály társadalmi következményeire,¹ a 19. század egyik legnagyobb problémájára, a futóhomokra vagy a Tisza menti települések esetében az árvízveszélyre utalni. A modernitás előtti és paraszti természetfelfogást mégis sok választja el a modernitással összefüggésben kialakuló kisvárosi, polgáris felfogástól, amely a 19. századi természettudományos világképhez kötődik. A kortárs társadalom- és természettudományok pozitivista világképe a kisvárosi sajtó értékrendjébe épült. A természet eszerint legyőzhető, kiaknázható nyersanyagforrás, amely a mezőgazdasági művelés által a kultúra (vö. a latin cultura szó etimológiájával!) és a civilizáció igájába hajtható. Mi sem tükrözi ezt jobban a futóhomok megkötésénél és kultúrtájává változtatásának hosszú folyamatánál vagy a folyószabályozásoknál.²

Az 1892-ben létrejött Helvécia telep kapcsán meg is fogalmazták: „Kecskemét korábban legkietlenebb pusztaságát, a Ballószéget, mióta a kecskemétfülöpszállási vasút átszeli, a tengernyi homokbuckát, hol egykor a szegénylegények és juhászok tanyája rejtőzött, a kultúrának hatalmas fejlődése eltüntették.”³ A folyószabályozások következtében a korábban vizekben gazdag Alföld a 19. század végére a legjobban átalakított magyarországi tájegységgé vált, s ez annak ellenére is elmondható, hogy a Duna–Tisza-csatorna, amelyért Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Csongrád, Nagykőrös és a két Kécske egyaránt évtizedeken

¹ Katus 2007, 7–11.

² Az alföldi folyószabályozási és fásítási munkákról e vonatkozásban lásd Magyar 1960, I, 45–54., 55–60., II, 18–59.

³ Erzsébet királyné emlékkert az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelő Szövetkezet telepén, in: A kert, 5. évf. 19. sz. 1899. október 1. 643–644.

keresztül lobbizott, s amely szintén jelentősen megváltoztatta volna a természet-földrajzi tényezőket, nem valósult meg. Az addig kétharmad részben mocsaras területű, immár szikesedő és különösen a Duna–Tisza közén futóhomokkal megátkozott tájat egyre súlyosabb szárazságok sújtották, pedig hosszú évtizedek munkája során a futóhomok nagy részét sikerült megkötni. A már említett, 1863. évi aszályt követően egyre többen javasolták a fásítást. Az alföldi városok erdőgazdaságok létesítésére törekedtek, részben a hiányzó épületfa könnyebb beszerzése és megtermelése, részben a kedvezőtlen talajviszonyok megváltoztatása végett. A községi (városi, falusi) faiskolák kötelező fenntartásáról az 1894. évi XII. törvény rendelkezett, a fákat városszépítési és egészségi szempontok szerint kellett a köztereken ültetni.⁴ A folyószabályozások és lecsapolások után létrejött kultúrtáj több civilizációs mutatója szerint (például az orvos látta holtak, a vasút elérhetősége, az építőanyagok cseréje) a legerősebben modernizálódó magyarországi régióvá vált.⁵ A hagyományos, ma környezettudatosnak mondott építőanyagok (például a korszakban tiltott, ma újra engedélyezhető nádfedél) lassú háttérbe szorulása a Duna–Tisza közén is egyidejű a modern, környezetterhelő építőipar dualizmuskori megjelenésével.

A közkertek létrehozása a fásításhoz hasonlóan alapvetően civilizatórikus és városrendezési kérdés. A közkert a modern nagyvárosban egyfajta szelep szerepét tölti be, a természeti objektumokkal komponált környezet az újonnan megjelenő fogalom, a szabadidő eltöltésének színhelye. A Czuczor–Fogarasi-féle szótár 1865-ben megjelent kötete szerint a közkert „[n]yilvános mulató kert, melybe kinek-kinek ingyen, vagy némely különös esetekben, bizonyos díjért, szabad a bejárás”,⁶ a mulatókert pedig olyan „[k]ert, mely kiválólág és különösen mulatságra szolgál”.⁷ A városi közkertek e funkciója a későbbiekben háttérbe szorult. Éhen Gyula 1897-ben a magyar városok modernizálását szorgalmazó, *A modern város* című könyve szerint a „befásítás éppen oly életszükséglet, mint a mindennapi kenyér”.⁸ Rapaics Rajmund 1940-ben a közkert egyetlen funkciójának az egészséges környezet biztosítását tartotta.⁹ A 19. századi közparkok azonban kevésbé az egészséges emberi környezet kialakítása igényével születtek,

▼

⁴ Éhen 1897, 95.

⁵ Az alföldi régió civilizációs mutatói alapján készült elemzése: Beluszky 2001.

⁶ Czuczor–Fogarasi 1865, 1167.

⁷ Czuczor–Fogarasi 1867, 642.

⁸ Éhen 1897, 97.

⁹ Rapaics 1940, 254–255.

inkább a szórakozási igényeket szolgálták ki,¹⁰ bár a közhigiénia és közüdülés szempontjainak összefonódása Kecskeméten például már az 1870-es években kimutatható.¹¹ E két funkció a nagyvárosi térben ma már magától értetődően, szétválaszthatatlanul függ össze, a polgárosodás korában azonban a szórakozás volt a legfőbb szempont.

Míg a reprezentatív, polgári építkezések egyfajta közéleti szerepet is betöltöttek, addig kertjük, ha volt, az egyéni visszavonulás szimbólumává vált a 20. század elejére. Ezzel ellentétben a közkert nagyon is társas tér maradt. Városi rendezvények helyszíne lehet (szobor koszorúzása, majális), mint azt az elszórtan elhelyezett, kiszolgáló létesítmények pavilonjai jelzik. A közkert használata idényekhez kötődik, kialakítása szakértő tervezőt, karbantartása külön városi alkalmazottat igényel. A közkert a demokratizálódás szó szerinti színtere is, létesítők szándéka szerint mindenki használhatja, mint arra Christian Cay Lorenz Hirschfeld 18. század végén megjelent ideája, a magyar nyelvben népkertként (Volksgarten) elterjedt megnevezés utal.¹² A nagykorösi Cifrakertről 1896-ban írták: „Általában ezen Széchenyi fürdőkert városunknak nagy kincséül szolgál; ez a közönség egészségének egyik előmozdítója, lelkének felüdítője, társadalmi iskolája, amennyiben minden rendű és rangú látogatónak közös találkozási helye, ahol a kevésbé művelt is tanulhat tisztességes társalgást és szórakozást, s így a műveltségnek is előmozdító intézménye.”¹³ A kiskunfélegyháziak szerint „a népkert tulajdonképp a népé kell legyen, hogy társadalmi osztályunk minden rétege ott jól érezze magát, ha valaki nem érzi ott jól magát, az nem fog többé oda kimenni”.¹⁴ Ugyanakkor van arra adat, például Szatmárnémetiből 1898-ból, hogy eltérő időszakokban használta a parkot a köznép és máskor az „úri nép”, s a kertlátogatás célja is eltért az egyes társadalmi csoportokban (az alacsonyabb presztízsű társadalmi rétegek szórakozására, az „úri”-nak bélyegzett rétegek sétálásra, eszmecsereére használták),¹⁵ azaz lassú folyamatról van szó.

▼

10 A közparktervezés és a tájképi kert ellen forduló modernista irányzat (Willy Lange, Rerrich Béla) ezt a funkciót általában nem említette, csupán az egészséges emberi környezet fontosságát hangsúlyozta. Ahogyan Rerrich Béla megfogalmazta a tájképi kertek tervezési elveit és gyakorlatát elvető írásában: „A nagy városok poros, ködös levegője visszaütte a városi lakosság tehetősebb elemeit a szabadba, vissza a természetben és ezzel együtt járt a kert és a kert szépségei iránt való érdeklődés fokozódása. A modern kertművészet tehát bizonyos fokig szociális indító oknak köszönheti fejlődését és ezzel együtt jár az, hogy most már általános, demokratikusabb irányban is fejlődött.” Rerrich 1910, 382. A közterek reprezentációs, illetve szórakozási funkciójának dominanciája a higiéniai funkcióval szemben közép-európai jellegzetességgént fogalmazható meg. Magyar 2019, 82.

11 Például egy újságcikk érvelésének is szempontja volt. Kecskemét, 1881. szeptember 17. in: Kecskemét, 9. évf. 38. sz. 1881. szeptember 18. 1.

12 Hirschfeld a *Theorie der Gartenkunst* (1779–1785) című munkájában fejtette ki a népkert ötletét.

13 Galgóczy 1896, 489.

14 Népkerti állapotok, in: Félegyházi Hírlap, 19. évf. 68. sz. 1901. augusztus 25. 1.

15 Szilágyi 2008, 12.

Ennek a folyamatnak az üteme olyan lassú volt, hogy egy másik, hosszú távú folyamattal összefüggésben megállapítható, a magyar városi közkertek létesítése és az angolkert, a festői, tájképi közkert széles körű elterjedése közé majdnem egyenlőségjel tehető. Az angolkert ilyen értelemben vett demokratizálódásának folyamata azonban Magyarországon nagyobbbrészt még feltáratlan terület. A kutatástörténetben kezdeményező szerepű Zádor Anna csak az 1850-es évekig írta meg a magyarországi angolkertek történetét, az általa gyűjtött 200 emlék között közület (város) által létesített csak elvétve akadt.¹⁶ Nem szólt a témáról Adrian von Buttlar magyarul is megjelent munkája,¹⁷ s hozzá hasonlóan a Buttlar művével kolligátumként kiadott munka szerzője, Galavics Géza is majdnem kizárólag a főúri kertekre korlátozta figyelmét.¹⁸ A máig alapműként forgatott, noha 1940-ben megjelent kerttörténeti munka szerzője, Rapaics Rajmund egyszerűen kihagyta a városi közkerteket a magyar kertművészet történeti fejlődésének történetéből, csupán a fővárosi közkertekre és a főúri tájképi kertekre tért ki, majd a modern nagyváros „építészeti kertjei”-t (például a budapesti Szent István park) mutatta be szűk válogatásban, s az időrendileg e kettő közé eső „eklektikus kertek”-ről csak annyit jegyzett meg, hogy ezeket az esztétikailag kifogásolható kerteket az új, ún. építészeti kert felváltotta.¹⁹ Ezek kis súlyt képeztek Ormos Imre egyetemes kerttörténeti áttekintésének magyar kerttörténeti fejezetében is.²⁰

A modern és modernizálódó magyar városok közkertjeit elsőként Sisa József tekintette át az *Oszták–Magyar Monarchia*, ezáltal Közép-Európa kontextusába ágyazva. Az általa írt könyvfejezet a *Stadtparks in den österreichischen Monarchie 1765–1918* című kötetben széles merítéssel mutatta be a dualizmuskori magyar városi parkokat, tervezőiket, típusaikat, azonban terjedelmi korlátok miatt sem törekedhetett a teljességre, a Duna–Tisza közéről például egyedül a ceglédi Gubody-kertet említette.²¹ A téma a várostörténeti kutatásokban sem gyakori. Szentés parkjairól Labádi Lajos írt,²² az ország fővárosának, Budapestnek a dualizmuskori parkügyét Csepely-Knorr Luca dolgozta fel,²³ majd pedig az *Urbs* várostörténeti folyóirat szentelte a 2018. évi számát a témának.

A magyar városi közkertekre, amelyek többségében angolkertek voltak vagy abból alakultak ki, tehát a legutóbbi időkig nem irányult széles körben figyelem.

▼

¹⁶ Zádor 1973, 3–53.

¹⁷ Buttlar 1999.

¹⁸ Galavics 1999.

¹⁹ Rapaics 1940, 251.

²⁰ Ormos 1967.

²¹ Sisa 2007, 146. Rövidebb, magyar nyelvű áttekintése Sisa 2014.

²² Labádi 1991.

²³ Csepely-Knorr 2016.

A magyar intézményes műemlékvédelem számára is hiátus e terület: a 19. században a városok által létesített közkerteket nem tartották számon sem a történeti kertek, sem a tájképi kertek sorában.²⁴ Nem szólt a városi közparkokról a pesti Városliget kivételével a Tájképi kertek Magyarországon című, 1996-os kiállítás sem.²⁵ A „történeti kert” műemlékvédelmi kategóriájában egyetlen, tudatosan létrehozott alföldi közkert sem szerepel, s az alföldi kastélykertek is csak szórványosan védettek. A történeti kerteket helyük szerint az ország térképére vetítő ábrázolásokon az Alföld gyakorlatilag üres foltként jelenik meg.²⁶

Műemlékvédelmünk látókörébe tehát nem kerültek az alföldi városok közkertjei. Pedig nemcsak számtalan városi, egyben tájképi közkert jött létre ebben az időben, némelyik keletkezésének az ideje indokoltá tenné, hogy ezekre is történeti kertként tekintsen az értékvédelem.

A modern városi közkertek típusai és előképei

A modern városi parkok jelentős kutatója, Hajós Géza három, a 18. század végére kialakult típust különböztetett meg: 1) a szabályozott zöldfelületek létrehozása a városhatáron, 2) újonnan fásított sétateretek, allék, 3) megtervezett, nyilvános szórakozóhelyként létrehozott közkertek.²⁷ Az Alföld, közelebbről a Duna–Tisza közének mindaddig javarészt ismeretlen parkjai ennek a tipológiának, történeti okokból, a második és harmadik kategóriába esnek. Az alföldi mezővárosok nem rendelkeztek szilárd, erődített várfalakkal (erre utal a „mező” előtag), így az első típust e régióban hiába keresnénk. A Kecskemét környéki közparkok nagy része előre tervezett, nyilvános kert volt. Mivel az alföldi mezővárosok településfejlődésének modellje nehezen hozható összhangba a nyugat-európai, a nagyipari tevékenységet alapul vevő városfejlődési modellekkel, a régió sajátos települési hagyományai miatt az itteni közkertek további altípusokba sorolhatók. A tervszerűen létrehozott közparknak a falvakban sincs előzménye, sem az újkori mezővárosokban.²⁸

Annál inkább érdemes megvizsgálni, az új típusú közterek hogyan tagolódtak a városszerkezetbe. A parkok a meglévő városszerkezeti és térhasználati adottsá-

▼

24 A magyar történeti kertek listájában elenyésző számú, s kivétel nélkül fővárosi közkert szerepel. Örsi é. n.

25 Örsi (szerk.) 1996.

26 Örsi é. n. Örsi 2000, 21. A debreceni Nagyerdő ugyan történeti kert, azonban tulajdonképpen a várost övező, parkká nyilvánított terület.

27 Hajós 2007, 24.

28 A Kecskemét város parkjait elsőként áttekintő Juhász István némileg felületesen a természetközelség vágya felől közelítve a témához, állapította meg, a mezővárosok parkjai azért új keletű jelenségek, mert a lakóik nagy része napi kapcsolatban volt a „természettel”. Juhász 1998, 247.

gokhoz igazodtak. Kecskeméten és a két beltelkes szerkezetű Nagykőrösön a sejtes városszövet egyes teresedései alkalmasak lettek volna a fásításra, erre azonban nem került sor, csupán a kecskeméti Déllő-tó helyén 1834–1837-ben létrehozott sétatér (Gyenes-kert) esetében. A 19. században üdülésre, kirándulásra használt helyszínek a várostól távol feküdtek, és csak a század második felében megsza-
porodott építkezések kapcsolták őket össze szorosabban a várossal (nagykőrösi Cífrakert, kecskeméti Műkert, kiskunfélegyházi Lövölde-kert). Több ilyen kert a városmagtól távol elhelyezett vasútállomás felé vezetett (ceglédi Gubody-kert, kecskeméti Vasútkert, kiskunfélegyházi Malom-kert terve). Az új parkok addig beépítetlen területeket foglaltak el, és kijelölték a városrész további fejlődésének kereteit, a ceglédi Gubody-kert és a kecskeméti Vasútkert létesítése komoly szabályozási munkákkal járt együtt. A dualizmus kori közparkok felé már egyenes, szabályozott utcák vezettek, a 20. században lassan körbenőtte őket a város. A parkok tehát leginkább a külső övezetekben találhatók, ezért környékükön a 20. század elejétől jellemző volt a családi házas, kertvárosias jellegű, ma is meghatározó beépítés.

A kertkompozíciók előzményei az alföldi kertek esetében nehezen találhatók meg, s ennek szintén történelmi okai vannak. A 18. században, a töröktől visszafoglalt területen a nyugat-európai kertkultúra nem honosodott meg: míg a franciakeretek gyorsan elterjedtek, elsősorban a Bécshez közelebb álló területeken, addig az alföldi régióban nem jelentek meg.²⁹ Előzmények hiányában a tájképi kert megjelenése is igen késői fejlemény a területen, mivel itt – a török korszak alatt megerősödött öngazgatás és a földbirtokosként is fellépő mezővárosi testület miatt – a főnemesi réteg nem volt jelen. A nemesség természetesen nem teljesen hiányzott a mezővárosi társadalomból, de szerepe és súlya jóval kisebb volt, mint másutt, a térségben ezért igen kevés a kastély. A kastélyok (és mintájukra a kúriák) olykor hatalmas, tájképi magánkertjeit a kataszteri térképen és néhány képes levelezőlapon dokumentált abonyi példák szemléltethetik, Nagykőrösön pedig a kisenemesi porták magánkertjeit képezték ki hasonlóan. Az egyházi tájkeretek hatásával azért nem lehet számolni, mert a közelben nem voltak püspöki vagy érseki kertek (mint Egerben, Veszprémbe, Kalocsán). Ezek egyébként a város polgárai elől elzárt területek maradtak (Veszprémbe 1891-ig, Egerbe 1919-ig, Kalocsán a terület egy része máig), bár kezdte körülvenni a város. A nem nyilvános kertek közé tartoztak az igazgatási, oktatási intézmények kertjei is (Kecskeméten a piaristák kertje és a Rudolf lovassági laktanya kertje, Kiskunfélegyházán a régi városháza kertje, a Kiskun kapitányház és tömlőc kertje, illetve a Görögház kertje). Nem ismeretes, mennyiben nyújtottak mintát,

▼

²⁹ Zádor 1983, 7.

mindenesetre az angolkert ezekben és az első városi közkertekben is az uralkodó stílus volt, amennyire más forrás híján az 1880 körüli állapotokat dokumentáló kataszteri térképek alapján ez megítélhető. A magánkertek és nem nyilvános kertek elsősorban méretükben különböztek a közkertektől. A közigények szolgáltatását ugyanis jóval nagyobb léptékű tervekkel és területen lehetett kiszolgáltatni, s ezért létesítésük eleve városrendezési kérdésnek számított, ilyen módon pedig a helyi politikai akarattól is függött.

A közkertek létesítői számos forrásból inspirálódhattak. A kecskeméti sajtóból kiderül, hogy a kortársak ismerték Szeged, Temesvár, Arad és Szentés parkjait már az 1870-es években, s a pesti Városligetet is példaként hozták fel a parkügyben megszólaló vezércikkek, de a külföldi nevezetes parkok (Bécs, London) sem csak hírből voltak ismertek.³⁰ Mindezek viszont nem annyira a kompozíciók tekintetében, hanem inkább a modernség jegyében voltak példaadók a Duna–Tisza köze lakói számára.

A kutatástörténeti előzmények ismeretében kijelenthető, hogy Kecskeméten és környékén a közkertek a nagyvárosok mintájára jelentek meg. Míg azonban a nagyvárosokban a közkerteket a szűk, zsúfolt térből való kiszabadulás céljával hozták létre, addig az alföldi mezővárosokban a funkció is megváltozott. Kecskemétről írta 1846-ban Szokolay Hártó János a következőket. „A' városi rekedt levegő mondhatlan bájt költsönöz a' városnak közepén néhol találtató élő zöld fás köz mulató helyeknek, vagy is az úgy nevezett városi köz sétatereknek (Promenade). Nem mondhatnánk ugyan hogy Kecskeméten magas kőfalak és szűk utcák megrekesztenék a' levegőt, sőt itten minden megszűnés nélkül özönlő, sokszor rohanó szelek uralkodnak, és így a' légrekedés ellen nincs miért panaszkodnunk: de a' szelek szárnyain orr és szem boszszantólag fölhökké alakuló homok por-tenger kíváratossá teszi a' menedékhelyet, hol pornyelés nélkül szabadabban lélegzhetünk, és a' számos utczáinkon Julius végén is kender áztatóknak használható tócsák, 's büzhödt mocsároknak fojtó kigőzölgése, kíváratossá teszi a' tiszta légű, csinos, árnyas köz mulató helyet.”³¹ A „közüdülő helyek” száma e reformkorban megszületett igény ellenére kevés maradt. Kada Elek polgármester, aki mindössze három kecskeméti közkertről tett említést egyik 1903-ban megjelent írásában, ezt a számadatot pedig a következőképp indokolta meg. „A város 8 ezer hold területű szőlő- és gyümölcsöskerttel van körülvéve, 15 négyszögmérföld területén pedig váltakoznak a lombos tanyák, a bokor erdőkkel tarkított végtelen legelők, a Tisza melletti határánál sötétlő ősi tölgyes és fűzesek és így senkinek se lehet itt panasza, hogy üdülésre, a szabad

▼

30 Miben vagyunk még hátra?, in: Kecskeméti Lapok, 8. évf. 25. sz. 1875. június 20. 1. Kecskemét és az ezredév XI, in: Kecskemét, 23. évf. 37. sz. 1894. szeptember 16. 1–2.

31 Szokolay Hártó 1846, 161.

természetben való gyönyörködésre alkalma ne nyílne.”³² E Kecskemétet körülvevő szabad természet azonban jelentős részben művelt föld, kultúrtáj volt.

A fásítás, a parképítés tehát bár nemzetközi ügy volt, helyi igényeket szolgált ki, s ezért fölvethető, hogy formái is mutatnak helyi jellegzetességeket. A tájképi kertek honossá és sajátossá vált alföldi variánsaként lehet tekinteni például arra a kerttervre, amely a kiskunfélegyházi Malom-parkhoz készült 1913-ban. Tervezője a székesfővárosi kertészet munkatársa, Morbitzer Dezső volt, aki a park nevét is adó szélmalmot meghagyta a parkosítandó területen. Ez az objektum a magyar stílusban elképzelt vendéglő mellett a malmairól híres Kiskunság szellemét hivatott kifejezni. A félegyházi szélmalmok ekkoriban már eltűnőben voltak. Mednyánszky László metszete (Félegyházi szélmalmok, 1880-as évek³³), Juhász Gyula verse (Félegyházán 1918 nyarán) vagy Szalay Gyula néprajzi gyűjtései egyaránt ennek szellemében dokumentálták őket. Egy park elemeként a már nem működő szélmalom az angolkertek egzotikus építményeinek (pagodák, kioszkok) hazai, a legkevésbé sem tájidegen megfelelője. Hogy ezt a motívumot a városiak nem feltétlenül értették a tervező intenciói szerint, mutatja, hogy fölmerült a malom víztoronnyá való alakításának ötlete, azaz gyakorlati funkciót kerestek egy alapvetően esztétikai célból megmaradt (meghagyott) objektumnak.

A városszerkezetben elfoglalt helyük, szerepük szerint négyféle közkerttípus körvonalazható a mezővárosokban. Az egyik tulajdonképpen a nem mesterségesen létrehozott, hanem előbb szórakozásra használt, és csak ennek következtében közparkká nyilvánított terület, a városmagtól távol található, a települést övező természetes erdő. Ilyen a debreceni Nagyerdő, a ceglédi Istvánliget (a Kámáni-erdő része) és a nagykovácsi Pálfája. A tudatosan épített típusok közül az első, történetileg is a legkorábbi a város területén kívül létrehozott angolkert. Elhelyezése, kialakítása a városterület növekedésének jele és a természetkultusz megjelenéséé (nagykovácsi Cifrakert, kecskeméti Műkert, kiskunfélegyházi Lövéldé-kert). A második típus a városmagot és a rajta kívül eső vasútállomást összekötő közpark. Ez határozottan civilizatórikus felfogást mutat, a közkert parcellázása egy majdani városszövetet előlegezett meg, kötött össze infrastrukturális szempontból fontos létesítményeket az addigi nyomásföld helyén (kecskeméti Vasútkert, ceglédi Népkert, kiskunfélegyházi Malom-park). A harmadik típus pedig a városközpontban, a mezővárosi utcaszerkezetből adódó szegletek kertekké, ligetekké alakítása, illetve a városszövet olyan korrekciója (például bontással), amely a sűrűn sorakozó telkek között egy-egy parkosított, díszkertté alakított teresedést hozott létre, többnyire egy-egy építészeti alkotásnak aláren-

▼

³² Kada 1903, 12–13.

³³ Tus, ecset, fedőfehér, 267×376 mm. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai gyűjtemény, ltsz. 1902-1079

delve (Cegléd, Kiskunfélegyháza). Időrendben ez utóbbi a legkésőbbi törekvés (nagykőrösi Hősök tere, csongrádi Szentháromság tér fásítása), ugyanakkor ezt a típust előlegezte meg az egyedülállóan korai csongrádi Népker.

A szaktudás vándorlásának irányai

Miként az urbanizációs mutatókat gyarapító sok más intézkedésben (centrumrekonstrukciók, középítkezések, szociális közintézmények létesítése), úgy a közparképítészetben is városközi kapcsolatokkal és bevált, jó gyakorlatok követésével lehet számolni. A szaktudás kezdetben „import” jellegű volt. A kecskeméti Műkertet gondozó Bakule Márton morvaországi származású volt, tanulmányait Morvaországban, Szászországban, Erfurtban és Pozsonyban folytatta, 1856-ig, Kecskemétre hívásáig főúri uradalmakban dolgozott. Halála után, 1873-ban Búza Kiss Lajos (1843–1894) lett a városi főkertész, aki már helybeli születésű volt, de korábban grófi családoknál dolgozott.³⁴ Utódai a Győrből Kecskemétre települt Bajnóczy Károly és a hasonló nevű B. Kiss Lajos voltak. A városok tehát az uradalmakból szerezheték szakembereiket és szakismereteiket, miként a facsemetéket is.

Később, amikor az önkormányzatok már megfelelően szakosodni tudtak és kertészeti intézményeik működése megszilárdult, a városi kertész pozícióját pályázattal hirdették meg. Kiskunfélegyházára például Sopronból szerződtettek városi főkertészt. (Ugyancsak ekkortájt készült, szintén Sopronban, a város rendezési terve, mutatva, hogy a kertészet ügye és modernizálása összefüggtek, ebben az esetben Molnár Béla polgármester intencióit tükrözve.) Az import jellegű tudás vonatkozásában említhető Szentesi példája: itt az angolkerthez nem készítettek tervet, hanem más városok megvalósult sétakertjeinek terveit szereztek be, s ezek közül választották ki a szentesi adottságoknak megfelelőt.³⁵

A megszerzett, a közkertek létesítésére és fenntartására vonatkozó ismeretek adaptációja azonban felemás, erre számos momentum utal. Kiskunfélegyházán Hein működését követően Czapáry Albert lett a Lövölde-kert fenntartásával megbízott városi kertész, de vele a város elégedetlen volt. A második B. Kiss Kiskunfélegyházára készített parktervét a magas szakmai igényeket képviselő Morbitzer Dezső bírálta. Gyakori maradt ezért a legkorszerűbb elveket képviselő külső szakemberek megbízása, akik között állami főkertészt (L’Huillier István), magánvállalkozót (Hein János) és Budapest Székesfőváros Kertészete munkatársait (Fuchs Emil, Ráde Károly, Morbitzer Dezső) is megtalálni.

▼

³⁴ Péterné et alii 1992, 52.

³⁵ Labádi 1991, 20–21.

Előszörban a kiskunfélegyházi Lövölde-kertet tervező Hein János munkássága kapcsán adódik a feltételezés, hogy a városi közmegrendelések a főúri kertek példáit követték, ez azonban további kutatásokat igényel.³⁶ Amikor Hein ajánlkozott 1911-ben is a második kiskunfélegyházi park létesítésére, mellékelte a referenciamunkáit (például Szatmárnémeti, Szombathely, Nyíregyháza, Marosvásárhely, Óbecse) feltüntetve, ajánlóként szolgáló prospektusát. Ebben összesen 132 megbízóját sorolta fel, amelyek közül 16 valamely község megrendelése volt, a többi magánszemélyé.³⁷ Hein következetesen tervezett tájképi kerteket, kerülte az utak menti fasorokat, az utakat pedig mind kastélyparkjai, mind városi közkertjei esetében törekedett szabálytalanul vezetni, hogy a sétáló előtt a kert minden egyes pontban a lehető legváltozatosabb képet mutassa.³⁸

Igaz, másik stílust képviselt, de mind főúri, mind községi műveinél egységes kompozíciós elveket követett Ráde Károly is, aki eklektikus, tájkerti és geometrikus elemeket ötvözt. Heinnel ellentétben kimondottan gyakran alkalmazta az utak menti fasorokat. Az ő munkái azonos kompozíciós módszereket mutatnak a nagykőrösi, ceglédi, kecskeméti közkertekéivel, s ez a már köznyelvivé váló stílus mutatható ki B. Kiss Lajosnál, aki Hein elől szerezte meg a megbízást Kiskunfélegyháza második közparkjához készült, megvalósulatlan tervének elkészítésére, amely megbízás végül a Ráde kompozíciós elveit követő Morbitzer Dezsőnél landolt. Mindez arra mutat, hogy a Duna–Tisza köze városainak megrendelői a rendszerezettebb, áttekinthető szerkezetű parkokat igényelték jobban. Erre a jelen dolgozatban vizsgált térséghez közel eső Szentes esete is példa: a kanyargós sétautakkal 1869-ben létesített Széchenyi-ligetet 1896-ban teljesen újrarendezték, ekkor sugarasan vezető főutat, hierarchikusan tagolt mellékutakat és köröndöt kapott.³⁹ Ezekben a parkokban köröndöket, virágos csoportokat és színes virágsznyegeket létesítettek, alkalmanként a sétaútvonalak szökőkutakhoz, pavilonokhoz vezettek.

A korszerű kerttervező gyakorlatok és elvek a századfordulón az országszerte alkotó Hein és a fővárosi kertészeti intézmények (a királyi kertészeti tanintézet és a székesfőváros saját kertészete) parktervező munkatársai (Fuchs, Ráde, Morbitzer) által jelentek meg az alföldi városokban is. Magyarország vezető parktervezői azonban ekkoriban többen külföldről érkeztek (Hein és Ráde

▼

36 Erre utalt az első, 18. század végén, 19. század elején létrehozott magyarországi városi közparkok kapcsán Sisa József is. Sisa 2014, 27.

37 Hein 1891-ben érkezett Magyarországra, ezt követően csaknem háromszáz kertet tervezett. Munkáiban keverednek az angolkert és a geometrikus elemek, olykor a szecessziósak is. Alföldy 2000.

38 Tervezői elveit már magyarországi munkássága kezdetén magyarul is megírta. Hein 1891, 63–64. Köszönöm Havas Gyöngyvérnek, hogy a cikkre felhívta a figyelmem.

39 A szentesi Széchenyi-liget két állapotát mutató képi forrásokat közli Labádi 1991, 39., 49.

mindketten Németországból az 1890-es években),⁴⁰ innen nézvést tehát nem egyfajta nyugat-európai gyakorlat Budapesten meghonosodott, majd a fővároson keresztüli adaptációjaként szemlélhető az alföldi városok újonnan megjelenő kertjeinek létesítése (már a részbeni gazdasági funkció miatt sem, amely a fővárosban irreleváns, Kecskemét körül azonban a közkertek létrehozásának egyik alapmotívuma), hanem a térség európai folyamatokba való szerves integrálódásaként értelmezhető. (Akárcsak a vasút révén a nemzetközi kereskedelembe való megjelenése.) Ugyanakkor a jelentős közkertek tervezői a legtöbb esetben nem ismertek (a csongrádi Népkert, a ceglédi Gubody-kert, a nagykovácsi Cifrakert és kaszárnya körüli kertek, a kecskeméti sétatér 1880-as átrendezése és a Műkert 1882-es kialakítása). Így a helyi és nemzetközi tudástranszfer viszonyáról végleges következtetés nem vonható le még annak ismeretében sem, hogy a 20. század eleji kerttervezés progresszív irányelvei (Willy Lange, Rerrich Béla) ekkor nem jelentek meg a vegyes jellegű, geometrikus elemekkel, szőnyegágakkal, a Rerrich által nagyon is kifogásolt csoportokkal tarkított alföldi tájképi kertekben. Az egyetlen kivétel ez alól a Nagykovácsi városi mérnökeként dolgozó Jeney Ernő építész meg nem valósult városközpontterve 1911-ből: Jeney az általa tervezett városházához a modernizálandó főteret úgy képzelte el, hogy a tér egyes hangsúlyait adó építészeti alkotások előtt azok arányait követő kerteket alakított volna ki.

Az új, ún. építészeti kertek azonban nem „paradigmát váltottak”. A modern közterekbe kerülő szőnyegágak kapcsán Ilseman Keresztély 1892-ben így írt: „A szőnyegkertészet az én felfogásom szerint, oly finom ízlésű kertművészeti alkotás, amely[nek] a finomabb, jól ápolt kertekben van helye, üde, zöld pázsitokon, épületek közelében vagy szobrászati művek körül.”⁴¹ A kör alakú szőnyegágakat (rundó) szerinte egyenári növényekből, a virágok színkompozícióját figyelembe véve, a szőnyegágyat a talaj megemeléssel, dombosításával vagy egy-egy nagyobb objektummal lehet hangsúlyozni, például pálmával vagy szobrászati alkotással. Ezek az elvek az alföldi városokban is bevett gyakorlattá váltak 1900 táján. Nagy, ápolt rundók díszítették a kecskeméti Vasútkertet és a csongrádi Népkertet. A régi szőnyegágak tervezési gyakorlatával szembenő Ilseman a modern szőnyegágyat dekorativitásánál, a virágok által kirajzolt motívumok révén a művészeti ágak (építészet, plasztika) közötti egyesítő szerepében fogta föl.⁴² Ez a gondolat a városi közparkok építészetében a 20. század

▼
40 A 19. század második felének legjelentősebb magyarországi kerttervezőinek (id. Pecz Ármin, Seyderhelm Ernő, Böllmann János, Fuchs Emil, Mühle Vilmos, Ilseman Keresztély, ifj. Pecz Ármin, Ráde Károly, Hein János) több mint fele volt külföldi. Sisa 2007, 124–126.

41 Ilseman 1892.

42 Ilseman 1892, 292.

alapgondolatává lett, noha az újabb, építészeti kertek teljesen más eszközökkel valósították meg.

A közkertek építményei, felszerelése

A közkerteket a bennük elhelyezett építmények szempontjából is érdemes tárgyalni. A sétányok, ágyások útvonalait a legtöbb esetben ugyanis úgy alakították ki, hogy a szórtan elhelyezett épületek, építmények megközelítéséhez megfelelő hangulatot készítsenek elő. A kecskeméti Műkertbe vezető útvonal jó példa erre, de célirányosan, egyenes úttal vezették a körösi Cifrakert látogatóját is a park legfontosabb épületéhez, a Svájciházhoz. A közkertek építményei stílári szempontból különböznek más urbánus terek épületeitől.

A kecskeméti Vasútkertben 1875-re elkészült vendéglő még – a magyarországi főúri kertek építményeihez igazodva – klasszicizáló stílusú volt. A Műkertben 1883-ban mulató (tánchely), 1888-ban nyári vendéglő, 1903-ban sörcsarnok épült,⁴³ ezek stílusa, jellege, az ún. svájci stílus azonban újnak számított a mezővárosokban. A kecskeméti vasúti sétatér kioszkját (később cukrászda) Kerekes Ferenc tervezte 1899-ben.⁴⁴ Szintén svájciház-stílusban, vagy könnyű faszerkezettel, miként a ceglédi Népkert Vaskovits Antal építőmester tervezte, földszintjén egyébként neoreneszánsz jellegű vigadója is (1896). A nagykörösi Cifrakertben minden építmény hasonló ezekhez, különös tekintettel az 1871-ben tervezett,⁴⁵ 1872-ben megépült, mai formáját 1891-ben elnyert nagykörösi Svájciházra, amely a nevét a stílusáról kapta.⁴⁶ A Svájciház a Cifrakert központi építménye, köré szervezték, illetve vele összefüggésben helyezték el a kert többi építményét, az 1900-ban Búz Dániel ácsmester terve szerint elkészült zenepavilont.⁴⁷ Ugyanitt 1901-ben nyári színház (aréna) épült a kecskeméti ács, Bognár Ferenc 1899-es tervei alapján.⁴⁸ A tekepályát Szépe Antal tervezte 1904-ben.⁴⁹ 1907-ben egy a pesti Népligetéhez hasonló, ámde jóval kisebb, szerényebb kerti

▼

43 Novák 1989, 426., 429., 430.

44 MNL BKML XV.15.a. 48. téka, 465. tétel.

45 MNL PML XV.7. T46. A Svájciház főhomlokzati vázlatterve, papír, tus, diópác, 25×33,5 cm. A Svájciház oldalhomlokzati vázlatterve, papír, tus, diópác, 25×35,5 cm.

46 A Svájciházat az 1870-es évekre, a többi építményt 1900-ra datálja Novák 1989, 427–428., 431., 433–436. Nagykörös városmonográfiája szerint az épület 1872-ben épült. Galgóczy 1896, 487. A tervek 1871-ből valók.

47 MNL PML XV.7. T299 Zenepavilon vázlatterve, papír, ceruza, akvarell, 33×24,5 cm, vázlatrajz a zenepavilonhoz, papír, ceruza, akvarell, 21×34 cm; zöld tusvázlat, papír, tus, 20×29 cm. Rác (szerk.) 2005, 109–115.

48 MNL PML XV.7. T299 Bognár Ferenc: Nyári színpark terve, alaprajz, Kecskemét, 1899. március 20. papír, ceruza, akvarell, 77×57,5 cm. Bognár Ferenc: Nyári színpark látványterve, Kecskemét, 1899. március, papír, ceruza, akvarell, 53×84 cm.

49 MNL PML XV.7. T46. Szépe Antal: tekepálya vázlatterve, 1904. április 9. papír, tus, 43,5×47,5 cm.

locsolótorony tervei készültek el.⁵⁰ A csongrádi Népkertben cukrászda, étterem, kuglipálya és nyári színház volt (a színházat 1921-ben, a többi építményt az 1960-as években bontották le).⁵¹ Épült faszerkezetes vendéglő és mulatóhely a Cegléd melletti Istvánligetben is, 1912-ben (László László ács, Izsó János kőművesmester munkája).⁵²

A fűrészelt deszkadíszekről, csipkézett ereszeiről könnyen felismerhető, a hegyvidéki nyaralók és tengerparti üdülők Európa- (és világ)szerte elterjedt stílusa, a korszakban svájci stílusként említett jelenség a szórakozás módusza volt. Nemcsak a közterekben, így például a kiskunfélegyházi Ring Lajos ideiglenesen épített „söröző illetőleg mulatóka” céljára szolgáló kerthelyisége, az 1907-ben épített Ring-kert is a svájci módban épült.⁵³ A svájci stílus egyik legkorábbi jelentkezése a pesti építőmester, Mátyás Hugó által a kőrösi Cifrakertbe tervezett kertészlak egyébként romantikus stílusú épületén mutatható ki.⁵⁴ A köz- és magánépületekkel beépített centrumokból a növényzet által elkülönített terekben (mesterségesen létrehozott tájakban) ideiglenes használatú építmények sora tanúszkodott arról, hogy a stílus és a funkció, a társadalmi térhasználat szorosan összefüggtek.

Egyetlen építményterv nem illeszkedik ebbe a sorba, a kiskunfélegyházi második városi park B. Kiss Lajos-féle tervéhez készített vasszerkezetű víztorony terve, amelyet a kecskeméti Zaboretzky Ferenc tulajdonában álló Vasszerkezeti Műhely készített 1911-ben (nem valósult meg).⁵⁵

Ugyanakkor a fák között megbúvó, faszerkezetű építmények között a vasnak is megvolt a helye. Öntöttvas utcabútorok (kerti padok, lámpák) a képeslapok tanúsága szerint Cegléden, Nagykőrösön, Csongrádon és Kecskeméten is voltak, továbbá Helvéciaán. A kecskeméti Műkertbe a Thonet-cég által gyártott, összecsatolható kerti székeket is elhelyeztek. A legkorábbi, ismert köztéri bútorok a kecskeméti Gyenes-kertben már az 1840-es években említett padok. A közterekhez a korszak elvárása szerint kovácsoltvas kerítés is tartozott, reprezentatív, ámde könnyűszerkezetű kapubejárattal.

50 MNL PML XV:7. T46. Széchenyi kerti locsolótorony, papír, tus, akvarell, 52×61 cm

51 Dudás 1989, 223.

52 Reznák 2003, 102–103., 118.

53 MNL BKML V. 175/b. 912/1907. Egykorú képeket közöl Mészáros (szerk.) 2009, 89–91. (132–136. sz. képek). A Ring-kert, bár ideiglenesen épült s építési engedélyt is így adott rá, még tíz évvel később is megvolt. Iványosi-Szabó (szerk.) 1985, 325.

54 Mátyás Hugó: kertészlak terve Nagykőrösre, karton, akvarell, 64×47,5 cm. MNL PML XV:7. T46.

55 MNL BKML V. 175.b. I. 4327/1910. Pausz, ceruza, 41×14,5 cm. Azt, hogy park és a víztorony terve összetartozik, B. Kiss egy 1911. augusztus 25-én kelt, a tervek mellett található levele bizonyítja, amelyet Molnár Béla polgármesternek írt.

Félnyilvános kertek

A kertek egy sajátos, korlátozott nyilvánosságú, mert speciális funkciót ellátó fajtája az tanulmányi, másként botanikus vagy füvészkert, amelyre Kiskunfélegyházán volt példa. A város iskola- és kerttörténetének egyaránt fontos emléke volt a tanítóképző intézet tanulmányi kertje, amelyet 1903-tól kezdve alakítottak ki tervszerű gyűjtéssel, vételekkel és ajándékozással. Az 1904-ben felavatott kétemeletes épület előkertjét pázsittal és bokrokkal díszítve alakították ki, míg udvarát fásították.⁵⁶ A tanulmányi kert az intézet udvarának nyugati részét foglalta el, és kettős célt szolgált. Egyfelől az oktatás szolgálatában állt, benne különböző társításokban szemléltették a Kárpát-medence flóráját és faunáját. Másfelől melegágyak, vetemények voltak benne, egyszerre állt tehát esztétikai élvezet és gyakorlati haszon szolgálatában. A kert, amely az épület nyugati oldalánál terült el, a Kossuth utca és a Dankó Pista utcákra eső kerítésen belül, 972 négyzetméteren. Külön rendezték el benne az alföldi Homokhátság, az alföldi mocsár élővilágát, a Tisza menti vízenyős rétek, a szikesek, a Kárpátok mészkőszikláinak növényzetét, a Kárpátok havasi növényeit, a bükk- és fenyőerdőt, de volt itt gombatelep, tőzeges láp rovar-evő növényekkel, és szemléltették a tengerpart, Dalmácia növényeit is. Mókusház, gőték, teknősök, siklók, méhkaptár nemkülönben voltak lakói a kis híddal díszített kertnek. A tanítóképzőben oktató Pinkert Zsigmond 1913-ban megjelent könyvében alapos leírását adta az ide telepített növényfajoknak, és közölte az arborétum alaprajzát is, amely geometrikusan, célszerűen tervezett ágyásokat és utakat mutat. A Kossuth utcai kerítésről három kapu nyílt az intézmény területére, a főkapu és oldalt két kisebb kapu. Az arborétum északi határát a nyugati kiskapuból ferdén az épület felé vezető út jelölte ki, az ágyások dél felé hosszan nyúltak el.⁵⁷

Pinkert közölte egy 110 négyzetméteres népiskolai arborétum tervezetét is, amelyet ismeretlen helyen terveztek létrehozni, ez azonban a kitörő világháború miatt nem valósult meg.

A botanikus kertekhez (és a középületek, például az 1896-ban épült kiskunfélegyházi gimnázium, az 1902-ben épült ceglédi gimnázium, az 1914-ben elkészült csongrádi polgári fiúiskola, az 1914-ben épült ceglédi internátus), utcavonalon kerítéssel körülvett előkertjeihez hasonlóan, félnyilvános státusúként írható le a kiskunfélegyházi Tomasovkszy-magánkórház (1927) kertje is.⁵⁸ A fenyőfákkal beültetett, szabályos alaprajzú sétaútvonalakkal megépített, alacsony,

▼

⁵⁶ A Kiskunfélegyházi Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet értesítője az 1903–1904. iskolai évről, összeáll. Csepreghy Endre, Vesszősi József könyvnyomdája, Kiskunfélegyháza 1904, 20.

⁵⁷ Pinkert 1913.

⁵⁸ A hozzá tartozó épület 2011-es rekonstrukciójakor súlyosan deformálták, 2019-ben pedig teljesen felszámolták, helyén parkoló létesült.

kovácsoltvas ráccsal elhatárolt magánkert kisebb közparknak is beillett volna. Geometrikus kialakítása arról tanúskodik, hogy a századforduló kertépítészeti ideái tartósan tovább éltek a 20. században, és hatással voltak a magánépületek kertkultúrájára is.

(Folytatjuk.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alföldy 2000 = Alföldy Gábor: „Tájkertész a századfordulón. Hein János (1866–1935)”, in: Városok és műhelyek a századfordulón. Kutatás és hasznosítás. Az épített környezet védelme. Konferencia a kiegyezés utáni magyar építészetéről (1867–1914), Budapest 2000. Megrendezésre került az Építéstudományi Egyesület és az Ernst Múzeum közös szervezésében, MTESZ Székház, Budapest, Kossuth Lajos tér, Budapest, 2000. október 19–20., 57–59.
- Beluszky 2001 = Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2001.
- Buttler 1999 = Adrian von Buttler: Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete, Balassi Kiadó, Budapest 1999.
- Czuczor–Fogarasi 1865 = Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, III, Pest, Emich, 1865.
- Czuczor–Fogarasi 1867 = Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, IV, Pest, Emich, 1867.
- Csepely-Knorr 2016 = Csepely-Knorr Luca: Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől az első világháborúig, Budapest Főváros Levéltára, Budapest 2016.
- Dudás 1989 = Dudás Lajos: Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely)névjegyzéke L-től Zs-ig, in: Mozaikok Csongrád város történetéből 1989, Csongrád Városi Tanács VB, Csongrád 1989, 219–237.
- Éhen 1897 = Éhen Gyula: A modern város, Bertalanffy József könyvnyomdája, Szombathely 1897.
- Galavics 1999 = Galavics Géza: Magyarországi angolkertek, Balassi Kiadó, Budapest 1999.
- Galgóczy 1896 = Galgóczy Károly: Nagy-Kőrös város monographiaja, Pátria, Budapest 1896.
- Hajós 2007 = Hajós, Géza: Die Stadtparks der österreichischen Monarchie von 1765 bis 1867 im gesamteuropäischen Kontext, in: Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918, szerk. Hajós Géza, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2007, 21–82.
- Hein 1891 = Hein János: A parkok készítéséről, in: Gazdasági Mérnök, 15. évf. 6. sz. 1891. február 8. 63–64.
- Ilseman 1892 = Ilseman Keresztély: Modern virágágyak Budapest fő- és székváros sétaterein, in: Kertészeti Lapok, 7. évf. 10. sz. 1891. október, 262–265., 7. évf. 11. sz. 1892. november, 292–293.
- Iványosi-Szabó (szerk.) 1985 = Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez, szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Kecskemét 1985.
- Juhász 1998 = Juhász István: Kecskemét város építéstörténete (Kecskeméti füzetek 8), Kecskemét Monográfia Szerkesztősége – Tiberias Bt., Kecskemét 1998.

- Kada 1903 = Kada Elek: Kecskemét hajdan és most, in: Kecskeméti nagy képes naptár 1903. évre, szerk. Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1903, 5–13.
- Katus 2007 = Katus László: Az 1863–64. évi aszály és éhínség az Alföldön, in: A fogyasztás társadalomtörténete (Rendi társadalom – polgári társadalom 18), szerk. Hudi József, Hajnal István Társadalomtörténeti Egyesület – Pápai Református Gyűjtemények, Budapest–Pápa, 2007, 7–11.
- Labádi 1991 = Labádi Lajos: A Széchenyi-liget születése, Széchenyi Emlékbizottság, Szentes 1991.
- Magyar 1960 = Magyar Pál: Alföldfásítás, I–II, Akadémiai Kiadó, Budapest 1960.
- Magyar 2018 = Magyar Erzsébet: „Társalkodási kertek, promenádok, mulató- és népkertek”. Magánkertek és városi parkok Bécs, Budapest, Prága és Zágráb társas életében (1870–1918), in: Urbs. Magyar várostörténeti folyóirat 13 (2018), Budapest Főváros Levéltára, Budapest 2019, 73–103.
- Mészáros (szerk.) 2009 = Félégyháza anno... Képeslapok és fényképek a régi Félégyházáról, szerk. Mészáros Márta, Kiskunfélegyháza 2009.
- Novák 1989 = Novák László: A három város építészete, Arany János Múzeum, Nagykőrös 1989.
- Ormos 1967 = Ormos Imre: A kerttervezés története és gyakorlata, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1967 (2. kiad.).
- Örsi (szerk.) 1996 = Tájképi kertek Magyarországon, szerk. Örsi Károly, Állami Műemlékhelyre-állítási és Restaurálási Központ, Budapest 1996.
- Örsi 2000 = Örsi Károly: Az elmúlt tíz év műemléki munkái a magyarországi történeti kertek védelmében, in: Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem, szerk. Galavics Géza, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Mágus Kiadó, Budapest 2000, 19–34.
- Örsi é. n. = Örsi Károly: A magyar történeti kertek jegyzéke, Statisztikai Kiadó Vállalat, h. n., é. n.
- Péterné et alii 1992 = Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon, Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét 1992.
- Pinkert 1913 = Pinkert Zsigmond: A biológiai iskolakert berendezése a Kiskunfélegyházi Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézetben, Vesszősi, Kiskunfélegyháza 1913.
- Rácz (szerk.) 2005 = Üdvözlét Nagy-Kőrösről, szerk. Rácz Péter, Agenda Natura, Veszprém 2005.
- Rapaics 1940 = Rapaics Raymund: Magyar kertek, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest 1940.
- Rerrich 1910 = Rerrich Béla: A kertek művészetéről, in: Művészet, 9. évf. 9. sz. 1910, 382–387.
- Reznák 2003 = Reznák Erzsébet: Képeslapok Ceglédre, Gerjepart Kiadó, Cegléd 2003.
- Sisa 2007 = Sisa, József: Städtische Parkanlagen in Ungarn 1867–1918, in: Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918, szerk. Hajós Géza, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2007, 121–164.
- Sisa 2014 = Sisa, József A közparkok története Magyarországon 1914-ig – rövid áttekintés, in: Történeti értékű városi közparkjaink című konferencia tanulmánykötete, szerk. Bede-Fazekas Ákos, Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar, Budapest, 2014, 25–34. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1677/1/BFA_201402_Kozpark.pdf

- Szilágyi 2008 = Szilágyi Orsolya: A szatmárnémeti Kossuth-kert története, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár 2008.
- Szokolay Hártó 1846 = Szokolay Hártó János: Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése, Szilády Nyomda, Kecskemét, 1846.
- Zádor 1973 = Zádor Anna: Az angolkert Magyarországon, in: Építés-Építészettudomány, 5, 1–2. sz. 1973, 3–53.

Hivatkozott források

- Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML)
- V.175.b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai (1872–1950). Közigazgatási iratok (1872–1950)
- XV.15.a. Tervrajzok gyűjteménye (1741–1999). Kecskeméti épületek tervrajzai (1835–1999)
- Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)
- XV.7. Nagykőrös város tervtára

Staar Gyula

Emlékezés Iványosi-Szabó Tiborra

*„...soha semmi sem múlik el egészen. Nem igaz ám,
hogy az idő, ahogyan mondani szokták, eljár felettünk,
és egy bekötött szájú zsákban magával viszi a tegnap és
tegnapelőtt történeteit, illatait, színeit és formáit. Én
inkább úgy érzem, hogy az, ami egyszer megtörtént
velünk, az soha többé nem válhat meg nem történtté,
amíg élünk, megőrizzük magunkban a benyomásait.”*

Kassák Lajos: Anyám címére

A csapatépítő tanár

December 15-én meghalt a legkedvesebb tanárom. Iványosi-Szabó Tibor 88 évet élt. Kecskemét neves helytörténészét, díszpolgárát veszítette el személyében, mi, a tanítványai pedig egy igazi tudóstanárt. Utolsó időkgig aktívan dolgozott, a Forrás 2021. évi 10. számába még tanulmányt írt Marsigli Kecskeméten címmel, kiadásra készítette elő a Kecskemét történetéről összeállított kötetet. A következőkben életének olyan szegmensét szeretném megvilágítani, melyről nem szólnak az őt méltató emlékezések.

A Katona József Gimnázium első sakk-aranykora az iskolába friss diplomásként érkező fiatal történelemtanár, Iványosi-Szabó Tibor nevéhez fűződik. Ő volt az, aki a sakkozás iránt fogékony, tehetséges diákokkal a gimnáziumban rövid idő alatt pezsgő sakkéletet teremtett. Szegeden, a József Attila Tudományegyetemen szerzett diplomát 1956-ban, s tulajdonképpen hazajött a Katonába, hiszen itt érettségizett 1952-ben. A mi 1962-ben érettségiző C osztályunkat másodévtől tanította történelemre. Tanáraink közül korban ő állt hozzánk a legközelebb – ha belegondolok, idősebb testvérünk is lehetett volna –, mégis azonnal kivívta magának a tiszteletet tudásával, emberségével. Pedig nem lehetett könnyű dolga a negyvenhat főt számláló fiúosztályunkkal. Nem lehetünk büszkéek rá, de volt olyan tanárnőnk, aki állítólag tőlünk kapott idegösszeomlást. Iványosi tanár úr azonban állta a sarat. Szorosan tartotta a gyeplőt, szigorú volt, és igazságos. Ezt az olykor kezelhetetlen kamaszgyerek is megérzi, látja, hogy a fiatal tanárember érte dolgozik, s ha konfliktusaink is támadnak közben, ő nem fut panasszal az iskola-vezetéshez, hanem szemtől szemben elrendezi azt velünk. Büntet, ha kell, de meg is véd minket, ha úgy adódik.

Egy Iványosi-Szabó Tibort jól jellemző esetet említek, mielőtt a sakkra térnék. A tanár úr nem volt hajlandó a korabeli felfogás, a tankönyvünkben leírtak szerint tanítani nekünk 1956-ot. Másképpen elmondani nyilván nem lett volna bölcs dolog 1962-ben, ezért egyszerűen átlépett történelmünk ezen időszakán. Ebből az érettségi vizsgánkon majdnem baj lett, mert osztálytársunknak, Pánczél Gyulának – Kecskemét későbbi neves tüdőgyógyász főorvosának – éppen ilyen tétel jutott. A rossz tételhúzásának mégsem lett következménye, mert a tanár úr elmagyarázta a vizsgaelnököknek, hogy az év végi összefoglaló órák miatt közelmúltunk e szakaszára már nem maradt időnk.

Iványosi tanár úr szerette a sakkot, és jól is játszott. Legényemberként szabadidejének nagy részét arra fordította, hogy széles alapokra helyezze gimnáziumunk sakkéletét. Gondot fordított rá, hogy az első „nagy generáció”, Nagy András, Balázs Imre, Csősz Imre, Sinka Endre mögé felhozza az őket követni hivatott fiatalabbakat, növelje tudásszintjüket. Az iskolában egyéni minősítő versenyeket szervezett, bajnokságokon indította a gimnázium csapatait. Jellemző, hogy néhány év múlva annyi jó játékos edződött meg ezeken a versenyeken, hogy a Katona József Gimnázium sakkcsapata Bács-Kiskun megye felnőtt bajnokságában is elindulhatott, s ott nem is szerepeltünk rosszul. Nem véletlenül lett tehát 1960-ban első ízben országos középiskolai bajnok a Katona József Gimnázium sakkcsapata (Nagy András, Balázs Imre, Csősz Imre, Sinka Endre, Staar Gyula).

1961-ben pedig, az amúgy erős Bács-Kiskun megyei középiskolai bajnokságon első csapatunk (Nagy András, Virág Ferenc, Csősz Imre, Sinka Endre, Staar Gyula) győztes lett, a második csapatunk (Sebő Gyula, Szabó Tibor, Kőrösi József, H. Tóth Antal, Miklós Csaba) pedig ezüstérmes. Az ország neves gimnáziumainak csapataiban ugyan játszottak nagyon jó sakkozók, de ennyien, mint a Katonában, sehol sem voltak. Talán nem sértem meg a többieket, ha elmondom, hogy még ebből az első aranykorszakbeli csapatainkból is kiemelkedett Nagy András és Virág Ferenc. Később, a katonás fiúk közül többen évekig játszottunk versenyszerűen, ők ketten voltak azok, akik a sakkozás ranglétráján a legmagasabbra jutottak.

Az országos középiskolai sakkbajnokság döntőjét 1961. június 23–27. között Kecskeméten, a Katona József Gimnázium Dísztermében rendezték. Ennek szervezésében főszerepet vállalt Iványosi tanár úr. Fáradozásai nem voltak hiábavalóak, akkor lettünk másodszor országos középiskolás sakkcsapatbajnokok, elnyertük az iskolánk által kitűzött vándordíjat, a Katona József-kupát (Nagy András, Virág Ferenc, Csősz Imre, Sinka Endre, Staar Gyula, Kőrösi József, H. Tóth Antal). A kupa a következő évben a Lorántffy Zsuzsanna Gimnáziumban rendezett országos döntőn újra a miénk lett (Virág Ferenc, Kőrösi József, Staar Gyula, Kőrösi Imre, Miklós Csaba, H. Tóth Antal, Katona László), majd 1963-ban Virág Ferivel az élen vívő csapat gyűjtötte be végérvényesen a

Katona József Gimnáziumunknak (Virág Ferenc, Kőrösi Imre, Katona László, Jóri József, Theil Ervin, Dormán József). Vajon őrzi-e ezt a kupát egykori alma materünk?

Iványosi-Szabó Tibor tanár úr az iskola sakkéletéről, az első négy csapat-aranyérmének történetéről a Kecskeméti Állami Katona József Gimnázium Évkönyveiben (1959–60, 1960–61, 1961–62, 1962–63) számolt be hosszabb írásaival.

Ma már tudom, milyen sokat jelent, ha a diáksapat mellett, mögött ilyen elkötelezett tanárember áll. Olyan, aki hosszú vonatutakon is velünk jön minden mérkőzésünkre, tanácsokat ad, bátorít, a helyszínen izgulja végig küzdelmeinket, és közbelép, ha úgy látja, valamilyen méltánytalanság fenyegeti diákjait. S amikor Szarvasról késő este érkezünk vissza Kecskemétre egy győztes csapatmeccs után, akkor már nem enged haza Lajosmizsére az éjszakai vonattal. Nála alszom, másnap jól megreggeliztet, s csak azután bocsát utamra. Szerencséje van azoknak, akiknek ilyen tanárai lehettek.

Nagy veszteség érte az iskolát, amikor 1973-ban hagyta elmenni kiváló tanárát. Iványosi-Szabó Tibor abban az évben a Bács-Kiskun Megyei Levéltár igazgatója lett. Akkor ott egy romhalmazt örökölt, de szívós csapatépítő munkával az ország legjobb levéltárai közé emelte az intézményt. Érdemes elolvasni életének erről az időszakáról elmondott gondolatait Rigó Róbert vele készített szép interjújában (*Forrás*, 2012. 7–8. szám).

A tanár úr azután 1978-ban egyetemi doktori címet szerzett, 1992-ben a történettudomány kandidátusa, majd 2002-ben az MTA doktora lett. Doktori védésén én is ott voltam a Magyar Tudományos Akadémia Nagytermében. Büszke lehettem, hogy nekem, nekünk ilyen történelemtanárunk volt. A doktori címre benyújtott „Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári forradalom előtt” című értekezésének nyilvános vitája dicséretektől volt hangos. Életemben elég sok doktori védést végighallgattam már, állíthatom, ez nem általános jelenség.

Ugorjunk most vissza időben 1960. április 19-re, Kecskemétre, a Katona József Gimnáziumba. Az iskola II. osztályra minősítő sakkversenyén elindult Iványosi tanár úr is, azon a napon játszottunk egymással. Ő világossal a spanyol megnyitást játszotta, amire sötéttel elég rossz változatot választottam. (Ez a választottam most kicsit nagyképűen hangzik, úgy, mintha akkor jól ismertem volna a többi lehetőséget.) A tanár úr rámenősen támadott, s amikor most, hogy visszaidézzem az emlékeket, újra lejátszottam a partit, sokáig előnyösebben is állt. Majdhogynem nyeresre. Azután óvatlanul beleesett egy kiskombinációba, s akkor már nekem állt a zászló, bástyája ellenében két könnyűtisztemmel, előrenyomuló szabadgyalogommal. Ekkor dilemmába estem: – Most mi legyen? Megverhetem a történelemtanároamat? Úgy döntöttem, jobb a békesség.

– Tanár úr, döntetlent ajánlanék – hozakodtam elő a javaslattal. Tekintete megkeményedett. – Nem fogadom el! Gyula, és ha nem játszol teljes erővel,

akkor... Nem fejezte be a mondatot, de a hangja szigorú volt, és én hallgattam a tanáromra. Még vagy ötöt húztunk, s akkor, látva reménytelen állását, megenyhülten nézett rám: – Jól van! Feladom.

Szóval, ilyen tanárunk volt nekünk! Már csak Füst Milánt tudom idézni: „az országnak, a hazának egyik legfontosabb kérdése az, hogy ki neveli, és hogy neveli eljövendő generációit.”

Levélváltás

A Katona József Gimnázium első sakk-aranykorszaka óta gyorsan elröpült hatvan év. Fogyatoszni kezdett az egykori csapat. Néhányan, akik aktív részesei voltunk az aranyérmek kiharcolásának, arra gondoltunk, utolsó utáni pillanat, hogy összegyűjtsük az elhalványuló emlékeket. A beérkező írások megszerkesztésével, s társainknak kiküldésével engem bíztak meg a többiek. A katonás öregfiúk parányi, botcsinálta „sajtóközpontja” lettem. Szépen gyűltek a sakkemlékek, melyek törvénytörően életűttörténetek is lettek.

Természetesen Iványosi tanár úr is megkapott minden ilyen „Sakklevelet”, melyekhez mellékletként gyakran korabeli újságok eredményeinkről hírt adó írásait, egykori fotókat és játszmalapokon megőrzött küzdelmeinket csatoltuk. Gyűltek a múltból előbányászott dokumentumok, amikor rádöbbszünk, hogy sikereink fő részese, teremtetője, Iványosi-Szabó Tibor tanár úr még nem szólalt meg. Ő ugyan miként tekint vissza erre az időszakra, tanári- és sakkmultjára. S persze, a kezdetekre is kíváncsi voltam: milyen útravalót vitt magával a szülői házból, mit kapott diákként kecskeméti tanáraitól. Múlt év tavaszán e kéréssel levelet írtam kedves tanáromnak. Megörülve igenlő válaszána, következő levelem mellékleteként már egy kérdéssort is küldtem.

Kedves Tibor!

Köszönöm, hogy engedél a kérésnek, s elmondod a sakkemlékeidet.

Kérlek, dönts el, hogy ezt milyen formában teszed.

Csatoltan küldök egy kérdéssort, rövid bevezetővel, arra az esetre, ha úgy gondolnád, mindezt könnyebb ezekre válaszolva megtenned.

Nem véletlen, hogy magukban a kérdésekben is kissé benne vannak, hogy mit érzek irántad...

Megköszönném, ha jeleznéd, hogy célba érkezett-e a küldeményem.

Jó egészséget kívánva szeretettel üdvözöllek: Gyula

Rövidesen megérkezett a visszaemlékezés, ezzel a kísérőlevéllel:

Kedves Gyula!

Ígéretemnek megfelelően küldöm kérdéseidre adott válaszaim. Ezeket nem iktattam be, te mint gyakorlott szerkesztő majd megteszed.

Tudomásul kell venni, hogy a Katona József Gimnázium és a ti sakk-múltatokon belül az én szerepem esetleges, margón kívüli. Éppen ezért nem jelentkeztem a nagyon színes visszaemlékezések bővítésére. Szíves érdeklődésed, sokirányú kérdéseid elől mégsem térek ki, de összegzésem szükségszerűen rendhagyó. Egy-egy rész szószaporításnak tűnik majd, mások pedig csaknem jelzés értékűnek érződnek. Ahol szükségét látod, a szerkesztői ritkítástól ne riadj vissza.

Változatlan barátsággal és szeretettel: Tibor

Telefonon köszöntem meg tanáromnak az írását, s megmondtam neki, eszembe sincs kérdéseim közbeiktatásával széttördelni szép emlékezését.

„Famíliámmal együtt kecskemétinek érezhetem magam”

Családi hátterem talán nem átlagos, ezért erre bővebben válaszolok. Az Iványosi név Kecskemét legrégebbi, az 1662. évből fennmaradt adókönyvében már fellelhető. Így famíliámmal együtt kecskemétinek érezhetem magam.

Ritka szerencsés emberek közé tartozom. Egyrészt valóban ritka, hogy valaki pénteken és 13-án szülessen, másrészt szerencsésnek mondhatom, hogy ötödik gyerekként is vállaltak szüleim. Bár ők, mivel katolikus és parasztemberek voltak, ennyivel nem elégedtek meg, született még négy öcsém. Rendkívül harmonikus családi körben nőttem fel. Csak két nővérem volt, és érthetően a szakasztónyi serdületlen és serdülő fiú biztosan bőven tett rossz fát a tűzre. Ennek ellenére soha még csak egyetlen nyakleves sem csattant el szüleim részéről! A fenyítés nálunk ismeretlen volt.

Én még tanyán, Matkón születtem. Anyám elbeszélése szerint rendkívül korán, már tíz hónapos koromban jártam. 1933. november elején, nyolcvanéves korában elhunyt nagyapám. A hónap végén, a Katalin-napi vásár alkalmából szüleim a városba jöttek, hogy a rokonságban a hagyatéki ügyeket is elrendezzék. A gyereknepséget szemmel tartotta ugyan egy felnőtt, de annak fő feladata a jószágok őrzése, ellátása volt. Mielőtt hallottam volna, már ekkor megtapasztaltam, hogy valóban nem fenékgig tejfől az élet. Idősebb bátyám ekkor még csak hét éves volt, az idősebb nővérem pedig hat. A gyerekhadhoz ez alkalommal csatlakozott egyik, tízéves unokatestvérünk. Felnőtt korában is ritka leleményes és vállalkozó szellemű ember volt. Érthetően azonnal a gyerekcsoport vezére lett. Mivel akkor szokás volt, hogy a mosáshoz esővizet gyűjtsenek egy teknőben, a szép napos délelőttön unokatestvérem eltalálta, hogy az előző napon megtelt edényben engem fürdesse-

nek meg. A fürdetés eredményes lett, de a megfelelő törlés valószínűleg elmaradt. Tény, hogy az első komoly élményt kétéves, súlyos betegség követte. Mivel a következő hónapokban a városba költöztünk, anyám szaporán hordozhatott orvostól orvosig. Végletes lefogyásom miatt csont-bőr lettem. A körbejárás során az egyik orvos – anyám kérdésére, mit tegyen –, bőröm huzigálva azt válaszolta: asszonyom, vigye haza és imádkozzon! Szerencsémre a javasolt kúra bevált.

Anyám eltökélt szándéka volt, hogy minden gyereke végezzen középiskolai tanulmányokat. Ez a két háború között még különleges igénynek számított. Csak az egyik bátyám és az egyik öcsém állt ellen, ők mesterséget tanultak. A családon belüli sok fiú láttán keresztanyám fejébe vette, hogy közülünk egy pap legyen. A korábbi századokban a parasztok egyházi tizedbe is legtöbbször a leghitványabb borjút, csikót szánták. A bőséges fiúáldásból is afféle tizedet kívántak adni, így esett rám a választás. Első emlékeim között tárolom, hogy éveken át, ha vendégek jöttek, előszólítottak – a még mindig cingár legénykét – és megkérdezték: mi leszek, ha felnövök. Nekem azt kellett válaszolnom: nagy hasú piarista tanár! A hatás sosem maradt el. A hármas állításból azonban egy valóban teljesült.

Így kerültem a piarista gimnáziumba. Az alsó négy osztályt ott végeztem. 1948-ban, az államosítás után a talpraesett igazgatóhelyettes azt javasolta, nevezék el az iskolát Katona Józsefről, mielőtt valami bolsevik nevet rá nem aggnak. Itt talált rám azután az érettségi 1952-ben. Hadd említsem meg, mivel ezt kevesen tudják, hogy akad az iskola történetében egy év, amikor nem volt ballagási ünnepség. Ezt azért merem határozottan állítani, mivel velünk történt meg. A féltucatnyi népi kollégista között volt néhány fanatikus, aki felkereste az igazgatót, hogy e kispolgári hagyománynak véget vessenek. Ő, alig kétéves párttagkönyvvel a zsebében, és közel kétéves igazgatói múlttal rendelkezve, igazi neofitaként maradéktalanul teljesítette kívánságukat. Búfelejtőként viszont tartott egy osztályfőnöki órát.

A jólneveltség azt diktálná, hogy az alma materről, immár hetven évvel később szuperlatívuszban emlékezzek meg. A tények tisztelete és valamelyest igényes értékrendem azonban ezt nem teszi lehetővé. Önként ezek ismertetésére nem is vállalkoztam. Az erősen vegyes és még szűkös korból csak négy személyt tudok kiemelni. Közülük kettő kezdő tanárként került az iskolába: Orosz László és Hordós Károly. Szóts Rudolf pedig már a piaristáknál is tanított bennünket. Szemerey Andor a református gimnázium igazgatója volt korábban. Ő sajnos nem tanított. Négyen toronymagasan kiemelkedtek, és lettek tartós példaképeim, majd igaz barátaim.

Iskolánk az egyetemi éveim alatt jelentősen bővült. 1952-ben csak egy végzős osztály volt, mikor visszakérültem, már minden évfolyamon három párhuzamos osztály indult. A testület is számottevően cserélődött, illetve erőteljesen bővült. Emlékezetes évben, 1956-ban kaptam kézhez diplomámat. Ez több szempontból katasztrofális esztendőnek ígérkezett. A totális válság minden területen jelentkezett. Évfolyamunkon a 38 fő közül ketten kerültünk középiskolába. Aki szak-

munkásképzőbe jutott, már boldog volt. Szerencsés visszatérésem kizárólag Szóts Rudi bácsinak köszönhettem, aki hat éven át tanított latinra, majd három éven át oroszra. Gyenes Tibivel együtt kerültünk Szegedre, és az évfolyamon mind latinból, mind pedig oroszból olyan kiemelkedő felkészültséget mutattunk, hogy azon még tanáraink is elcsodálkoztak.

Visszakerülésemet igazgatónk nem látta igazán szívesen, de a mindig markáns helyettesének nem mert nemet mondani. Az első hetek a tanáriban ambivalens érzésekkel, feszültséggel jártak. A két tanárnőt érthetően magáztam, a kétszer olyan idős egykori tanáraink tegezése viszont számottevő érzelmi hullámmal járt. Maga a tanítás nem jelentett gondot. Mint minden kezdőnek, eleinte a fegyelmelés az igazi kihívás. Szakmai szempontból egy tanár számára az első szakfelügyelői látogatás az emlékezetes, mert ez az igazi megmérettetés. Esetemben ez halmozottan igazolódott.

A közvetlen előzmények is figyelemfelkeltők: 1957 elején a viszonylagos politikai csend gyorsan átváltott. A „márciusban újra kezdjük” mozgalmat a hatalom minden téren meg kívánta előzni. Így történt, hogy az ünnep előtt egyik reggel, a tanítást megelőzően, az igazgató néhány idegennel bejött a tanáriba, és kérte, álljunk fel, lépünk hátra az asztalunktól. A vele bejövő emberek pedig kezdtek kinyitogatni fiókjainkat, és vizslatni annak tartalmát. Ez még azokban az években sem volt megszokott jelenség. A március 15-i ünnepségre fekete szalaggal átkötött kokárdával készültünk. Egy ilyenre fiókomban azonnal rátalált a hívatlan vendég, és hosszasan forgatta. Majd gyorsan letette, mivel néhány gépelt oldalra akadt másik matató keze. Ekkor melegem lett. Illyés Gyula *Egy mondatát* ugyanis előző napokban megkaptam, és három példányban legépeltem. Vagy a gyakorlatlanság, vagy az izgalom miatt viszont az indigókat fordítva tettem be. A tükörkép azonban a fiókban maradt, amit a legény hosszán nézegetett, majd tanácstalanul visszatett. A fura vendégséget követően a közvetlen botrány látszólag elmaradt, az exponálást nyárra halasztották.

Mint kezdő tanár, kaptam első osztályokat. A szakfelügyelő az igazgatóval az orosz tagozatú osztályban bizonyosodott meg felkészültségemről. A téma: a kereszténység kialakulása volt. A feleltetéssel nem volt semmi gond, de amikor az új anyagot kezdtem a nebulókkal feldolgozni, az igazgatóm székéről egyre inkább a pad alá csúszott, végül az asztalra könyökölve arcát kezei közé rejtette. Az óra végén pedig – a szakfelügyelővel szemben merőben illetlenül –, mint akit puskából lőttek ki, távozott a teremből. Szakfelügyelőm a folyosón a vállamra tette a kezét, és azt mondta: Tiborkám, én nagyon élveztem az órát, de azt tanácsolom, hogy ilyen máskor ne csinálj! Írásban adott véleménye azonban még az igazgatómat is megnyugtatta. A következő évben még elégedettebben távozott.

A királyi játékkal igen későn, csak egyetemista koromban ismerkedtem meg. Az egyetemi klubban gyötörtük olykor egymást. Elméleti felkészültségről, mint

olyanról, csak később hallottam. Vele kapcsolatos többéves kalandom is ezekben a sötét években gyökerezik. Lehet, hogy többeknek ugyancsak kiábrándító lesz ezen évek felidézése, de a tények tisztelete számomra kötelező.

A korábban jelzett exponálás '57 nyarán bekövetkezett. Szöts Rudolfot Kisfáiba, egy tanyai iskolába száműzték. Ez év nyarán vizsgálati fogságba került dr. Orosz László mint ellenforradalmár. A kedélyek nyugtatása végett sokirányú szervezés indult. 1957 őszén kezdték szervezni a megyei középiskolai sakkversenyt. A fiatalabbak segítése egy nagycsaládban felnövő számára olyan természetes, mint a lélegzés. Ez a pályaválasztásomban is meghatározó volt. A sakk mint játék a testnevelő tanár feladatkörébe tartozott. Gaál Tibor bácsi azonban, mint a magyar vívás egyik jeles nevelője vált ismertté. Több olimpikon került ki neveltjei közül. Ő az első rostálást megúsza, de sejtette, hogy rá is sor kerül. Ez néhány hónappal később, '58 nyarán valóra vált. Még szerencsés volt, mert nyugdíjazása előtt néhány évvel csak a Béke téri általános iskolába száműzték. Testnevelőként, nemzetközi hírű vívőedzőként a sakk érthetően nem állt hozzá közel, ezért kért meg, hogy a Baján rendezett megyei versenyre kísérem el az iskola csapatát. Egy kivételével mindegyik versenyzőt tanítottam, így emberként is jól ismertem őket, és érthetően vállaltam a kérést. A verseny a katonások fölülnyes sikerével zárult. Valójában itt kozmáltam le.

A következő tanévben kezdték szervezni az országos versenyeket. Az öt év eredményét ismeritek. Még a döntőkben sem szenvedtünk egyetlen vereséget sem, az ezüstöt is veretlenül szereztük. A tanári karon belül igen népszerűvé vált a sakk, bár az eleinte szaporán változó igazgatóim a tarokkot és az ultit kedvelték. Nem tudom, volt-e olyan középiskola, amely éveken át a felnőtt megyei bajnokságokon indult, és ott megállta helyét. Bár igaz, hogy a Katona igazi erejét a tanulói adták, de feltucatnyi tanár is rendszeresen vállalta a játékot. Nemcsak a tanulók, hanem a tanárok között is megszerveztem ismételten a bajnokságot, ezek lebonyolítása bizony időigényes volt. Közben heti 35–40 órában tanítottam, mivel fizetésünk csaknem nevetséges volt.

Több, mint érdekes, hogy legalább 3 csapat járult hozzá a rendkívülinek mondható sikerszériához. Valójában elméleti képzés számukra nem történt. A legkülönbözőbb versenyek, a sok-sok játszma és az azokat követő elemzések, valamint az egyéni készülődések, a legjobbak különleges érdeklődése biztosította a széles körű gyarapodást. Két éven át Tóth Laci bácsihoz többször elmentünk, de szisztematikus felkészítésnek ez sem volt mondható. A vele való találkozás, a tőle hallott, a nemzetközi sakkal kapcsolatos sztorik különlegesen voltak, de ezek nem tartoznak ide. Amíg nőtlen voltam, szabadidőmet a sakk maradéktalanul lekötötte. Lányom megszületése után kerültem egyre nagyobb időzavarba.

A sikerekről a tanáriban érthetően igen sokat beszélgettünk, a fiatal kollégáktól szaporán jöttek a szerencsekívánatok. Az igazgatók részéről merőben más volt a fogadtatás. Az első megyei sikert második igazgatóm talán tudomásul sem

vette. Őt '57 tavaszán küldték „rendcsinálásra” az iskolába, és szinte idegenként volt jelen a testületben. Eredményes munkája jutalmául egy év után a megyei tanács elnökhelyettese lett, és jött a harmadik, aki helyettese volt, majd hat éven át regnált. Vele több, mint feszült volt a kapcsolat. A kifogástalan szakfelügyelői vélemények és az országos bajnokságokon elért eredmények ellenére tavaszonként tudomásomra hozta: „most nem tudtalak eladni, de a jövő tanévben menni fogsz”. Végül őt menesztették. Így érthető, hogy növekvő gondjaim miatt egyre kevesebb időt szántam erre a szenvedélyre, és úgy éreztem, akkor illendő lelépnem, amikor még egy komplett országos bajnokcsapatot hagyhattam leendő utódomra. Így vettem búcsút ezen keserédes esztendőktől. Ma talán nem indokolatlan megemlíteni, hogy a fél évtizedes ügyködésemért egyetlen fillért sem kaptam, és igazgatóimtól soha egyetlen hivatalos elismerő szó nem járt érte.

A csapatok tagjai szinte kivétel nélkül jó tanulók is voltak. Valójában nem kellett még csak az egyik szememet sem becsukni az osztályozások során.

Azt felettébb sajnáltam, hogy 1964-ben nem lett a csapat országos bajnok. Igazán megérdemelték volna, csak egy minimális segítség hiányzott. Vakon reméltem, hogy a biztosnak ígérkező siker begyűjtésére lesz majd vállalkozó.

Visszahúzódomás oka az előző mondatokból talán kihámozható. Csak az igazgatómmal való kapcsolatom következménye lehetett, hogy '64-ben, bár a távozó történelem-szakfelügyelő engem javasolt utódjának, mást neveztek ki. Három évvel később az új igazgató már nem torpedózta meg az újabb lehetőségemet.

A hat évvel későbbi távozásom igazi pályamódosítás volt. Ilyen döntések során mindenkinél több ok játszik közre. Túlságosan nyafogósnak fog érződni néhány további epizód felidézése. A Katona József Gimnázium a piaristáknak 1944–45-ben kifosztott, teljesen tönkretett, és még csak a minimális felszereltséggel rendelkező iskoláját örökölte. Két évvel később még ezt a minimumot is ott kellett hagynia. Néhány térkép kivételével semmiféle szemléltetőeszköz nem állt rendelkezésre. Első éveimtől kezdve rajzok, makettek készítésével igyekeztem a hiányok pótlásában nem is elsődlegesen segíteni, hanem inkább kezdeményezni. Így készült el a hajók, az eke stb. az ókortól az újkorig történő fejlődését bemutató makettek sorozata. Ezek mellett éveken át gyűjtöttem az iskola számára a régi pénzeket. Sikerült több száz darabos anyagot összehoznom, amelyben még késő római érme is volt. A pengő teljes sorozatát össze tudtam gyűjteni a szertelen infláció végéig. Egy régi iskolapadot a politechnikát végzőkkel sikerült átalakíttatni, és ebben összezsúfolva az első emelet zсібongójában az anyagot kiállítani. Talán még néhányan emlékeznek rá. Egy nagytakarítás során a makettek szőrén-szálán eltűntek. Ezen okulva az egyik iskolából alkalmával kértem az igazgatót, hogy a ruhatárként szolgáló, felsőtét emeleten lévő tárlatot vitesse valamelyik szertárba. Kinek kell az a kacat! – volt a válasz. Volt, akinek kellett. A következő hétfőn elszörnyedve kaptam a hírt, hogy a tárló üvegét betörték, az összes pénzt elvitték.

Ezek az események akkor csak a passzivitásomat eredményezték. Szakfelügyelőként mentesültem a szertelen túlórázástól, és lényegesen több időm maradt a szakmai munkára. Ezt a tevékenységet egyre jobban megkedveltem. 1972-ben azonban bevezették a középiskolákban a világnézetünk alapjai című tantárgyat, amit egyesek marxista hittannak neveztek. Ennek ellenőrzését a történelmet felügyelők nyakába varrták. A következő év tavaszán a megyei tanács osztályvezetője feltett egy váratlan kérdést. A megyei levéltár igazgatója nyugdíjba ment, nem vállalnám el az intézmény irányítását? Egy hét gondolkodási időt kértem.

Közel két évtizedes szakmai gyakorlat volt mögöttem, negyvenéves fejjel egy új lehetőséget kínáltak fel. A dilemma igen nagy volt. Felidéztem, hogy egyetemista koromban mind a tanítás, mind a kutatás igen csábított. '56 miatt a kutatási lehetőség elesett. Ráadásul felizzott a levéltárral kapcsolatos korábbi élményem. A második év elvégzése után elhatároztam, hogy elkezdem szakdolgozatomhoz az anyag gyűjtését. Bementem a megyei levéltárunkba, és 1848–49-es iratok olvasásába-vizsgálatába kezdtem. Két héttel később az igazgató megkérdezte, nem volna kedvem egy hónapon át a levéltárban dolgozni? Vékonypénzű egyetemista létemre a döntés nem lehetett kétséges. Az itt történő munka és beszélgetések során feltárult előttem nemcsak az ottani rendkívül gazdag török kori kincs, hanem egy héten át részt vállalhattam a kalocsai érsekség csodálatos levéltárának a „gondozásában” is. A későbbi években gyakorta felkerestem egykori kedves „kollégáimat”. Az osztályvezetőnk valószínűleg maga sem sejtette, milyen ajánlatot tett. Csak hónapokkal később tudtam meg, hogy az ország legmostohább körülményei között lévő levéltárának nyűgét vállaltam.

Negyedszázaddal nyugdíjazásom után már hálával tartozom a rendkívüli kihívásért. Talán hatan-heten voltunk, amikor becsöppentem. Kezdetben csak egyetlen felkészült muzeológus segítette munkámat. Harmincon felüli volt a munkatársak száma, amikor távoztam. Két évtized után sikerült felépíttetni az ország akkori legszebb levéltárát. A fiatalok iránti bizalmam itt is kamatozódott. Csaknem kivétel nélkül frissen végzett egyetemi és főiskolai végzettségű munkatársakat fogadtam. A nyolc-tíz történelem szakos közül később egy akadémikus lett, és nyugdíjazásom előtt – ilyen sem korábban, sem azóta nem történt egyetlen vidéki levéltárban sem – négy kandidátusi fokozattal rendelkező levéltáros ügyködött az intézményben. Mellesleg később mind a négy az MTA doktora lett.

A ti aranyaitok nem devalválódnak, én is örömmel idézem fel a sikereitekhez vezető eseményeket!

Kecskemét, 2021 áprilisában

Iványosi-Szabó Tibor

Appendix

Iványosi-Szabó Tibor tanár úr emlékezéséhez, mely többünk szívéig eljutott, függelékként egy levélváltást közlök. Értelmes emberek kulturált, melengető sorait, kontrasztjaként mai acsarkodó világunk elszomorító stílusának. (S. Gy.)

Tisztelt Tanár Úr!

Csak külső szemlélőként, érintőlegesen vagyok tagja a kecskeméti sakkozó „fiúk” csapatának. Kortársukként sok versenyen voltunk együtt. Tompa János a nevem, és ellentétben Staar Gyuláékkal, némi kitérővel én profi sakkozó lettem. Csak egyéni versenyeken sakkoztam velük, csapatban nem. Jelenleg, 74 évesen sokat foglalkozom a múlttal. Talán, ha nem sakkozóvá válok, akkor a matematika és a történelem volna a szakmám. Gyulával és Virág Ferivel elég jó barátság köt össze, ezért megkapok minden levelet és visszaemlékezést, amelyet úgy másfél éve a Katona József Gimnázium volt diákjai elindítottak. Részben segítettem is nekik a sakkjátismák felkutatásában. Azért írok magának tanár úr, mert rendkívül megérintett a visszaemlékezése, amelyben fiatal tanári pályájára emlékezik. Nekem mindkét szülőm pedagógus volt, és ha nem is ilyen közelségből, de sokat tapasztaltam az 50-es, 60-as évek iskoláinak belső életéből. Szóval nagyon tetszett, hogy ennyire bölcs mértéktartással szólt azokról a nehéz évekről. Nem is mondok többet. Gratulálok és nagyon jó egészséget kívánok.

Tisztelettel: Tompa János nemzetközi sakkmeister, egykori olimpiai szövetségi kapitány

Budapest, 2021. április 29.

Tisztelt Tompa János Úr!

Köszönöm ritka kedves levelét, és a még kedvesebb észrevételeit.

Ez ismételtén meggyőző arról, hogy a királyi játék nemcsak a legszebb, talán a legkorrektebb, hanem igazi közösségteremtő is. A korábbi évtizedekben még figyelemmel kísértem a magyar sakkéletet, és többször őszinte örömet szerzett egy-egy sikerünk.

További kifogástalan testi és szellemi erőt, további sok-sok kellemes esztendőt kívánok: Tibor

Kecskemét, 2021. május 2.

Haláltánc Zomborban

(Hász Róbert: *Fábián Marcell és a táncoló halál*)

Hász Róbert új könyve immár egy krimisorozat részeként kínálja magát olvasásra. Ezzel nemcsak saját lehetséges értelmezési keretét adja meg, de a szerző előző krimijét, a *Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napját* is új interpretációs lehetőségekkel gazdagítja. Míg korábban csupán a krimi műfajára jellemző sorozatszerűség alapján lehetett volna sejteni a folytatást, addig most már bizonyosnak tűnik, hogy egy új történelmi krimisorozattal van dolgunk. A *Fábián Marcell és a táncoló halál* az előző regény megoldatlanságain részint túllépve tár az olvasó elé egy ismerős világot.

Ez az ismerős jelleg nem jelent azonban önismétlést: bár a szereplők, helyszínek és a századfordulós mindennapok dilemmái jórészt visszakapcsolódnak a korábbi regényhez, a perspektíaváltás és az újabb nyomozás szövevényessége a befogadó által is otthonosnak érzett világot új fénytörésben képes megmutatni. A cselekmény fő helyszíne ismét Zombor, azonban a történetet keretező fiumei szál számottevő térbeli elmozdulást is jelent. Az Osztrák–Magyar Monarchia emblematisztikus üdülőhelyén induló történet a századfordulós életérzés megragadásához szolgál fontos adalékokkal. Fiume nem egyszerűen sűrítménye a monarchikus létélménynek, hanem olyan, a mindennapokból kiragadó köztes tér is egyben, ahol az idő másképpen telik, mint a zombori munkanapok során. Ez az idő azonban nem a hétköznapiak rendkívüli felfüggesztése, hanem olyan középpont, amelyhez képest a zombori mindennapok tűnhetnek abnormálisnak. „Úgy érezte, az elmúlt hetekben ő is egy ilyen rohanó csiga volt a természetellenesen fölgyorsult világban, mialatt a valóságos idő egyedül itt, ebben a tengerparti kőházban csordogált a maga normális tempójában.” (313.) A Fiuméhez kapcsolódó, obligát tengertoposz is új megvilágításba kerül, a magyar és délszláv szerzők sokasága által különféleképpen megénekelt helyszín itt beteljesült vágyként kerül előtérbe. A tenger megpillantásával Winter úr, a Bácskából elvagyódó zombori rendőr reményei válnak valósággá, még akkor is, ha utazása nem kikapcsolódás, hanem munkájának fontos állomása. A tenger a végtelenség és szabadság jelképe, a Monarchián belüli nyári kikapcsolódás színtere, egyben a kivándorlás egyik lehetséges kiindulópontja. Ezen túlmenően azonban más tartalmak térbeli konkretizációjaként is megjelenik: Fiume a hatóságok előli menekülés reményének helyszínéül is helyet kap a történetben, a leánykereskedelmi bűnügy egyik gyanúsítottja ugyanis éppen azért érkezik Fiumébe, „hogy hajóra szálljon és köddé váljon” (319.).

Nem csupán a tenger sokat tárgyalt toposza a magyar és délszláv irodalomnak, hanem a bácskai miliő is. Kosztolányi Dezső visszamenőleg különösen fontosnak tűnő írása, *Az alföldi por* mintha csak ötletet adna maga és mások számára a téma regénnyé írásához. A Hász-regényben mindez úgy kap helyet, hogy Fábíán Marcell felesége, Amália irodalmi ambíciói folytán levélkapcsolatban áll Kánya Emília író-lapszerkesztő asszonnyal. „Amália rendszeresen beszámolt neki a poros és sáros bácskai világról, [...] a bácskai élet a pesti közönség számára ismeretlen terület, fehér folt a térképen, amolyan terra incognita, mint Afrika volt hajdanán az európai ember számára.” (11.) Mindazonáltal mégsem íródik bele a bácskai térség egy egyszerű centrum-periféria viszonyrendszerbe, két okból sem. Egyrészt azért, mert a fővárosi ember számára ismeretlen térség ily módon történő láttatása sokkal többet mond el a pesti nagyközönség tájékoztatlanságáról, mint a régió elmaradottságáról, másrészt pedig azért, mert Marcell számára Fiume éppen a honvágygal, a bácskai mozdulatlanság pedig a hazatérés örömeivel párosul. „A távolban a táj képe remegett a forróságban. Nem voltak hegyek, nem volt tenger, csak az unalmas róna. Bácska, végre!” (31.) A látszólag sivár környezet erejének titkát Gozsdu Elek figurája fogalmazza meg: „itt a vidék lakói kerülnek előtérbe, ők adnak ízt, zamatot, jelleget a tájnak” (53.). A történet emellett a mindent átható nyilvánosság, és ezen túlmenően a teatralitás vallásos képzetével is eljátszik. Az alföldi sík térség, ekképpen elrejtőzést lehetővé tevő földrajzi formák hiánya az alföldi embert mindenkor láthatóvá teszi, így minduntalan „ki van szolgáltatva Isten tekintetének” (58.). A bevett toposzok használata tehát jól szervesülő, íróilag alaposan kiaknázott elem, amely nem közhelyek újramondásaként, hanem újabb és összetettebb jelentéstartalmak inspirátoraként működik.

A regény ráadásul nem áll meg a monarchikus diskurzus jellegzetes helyszíneinél, hanem a tengerentúlra is kitekint. A korábbi kötetben, bár többször előtérbe került az amerikai kivándorlás kérdése, sohasem helyeződött a történet fősodrába, az új regény egyik fő szálát viszont a leánykereskedelem és az „ámerikás ügynökök”, az ún. begyűjtők szerepeltetése révén éppen az amerikai vonatkozások adják. Szerencsés módon azonban nem a főhőst léptetik ki az Újvilágba, hanem egy chicagói magánnyomozó kapcsolódik bele a kelet-közép-európai vizsgálódásokba. Ez a megoldás a történet kibontakozását tekintve is lényegi fogás: egy vádalkuval titkosrendőrségi szolgálatra kényszerített személy e hathatós külföldi segítség nélkül hozzáférhetetlen, érinthetetlen lenne a magyar nyomozati szervek számára.

Itt érkezhetünk el a regény egyik legfontosabb kérdéséhez: a szöveg, a műfaji konvenciókat követve, mindvégig az igazság kérdését szegezi az olvasónak, azt latolgatva, lehet-e igazságot tenni egy olyan világban, ahol az annak kiderítését magára vállaló nyomozó minden irányban falakba ütközik. A sorozat első része

még a rendőrség és csendőrség között fennálló feszültséget domborította ki, ebben a történetben azonban a titkosrendőrség mellett az ügyészséggel kerül szembe Fábián Marcell csapata. A lánykereskedelmi szál ugyanis csak az egyik, ha lehet ezt mondani, háttérben húzódó vonulata a regénynek, a fő csapásirányt a kisvárosban egymást követő rejtélyes öngyilkossági esetek jelentik. Laboda Erzsike, Balaskó Menyhért és Csavojác Iván halála látszólag egymástól jól elkülöníthető, könnyen tisztázható esetek: az áldozatokkal kapcsolatban kétségtelen tényként igazolódik, hogy önkezükkel vetettek véget életüknek. Ugyanakkor az öngyilkosságok során visszatérőnek látszó mintázat, a halál pillanatát megelőző fékevesztett mulatozás és tánc felkelti a rendőrség gyanúját. Van-e kapcsolat a különböző esetek között, és ha igen, mi az? Epidémia, sátánista szekta, kábítószer-fogyasztás? Vagy valami egészen más? Fábián nyomozó és csapata olyan rejtélyekkel kerül szembe, amelyekkel kapcsolatban az ellenérdekeltségek (főként Gozsdu Elek személye), valamint az információk szándékos elhallgatása miatt egyre reménytelenebbnek látszik összeilleszteni a kirakós darabkáit. Mindeközben családi és magánéleti síkon is olyan változások történnek, amelyek alaposan ártrendezik Marcell addigi mindennapjait: sógorának házastársi hűtlensége és az erről való tudás terhe, valamint a Bocskor gyerekek nevelésének ideiglenes felvállalása többletfeladatokat ró a nyomozó vállára. Míg a korábbi regény Marcell identitáskeresését tette hangsúlyossá, addig a *Fábián Marcell és a táncoló halál* a családi élet viszonylatait is explicit módon ábrázolja.

Marcell rendőri karaktere és kvalitása az előző könyvben megrajzolt figurához képest csak keveset változik: továbbra is olyan, hivatása és az igazság kiderítése iránt elszánt, alapos munkatárs, aki adott esetben a törvényes kereteket áthágva is képes a kockázatvállalásra. Amiben mégis látható elmozdulás, az az, hogy az előző könyv zárlatában önmagával, identitásával megbékélő nyomozó a korábbinál erőteljesebb karakterként jelenik meg. A korábbi regény alapján tetten érhető közvetlen jellemfejlődés detektálásának alighanem az is az oka, hogy a két történet ideje között nincs nagy időbeli távolság, az 1902 végén záruló *Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja* után a nyomozó a következő év nyarán néz szembe újabb kihívásokkal. Ez a folytonosságra törekvés annyiban szerencsés írói döntés, hogy a lineáris, időben előrehaladó cselekményvezetés stabil alapot biztosít a további folytatások számára. A valóságillúzió megteremtésével kapcsolatban azonban megfogalmazhatók kételyek a regény szoros időkezelését illetően. A bűn- és halálesetek talán túlságosan is gyorsan követik egymást ebben a rövid intervallumban, sűrűbben annál, mint ahogyan az egy századfordulós bácskai kisvárosban valószínűsíthető. Ennek ellenére a regény érdeme, hogy képes megteremteni azt az imaginárius teret, amelyben a referenciákat tetten érni vágyó olvasó is zárójelbe teheti kételyeit. Hogy így van, köszönhető elsősorban annak, hogy a cselekményes, akciódús részek és a gazdagon kidolgozott leíró egységek

egyensúlyi helyzetet tartanak fenn, a dialógusok pedig egyénített karaktereket domborítanak ki, a jellemrajzokra olykor nyelvi humorral ráerősítve.

A könyv sikeréhez mindemellett hozzájárul az aprólékosan kidolgozott korrajz, amely nemcsak a közlekedési eszközök felvonultatásában és a társadalmi változások megragadásában (kisnemesség lezüllése, eladósodás) érhető tetten, de a távközlési eszközök terén is megmutatkozik. A távíró és a telefon egymás mellett élése már előrevetíti a telefon térnyerését: „néhány év, és a távbeszélő minden szikratávírót elavult ócskavassá degradál” (224.). A női sors hagyományos szereplehetőségei és az elvagyódás mellett a nők fokozatos munkába állása is olyan új, századfordulós elem, ami a rendőrség életét sem hagyja érintetlenül: „Odalenn az ügyészségen már minden második irodában nők ülnek a titkári asztalok mögött. Változik a világ, ebbe bele kell törődnünk.” (47.) Az özvegy Bozsovcics Milojka, az új hivatalsegéd ráadásul nemcsak az addig férfiak felségterületeként számontartott hivatal mindennapjait, de egy kolléga magánéletét is gyökeresen megváltoztatja. A korábban érintett zombori és fiumei utcaképek ugyancsak a korfestés kiválóan alkalmazott elemei, ebben a kérdésben egyedül a szak- és szépirodalmi alkotások kissé erőltetettnek ható szerepeltetése okozhat némi problémát: a Jókai-val való abbáziai találkozás leírása, a *Detektívek kézikönyve*, valamint a Nick Carter-nyomozástörténetek gyakori szerepeltetése inkább hat didaktikusnak, mint ad valós fogódzót a történet menetéhez.

Hász Róbert új könyvére is igaz az, amit az előző Fábíán Marcell-történettel kapcsolatban megállapíthattunk: miliőregényként, detektívregényként kiválóan teljesít, az új könyv pedig ezenfelül egyre inkább lehetőséget ad a történelmi regényként való olvasásra is. A történet függő zárlata, a Bocskor Béla halálhíréről szóló távirat megérkezése és közlésének elnapolása, valamint a gyerekek elhelyezésének nyitva maradt kérdése pedig nem támaszt kétségeket afelől, hogy várható a történet folytatása, mind a nyomozati, mind a magánéleti szálak továbbfuttatása révén.

(Kortárs Kiadó, 2019)

Milyen egy jó szociográfia?

Gondolatok Friesz-Kovács Kamilla Volt egyszer egy Orion... című könyvéről

A *Volt egyszer egy Orion...* című könyv 2021 novemberében, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárban megtartott bemutatóján az esemény moderátora, Füzi László irodalomtörténész, kritikus, a *Forrás* című folyóirat főszerkesztője a kötet műfaji besorolására kért fel engem, mint a könyvbemutató egyik hozzászólóját. Tudományos írás, szociológiai vagy történelmi tanulmány vagy szociográfia? Nagyon nehéz kérdésnek éreztem, hiszen lényegében a szociográfia definícióját kellett volna válaszként megadnom. A szociográfiának azonban nincs olyan, mindenki által elfogadott meghatározása, kritériumrendszere, amely minden – a kortársak és az utókor által – szociográfiának tartott írásra igaz lenne. Hiába tartok évek óta szociográfia-kurzust szociológus hallgatóknak, hiába olvastam el tengernyi szociográfiát (szociográfiának tartott írást) és szociográfiákról szóló tanulmányt, hiába vettem részt számos, a témáról szóló beszélgetésen, definíciót nem tudok adni.

Mégis, amikor elkezdtem Friesz-Kovács Kamilla könyvét olvasni, már az első oldal után biztos voltam benne, hogy egy szociográfiát tartok a kezemben – hogy egy jó szociográfiát, arról csak később győződtem meg. Nem csak azért, mert hittem Csepeli Györgynek, aki a könyv egyik fűlszövegében „nagyszerű szociográfia”-nak nevezi az írást, és nem csak azért, mert a *Magyarország felfedezése* sorozatban jelent meg, amely 1937 óta céljának és küldetésének tekinti a szociográfia művelését és népszerűsítését.¹ Nem elég, hogy szó szerint társadalomrajz legyen, azaz valamilyen társadalmi jelenségről szóljon; nem elég, hogy a valóságot jelenítse meg, azaz ne legyen fikció; fontos a szaktudományos pontossággal feltárható tények érzékletes, mindenki által átékelhető, tehát a szaktudomány határait feszegető bemutatása is, amihez a szociográfiát író személyes átélése is szükséges.

„Nagyapám a konyhaasztalnál ült és mesélt”² – kezdi könyvét a szerző. Majd folytatva meggyőz minket a téma iránti személyes elköteleződéséről és a társadalmi jelenségek és változások egyéni sorsokon, egyedi történeteken keresztül való megragadásának képességéről, amely attitűdök elengedhetetlenek egy jó szociográfia megírásához. Tovább olvasva kicsit ugyan csalódás, hogy a megidézett nagypapa nem az Orion gyár egykori dolgozója, így a feje-

¹ <https://magyarorszagfelfedezese.hu/az-alapitvanyrol/>

² Friesz-Kovács Kamilla (2021): *Volt egyszer egy Orion...*, *Magyarország felfedezése*. Budapest, Gondolat, 7.

zetcímbe jelzett „személyes érintettség” csak igen áttételes – a nagyszülő tesztette meg a szerző számára ismeretlen „létező szocializmust”, amelyben az Orion gyár egyik sikeres korszakát élte.

A személyes indíttatáson túl a szerző rendelkezik azzal a tudományos felkészültséggel is, amely hitelessé teszi írását, ugyanis 2020-ban az ELTE Szociológia Doktori Iskolájában a könyv alapjául szolgáló *Élő történelem – Az Orion Vállalatnak és dolgozóinak útja társadalmi rendszereken át* című értekezésével a szociológiai tudományágban doktori fokozatot szerzett.

A könyv fő célja, hogy bemutassa, „milyen jelentésváltozáson megy keresztül a munka- és a munkástudat a szocializmusból a kapitalizmusba történő átmenet során.”³ Ehhez – megfelelően Rudolf Steinmetz holland etnográfus klasszikus szociográfia definíciójának – „minden eszközzel leírni, jellemezni igyekszik” az Orion gyár „összes viszonyait és állapotait”.⁴

A *Volt egyszer egy Orion...* viszont nem tekinthető tisztán tudományos írásnak. Bár a szerző a kötet második fejezetét a tudományos írásokban elvárt konceptualizálásnak, operacionalizálásnak, a kutatás módszertanának és a vonatkozó elméleti keretek és korábbi kutatások ismertetésének szenteli, a mű nem mindenben felel meg az olyan tudományos követelményeknek, mint a tudományos írásban elvárt hivatkozási forma, a tisztán tudományos stílus, a maradéktalanul objektív nézőpont vagy a társadalomelméleti kérdésekre adott egzakt válaszok. Éppen ettől lesz azonban az írás jó szociográfia, hiszen nem terheli az átlagolvasót a laikus számára nehezen emészthető elméletekkel, viszont megkérdőjelezhetetlen állításokkal adja meg empirikus munkájának társadalomtörténeti és -elméleti kontextusát egy nagyon találó fejezetcímmel: *Tézisek a múltból*. Ezen a fejezeten belül található viszont a kötet szerkezetébe és logikai struktúrájába nehezen illeszthető, a Kádár-korszak munkásságáról szóló esettanulmányok mozaikszerű (és esetlegesen tűnő) felsorolása. A szerző továbbá nem ad választ olyan kérdésekre, hogy mi pl. a rendszerváltozás vagy a munkás egzakt tudományos definíciója, ami egy tudományos munkából hiányozna, itt viszont épp azzal tölti be szerepét, hogy gondolkodásra, saját válasz adására sarkallja olvasóját.

És teszi mindezt kitűnő, olvasmányos (de nem irodalmi) stílusban, ami szintén a szociografikus írások fontos kritériuma, hogy minél szélesebb olvasóközönséghez juthasson el a benne rejlő társadalmi üzenet.

A könyv harmadik fejezete szól az Orion gyár történetéről 1913-tól, az alapítástól napjainkig. Itt azonban nem csak egy gyár történetéről van szó, hanem

▼

3 U.o.: 18.

4 STEINMETZ Sebald Rudolf (1912/1913): *Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Geisteswissenschaften Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, Vol. 6, No. 3 pp. 492–501. – írását magyarul idézi:

A szociográfia fogalmáról, vál.: Bertalan László, *Szociológia*, 1977/2., 240–256.

az egyedi eset ismertetése során egy sokkal tágabb kontextust ismerünk meg. Magyarország elmúlt 100 évének történelme, fordulatai, a változások vesztesei és nyertesei rajzolódnak ki előttünk, történeti írások, a témában megjelent publikációk, a gyár évkönyvei és a szerző által készített interjúk segítségével.

A 4., 5. és 6. fejezet tartalmazza a szerző saját kutatásának alapját és előzményét képező, H. Sas Judit által vezetett korábbi Orion kutatások körülményeit és legfőbb eredményeit. Arányaiban ez a rész talán kicsit túlzott, azonban ezen is tükröződik az az alázat és tisztelet az elődök és a téma irányában, ami a szerző attitűdjét a kötet szerkesztése során is meghatározta, amelynek során sikeresen formált át egy tudományos disszertációt a szélesebb olvasóközönség számára is ajánlható szociográfiává.

A szerző saját kutatását harmadik pillanatfelvételnak nevezi, amely az első 1979–1981-es, majd a második 1994-es vizsgálatot követően a rendszerváltozás után 30 évvel mikrotörténeti álláspontra helyezkedve rögzíti az Orion vállalat dolgozóinak mindennapjait, percepcióit. „Mit takar a mikrotörténeti álláspont? Célom a figyelem fókuszába az egykori és mostani dolgozókat állítani. A vállalatot érintő átalakulást a fenti fejezetekből megismerhettük, azt azonban, hogy miként alakult a dolgozók helyzete, még kevésbé tudjuk. Hogyan éltek meg az alkalmazottak a mindennapi életükben és munkahelyükön az államszocializmus éveit, majd a rendszerváltozás időszakát? Mi történt azzal az idősödő alkalmazottal, aki egész életét az államszocializmus rendszerében töltötte, és jövőjét is abban képzelte el? Hogyan emlékeznek vissza az egykori és mostani dolgozók, és milyennek látják a helyzetet napjainkban?”⁵

Egy tudományos írásnál megszokotthoz képest aránytalanul sok interjúidézetet tartalmaz a könyv, azonban az interjúrészleteket felvezető és összefoglaló gondolatok jó ritmusú lüktetést adnak a szövegnek. Az interjúrészleteket olvasva szinte halljuk az interjúalanyt, ezzel is közel hozva a szereplőket, átélhetővé, átérezhetővé téve történetüket, sorsukat, gondjaikat. Ugyanezt a célt szolgálja az a történet, amely az egyik munkás feleségének tragikus balatoni balesetét meséli el. A történetnek semmi köze az Orionhoz, a munkásléthez, mégsem érezzük nem idevalónak, hiszen épp az ilyen történetek teszik kézzelfoghatóvá és hitelessé a leírtakat. A társadalmi valóság összefüggéseinek ilyen intuitív megragadása és szubjektív megjelenítése teszi az írást szociográfiává.

Az Orion gyár életét bemutató könyv nagy erénye a szerző erős önreflexiója a kutatás korlátaival és eredményeinek általánosíthatóságával kapcsolatban. Tisztában van azzal, hogy főleg a mai helyzet bemutatását nem lehet teljes pusztán az interjúalanyok nézőpontja alapján. Ez a kritikai látásmód különösen fontos a

▼

5 Friesz-Kovács Kamilla (2021): *Volt egyszer egy Orion... , Magyarország felfedezése*. Budapest, Gondolat, 81.

7.1. fejezetben leírtak értelmezésénél, ahol megismerkedhetünk a Kádár-nosztalgia olyan lényeges elemeivel, mint az államszocialista rendszer jóléti intézkedései, a pezsgő kulturális élet, az erős szolidaritás és kollegialitás a dolgozók között és az emberarcú vezetők. Ezt a nosztalgikus hangot árnyalja és jól ellenpontoszza a brigádokról és a szakszervezetekről szóló fejezet, ami megmutatja a hivatalos ideológia és a valóság ambivalenciáját.

Friesz-Kovács Kamilla hiánypótló írása a rendszerváltozás előtti társadalom egyik meghatározó, az ideológia által kedvezményezett társadalmi csoportjáról szól, mikrotörténeteken keresztül bemutatva a munkásidentitást és annak változásait. A mű mindezek mellett napjaink társadalmára vonatkozó elgondolkodtató következtetéseket is tartalmaz. A jelenkorral foglalkozó 7.3. fejezetben olvasható egyetlen mondat kitűnően foglalja össze a tudásalapú társadalom lényegét és az ahhoz való alkalmazkodás nehézségét: „Megnehezíti a feladatot, hogy olyan betanított munkásokat keresnek, akik angolul beszélő technikusok és mérnökök.”⁶

A *Volt egyszer egy Orion...*-t ajánlom tehát mindenkinek, aki egy ikonikus gyár és dolgozóinak történetén keresztül szeretne bepillantást nyerni a magyar ipartörténet és a magyar munkásélet elmúlt 100 évébe, és kíváncsi arra, hogy az évszázad történelmi, politikai és gazdasági változásai hogyan jelennek meg az egyéni percepciókban. A könyvben feldolgozott történetek minden olvasó számára viszonyítási pontként is szolgálhatnak saját maga és családja társadalmi helyzetének értékelésében, és így hozzájárulhatnak az olvasók társadalomképének formáláshoz.

(Gondolat Kiadó, 2021)

▼

6 U.o.: 152.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

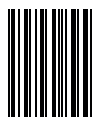

2022. ÁPRILIS

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 2 0 0 4

ÁRA: 500 Ft (ELŐFIZETŐKNEK 400 Ft)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nKa
Nemzeti Kulturális Alap